

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА

1

**ҚР БҒМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚР МӘДЕНИЕТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН ӘЛЕУМЕТТАНУШЫЛАР ҚАУЫМДАСТЫҒЫ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РК
МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РК
АССОЦИАЦИЯ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE RK
MINISTRY OF CULTURE OF THE RK
ASSOCIATION OF SOCIOLOGISTS OF KAZAKHSTAN
II ФОРУМ
МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА**

(в рамках V Конгресса социологов Казахстана
«Стратегия «Казахстан-2050: социальное
развитие общества» и V Конгресса социологов
тюркоязычных стран «Национальные стратегии
развития тюркоязычных стран»)

**Алматы
2014**

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА

2

УДК 316.3 (063)

ББК 60.5

М 34

Главный редактор:

Президент Ассоциации социологов Казахстана,
доктор социологических наук, профессор М.М. Тажин

Редакционная коллегия:

член-корреспондент НАН РК, доктор социологических наук,
профессор З.К. Шаукенова (отв. редактор),
доктор социологических наук, профессор С.Т. Сейдуманов,
доктор социологических наук, профессор Г.С. Абдирайымова,
доктор социологических наук, профессор Ш.Е. Джаманбалаева,
доктор социологических наук, профессор Г.О. Абдикерова,
доктор социологических наук, профессор Н.У. Шеденова,
кандидат социологических наук С.А. Амитов,
кандидат социологических наук Ю.В. Кучинская,
докторант PhD Н.Ж. Биекенова,
докторант PhD А.А. Кокушева

М 34 Материалы II Форума молодых социологов Казахстана (в рамках V Конгресса социологов Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: социальное развитие общества» и V Конгресса социологов тюркоязычных стран «Национальные стратегии развития тюркоязычных стран»). – Алматы, 2014. – 600 с.

ISBN – 978-601-304-008-0

Данный сборник включает в себя научные статьи молодых казахстанских социологов, подготовленные в рамках тематики V Конгресса социологов Казахстана и V Конгресса социологов тюркоязычных стран.

Материалы адресуются органам государственного управления, а также научным сотрудникам, преподавателям, магистрантам и докторантам PhD, специализирующимся в области социологии и социально-гуманитарных наук.

УДК 316.3 (063) ББК 60.5

ISBN – 978-601-304-008-0 © Институт философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК

© Ассоциация социологов Казахстана, 2014

© Тажин М.М., 2014

СОДЕРЖАНИЕ

Алтынбеков А.Б., Шнарбекова М.К. Жастар мәселелерін зерттеудегі теориялар мен концепцияларға шолу.....	9
Ахметова И.Ә., Нурланова С.С., Туткышева Ғ.Т. Мақсатымыз – жастарды отаншылдыққа тәрбиелеу.....	17
Аширбаева Ф. Қазақстан Республикасындағы шетелдік еңбек мигранттары.....	24
Байбахов Н.А. Қазақстандық патриотизм және жастардың діни дүниетанымын дамыту мәселелері.....	30
Байғабылов Н.О. Қазақстан қоғамының әлеуметтік-экономикалық саласында оралмандардың әлеуметтік бейімделу мәселелері.....	35
Балықбаева А.Ш., Тленчиева Ш.М. XXI ғасырдың мамандарын дайындау: ЖОО-ы мен бизнес-қауымдастықтың әріптестігі Ресей білімінің бәсекеге қабілеттілігі мен сапа шарттары ретінде.....	41
Джанқадыров С.С. Жасөспірімдер арасындағы ауытқушылық мінез-құлықтың әлеуметтік себептері.....	47
Дүйсенова С.М., Болысбаева С.М. Жаһандық процестердің қазіргі жағдайдағы жоғары білім беру институтының дамуына әсері.....	58
Әлдибай И.Қ. Мүгедектерді жұмыспен қамсыздандыру.....	66
Желдибаева А.Т. Шағын және орта бизнесті дамытудың әлеуметтік мәнінің негіздері.....	74
Жолдасханова М.Б., Мырзабекова А.А. Жастар санасын қалыптастыру контекстіндегі интернеттің ықпалы.....	87
Жусупова А., Жаназарова З.Ж. Мүгедек балалары бар отбасылармен әлеуметтік жұмыстың маңыздылығы.....	94
II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 4 Жұмағұлов М.О. Тәуелсіз Қазақстан зайырлы және демократиялық мемлекет.....	102
Игенбай А.Н., Енсеева В.Т. Әлеуметтанулық зерттеулердің негізгі объектісінің бірі – үй шаруашылығы.....	111
Ильясова Ф.Қ. «Коммуникациялық революция»: Қазақстандағы білім және тіл мәселесі.....	120

Көшекеев Е.А., Амитов С.А. Қазақстан дамуының басты негізі жастар және олардың білім деңгейі.....	127
Мамытқанов Д.Қ. Жасөспірімдердің өзіндік құндылық бағдарының қалыптасуын әлеуметтік талдау.....	135
Махмутова З.Б., Биекенов К.Ү. Жалпы орта білім беру мектебі оқушыларының этносаралық қарым-қатынастарындағы толеранттық мінез-құлқы.....	144
Молдабекова А.Т. Интернеттегі әлеуметтік желілілердің жастардың әлеуметтенуіне әсері.....	153
Муталиев Б.А. Шетелдердегі ювеналды әділеттің модельдері.....	161
Мырзахметов С.Е. Қазақстан Республикасындағы халық санының өсуіне ықпал етуші факторларды социологиялық талдау.....	170
Нартаева М.А., Шеденова Н.У. Балалар үйінде тәрбиеленушілерге терапия әдістерін қолдану аясының қажеттілігі.....	177
Несипкалиев Д.Е. Оқушы жастардың өзін-өзі басқаруы мектеп оқушыларының азаматтық белсенділік факторы ретінде.....	184
Нусипова А.Ы. Студент-дефектологтарды инклюзивті білім беру жүйесіне дайындықтарын қалыптастырудың маңызы мен бағыттары.....	192
Нұран Д.Н. Ұлт денсаулығы – «Қазақстан-2050» стратегиясының негізгі құндылығы ретінде: қазіргі студент жастардың денсаулық мәселесі.....	199

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 5

Нұрланова С.С., Ахметова И.А., Туткышева Г.Т. Жастарға патриоттық тәрбие берудің маңыздылығы.....	207
Омарова Ә.Т. Әлеуметтік өзін-өзі сезінуді эмпирикалық зерттеу методологиясы.....	215
Оңдасынова М.У. Жастардың Қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне әлеуметтік бейімделуі.....	223
Отар Э.С. Қазақстан орта табының ұлғаюына білім беру жүйесінің әсері.....	231
Рахманова М.Т. «Қазақстан-2050» стратегиясындағы жаңғыртылу идеясын жүзеге асырудың негізгі әлеуметтік мәселелері.....	237

Сағындықова Б.Е.	244
Қазақстан Республикасының еріктілік қызметі дамуындағы жастардың еріктілік бағдарламалары мен балалар қоғамдық ұйымдарының рөлі.....	
Сарыбаев С.А.	251
Қазақстан қоғамының экономикалық өзгерістері жағдайына жастардың әлеуметтенуі.....	
Саясат А.	257
Қазақстан жас ғалымдарының қазіргі қоғамдағы әлеуметтік орны.....	
Сарыбаева И.С., Султанова А.М.	264
Әлеуметтік терапия және оны жүзеге асыру әдістері.....	

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 264

ӘЛЕУМЕТТІК ТЕРАПИЯ ЖӘНЕ ОНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ӘДІСТЕРІ

И.С. Сарыбаева,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ аға оқытушысы,
әлеуметтану ғылымдарының кандидаты,
А.М. Сұлтанова,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқытушысы

Қоғамның экономика мен рухани саласындағы түбегейлі өзгерістері мен олардың негативті салдары көптеген адамдарда үрей туғызады, ертеңгі күнге деген сенімсіздік пайда болады, адамның ішкі әлемі ауыр уайымдарға толады, ал бұлардың барлығы отбасылық қарым-қатынасқа кедергі келтіреді. Бұл дегеніміз халыққа әлеуметтік көмек көрсету формалары мен әдістерін жан-жақты дамытуға қажеттіліктің жоғарылауын білдіреді.

Жалпы, Қазақстанда әлеуметтік жұмыстың кәсіби бағыт-тылығы терапия саласында енді ғана алғашқы қадамдарын жасауда. Сондықтан да, әлеуметтік қызметтегі ең жақсы технологияларды адамның әлеуметтік көңіл-күйін жақсарту үшін кәсіби сауатты қолдану қажет.

Әлеуметтік-тұрмыстық ретсіздік, стрестік ситуациялар адамның әлеуметтік, соматикалық және психологиялық көңіл-күйін төмендетеді. Бүгінгі күні адамдардың көпшілігі қоршаған орта арқылы көптеген жағымсыз жағдайлардың ықпалын тікелей және жанама түрде басынан өткізеді. Әлеуметтік терапиялық көмектің әртүрлі әдістері мен түрлерін қолданған әлеуметтік қызметкер, өз жұмысын, ең алдымен адамдардың жас ерекшелігіне, кәсіби және тұлғалық ерекшеліктеріне сай құруы қажет.

«Терапия» сөзі грек тілінен аударғанда «қамқорлық, күтім, емдеу» деген мағынаны береді.

Біз білетіндей, медицина саласында терапиялық емдеудің көптеген түрлері қолданылады: дәрі-дәрмектік құрал, физиотерапия, фитотерапия, мануалды терапия және

т.

б.

Дәстүрлі

әдістерді қолданумен қатар, емдеудің басқа түрлерін табуға тырысуда, мысалы, ине терапиясы немесе емдеудің экзотикалық түрі – «дельфинотерапия» пайдаланылады. Кейбір мамандар-дың айтуынша, балалардың дельфинмен сөйлесу арқылы қозғалу қабілеттері қайта қалпына келеді, қан айналымы жақсарып, ауру төмендейді. АҚШ-та бұл әдіс 30 жылдан аса қолданылып келеді.

Әлеуметтік терапия психикаға ықпал ету әдісін қолданатын психотерапиямен тығыз байланысты. Бұл ықпал ету пациенттің мазасыздығын тудыратын сезімдерін, ойларын, импульсін, қатынасын және психологиялық симптомын ретке келтіруге байланысты, адамға немесе топтарға көмек көрсетудің мақсатты бағытталған, жүйелі шараларды қамтиды және де психологиялық теориялар мен әдістерге негізделген болып табылады. Психотерапевт-дәрігер негізінен жүйке жүйесі ауыратындармен және адамның басқа да жүйке-психологиялық патологияларымен жұмыс жасайды.

Әлеуметтік қызметкер индивидттермен немесе әлеуметтік топтармен жұмыс барысында психологиялық және соматикалық мәселелермен жиі кездесіп отырады, сондықтан да, психотерапияда қолданылатын негізгі терапевтік және тәжірибелік әдістерін игергені жөн. Бұл оған адамның ішкі факторларын, яғни оның мінез-құлқына түрткі болатын себептерін анықтауға септігін тигізеді. Әлеуметтік қызметкердің клиентпен жұмысының бірінші сатысы терапевтік кеңес беру және әңгімелесу арқылы жүзеге асады. Оған көмек беру үшін әлеуметтік қызметкер өзі терапевтік жұмысты жүргізуі тиіс немесе басқа мамандармен бірігіп ұйымдастыруы қажет. Егер пациенттің денсаулығында күрделі ауытқулар байқалатын болса, онда әлеуметтік қызметкер, оны толық қажетті ем алу үшін дәрігерге немесе психотерапевтке көрінуіне ұсыныс береді.

Алайда клиникалық бағыттар біздің нақты өміріміздегі болып жатқан оқиғаларды, индивид өмірінің әлеуметтік-экономикалық, рухани-адамгершілік жағдайларына назар аудармайды, сондықтан да кей уақытта емдеу әдістері нәтижелі болмауы мүмкін. Кейбір жағдайларда, медициналық тұрғыдан шешімі табылуы қиын белгісіз асқазан ауруымен ауыратын адамға, «Сіздің үйіңіздегі жағдай қандай?» деген қарапайым сұрақ қою

арқылы оның бойынан нақты осы күрделі жағдайына себепші болған уайымды, эмоцияны және сезімдерді көруге болады. Жалпы, өмірдің өзі адамдардың денсаулығының жақсы болуына әсер ететін бірнеше «терапевтік» ситуациялар қатарынан тұрады, олар: өмірдің мәнін түсінуге көмектесетін бақытты балалық шақ, достық және сүйіспеншілік қарым-қатынас, жұмыстан алатын қанағаттану сезімі, сенім және наным және т. б.

Сонымен, «терапия» термині қазіргі уақытта кең әлеуметтік мағына және психотерапевт-дәрігерлердің қолданатын терапевтік әдістері салыстырмалы сипатқа ие болып отыр, яғни адамның шешілмеген мәселелері бар немесе болатын болса, онда әлеуметтік жұмыс мамандарына белсенді түрде жұмыс жасау керек дегенді білдіреді.

Әлеуметтік жұмыс саласындағы маман ғана қазіргі терапевтік ықпал ету әдістерін меңгере отырып, соматикалық және психикалық ауытқулардың шешімін түсіндіре алады. Адамды өзінің мәселелерімен, уайымдарымен, қиындықтарымен бірге

индивидуалды біртұтастық ретінде қабылдау арқылы, әлеуметтік қызметкер өз тәжірибесінде мақұлданған әдістерді пайдаланумен терапевтік көмекті әсерлі ете алады.

Қазіргі уақытта әлеуметтік жұмыстың әртүрлі функционалды бағыттарға негізделген бірнеше ағымдары бар.

Көптеген батыс елдерінің әлеуметтік қызметкерлері қолданатын бірінші бағыт әлеуметтік жұмыстың емдеу қызметіне негізделеді. АҚШ-та әлеуметтік қызметкерлер психикалық денсаулық орталықтары мен клиникаларда жиі жұмыс жасайды. Мұндағы әлеуметтік қызметкердің рөлі дәрігерлермен біріге отырып, клиентке оның мәселелерін шешуге көмектесу болып табылады.

Әлеуметтік жұмыстағы екінші бағыт – әлеуметтік даму. Бұл модель клиентті белсенді топ қызметіне енгізуді білдіреді, яғни баспана мәселесін, жұмыстағы мәселесін және т. б. шешуге көмектеседі. Мұндай топтардың қызметі клиенттің денсаулығына жағымды әсер ететін «біріккен даму» процесі ретінде қарастырылады.

Әлеуметтік жұмыстағы үшінші бағыт – клиенттің мүддесін қорғау қызметіне негізделген. Мұндағы негізгі міндет әлеуметтік әлсіз адамдардың немесе жәбірленушілердің мұқтаждықтарын

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 267

қоғамға түсіндіру, мысалы, олар жұмыс жасайтын ұйымға және олар бірге тұратын адамдарға түсіндіру.

Әлеуметтік терапия клиенттің жеке әлеміне араласудың белгілі бір формасы ретінде, организмнің психикалық және соматикалық қызметіне ықпал ететін «емдеу» әдісі, кәсіби бағыттылық және оқытумен байланысты әсер ету әдісі, әлеуметтік бақылау және коммуникация құралы ретінде қарастырылады. Әлеуметтік терапияның объектісі ретінде өз қиындықтарымен бірге клиенттің өзі ғана емес, сонымен бірге оның туысқандары, жұмысы, баспанасы, көршілері, достары және таныстары да болады.

Әлеуметтік қызметкер мазмұндық аспектіде терапевтік әдістерді психология, психиатрия және психотерапияның жетістіктеріне сүйене отырып қолданады. Клиентке ықпал ету әдістерінің мұндай пәнаралық сипаты әлеуметтік терапия технологиясының күрделілігін көрсетеді.

Терапевтік жетістік қамқорлыққа алынушыны өзіне сендіре алу, мейірімділік пен шынайы жаны ашушылық қасиеттері және әлеуметтік қызметкердің кәсібилігіне тәуелді. Терапевтік ықпал ету әдістері 2 компонентті қамтиды: интеллектуалды – сөздің ақпараттық ықпал етуімен байланыстылығы; эмоционалды – әлеуметтік қызметкердің дене қимыл ерекшеліктері мен мінез-құлқы, бет әлпеті, дауыс ырғағы. Ол клиент үшін терапевтік процесс шеңберінде пайда болған «байланыс» арқылы мінез-құлқы үлгісі, эксперт және эмоционалды жақын адам болуы тиіс.

Жалпы алғанда, әлеуметтік терапия әдістері екі түрге негізделеді – индивидуалды және топтық. Бұлардың әрқай-сысының әлеуметтік қызметкер мен клиент арасындағы өзара ықпал етуді қалыптастырудың белгілі бір технологиясы бар. Мұндай ықпал етудің мақсаты белгілі бір эмоционалды мәселелерді шешу, ақпаратпен алмасу, әлеуметтік және кәсіптік дағдыларды дамыту, құндылықты бағдарларының өзгеруі, ассоциалды

бағыттарды конструктивті ағымға салу және т. б. болып табылады. Араласу тәсілдері бақыланатын терапевтік пікірталастар, әңгімелесулер және т.б. қамтиды.

Индивидуалды терапия топтық терапияға қатысқысы келмеген кезде, қоғаммен мақұлданбаған немесе клиенттің

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 268

мінез-құлқын қорлайтын жыныстық өмір сияқты мәселелерді шешуде конфиденциалдылықты (зорлау, отбасылық кикілжің) талап ететін жағдайға бағытталады. Мұндай уақытта клиентке мәселе туралы сұрақ қойып, талқылап, қысым жасалмауы тиіс. Кейбір жағдайда ата-анасы, отбасы мүшелері, туыскандары шақырылуы, қоғамдық ұйымдармен және мекеме әкімшілігімен байланыс орнатылуы мүмкін. Екі-үш рет индивидуалды терапияны қабылдағаннан кейін, клиент топтық терапияға ауыстырылады.

Топтық терапия индивидуалды терапиямен біріге отырып, терапевтік ықпал етуді толықтырады, яғни клиентке өзіне топтың көзімен қарауға және мінез-құлқын реттеуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік мәселелерді шешуде топтық процестерді қалыптастыру мен іске қосу үшін психотерапевтік процедуралардың маңызы зор болып табылады. Бұл жалпы жаттығу болуы мүмкін (релаксация, пантомимикалық көріністер, «конструктивті спортқа» қатысу, рөлдік ойындар ойнау, өмірбаянын айту, анонимді ауру тарихын талқылау, түстің мазмұнын суреттеу, фантазия және ассоциация, гештальттерапияны қолдану). Мұндай процедураларға қатысу топ мүшелерінің белсенді қатысушы және бақылаушы рөлін атқаруына, интеллектуалды талдау жүргізуіне, бегілі-бір мінез-құлық түрлерін жаттықтыруына мүмкіндік береді.

Топ құрамы сипаты және мақсатына қарай әртүрлі болуы мүмкін:

– оқу топтары. Мұнда білім алудан басқа, өз пікірін айтып немесе тұлғалық мәселесін талқылау мүмкіндігі бар;

– бірігіп әрекет ету топтары. Бірігіп әрекет ету әрқашан да сенімді байланыс орнатудың және қызметтестік, қатынас қабілетін дамыту, жанжалды шешу мен шешім қабылдаудың тиімді әдісі болған. Мысалы, спортпен айналысу, театрға бару және алған әсерлерін талқылау және т. б.;

– ата-аналарға арналған топтар. Оқу тобының бір түрі болып табылады, бірақ оған қарағанда алға қойған мақсаттары кеңірек болады. Мысалы, балаларды тәрбиелеу, «Жыныстық қатынас және бірігіп өмір сүру» сияқты тақырыптарды талдау және т.б.;

– ерлер және әйелдер топтары. Мысалы, қазіргі қоғамдағы әйелдердің рөлі мәселесі: жәбірлеуден босату, ынтымақтастықты

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 269

дамыту. Дағдарысты сәттері: зорлау, қатал қарым-қатынас, ажырасу, жас ерекшелік мәселелер.

Топтағы жұмыс технологиясы келесі міндеттерді шешеді:

- оның бір немесе бірнеше мүшелеріне қатысты болған жағдайда мақсатты реттеу, жөндеу;
- дисфункцияны ескерту (мұндай қауіп төнген жағдайда);
- әсіресе өсудің сыни кезеңдерінде топ мүшелерінің қалыпты дамуын қамтамасыз ету;
- тұлғаны қабылдау;
- азаматтылық сезімге тәрбиелеу.

Еңбек терапиясы. Ол адамға еңбек арқылы әсер етуге негізделеді. Жұмыс адамның өмір сүруге деген ұмтылысын көтереді. Емдеудің қайта қалпына келтіру әдісі ретінде аурудың күнделікті өмір ырғағына біртіндеп оралуы үшін маңызды және адамның әлеуметтік мәртебесін көтереді. Бұл мәселе көпшілігінде зейнет жасына келгендерде болады, яғни «қажетсіздік» комплексінің пайда болуы. Бұл терапия мақсатына қарай міндетті компонент ретінде қарт адамдармен жүргізілетін әлеуметтік-терапевтік іс-шаралар кешеніне кіруі тиіс.

Психикалық ауытқу кезінде еңбек терапиясы ерекше мәнге ие болады. Еңбек терапиясы біріккен қызметті ұйым-дастыруға себепші, сонымен бірге адамдар арасындағы қысымшылық жағдайды жеңілдетеді. Жалпы алғанда, еңбек терапиясы халықтың барлық категориясына көмек пен қолдаудың, әлеуметтік дамудың әмбебап түрі болып табылады.

Өзін-өзі тәрбиелеу терапиясы. Өзін-өзі тәрбиелеу – бұл адамның өзін тұлға ретінде қалыптастыру процесі.

Өзін-өзі тәрбиелеу әдісі аутогенді жаттықтыру негізінде қолданылатын болса тиімді болып табылады. Бұл әдіс технологиялық аспектіде: 1) өзін-өзі оқыту, өзін-өзі бағалау; 2) өз тұлғасын асыра бағалау; 3) өз-өзіне талдау, өткенді асыра бағалау, индивидуалды «психологиялық кедергілерді» айқындау; 4) қалауындағы «Мен» бейнесін қалыптастыру; 5) индивидуалды мақсатының формуласын қалыптастыру; 6) өзін-өзі сендіру және өзін-өзі ынталандыру тәсілдерін қолдану; 7) «Мен» бейнесінің әртүрлі іс-әрекет және қарым-қатынас жағдайындағы мінез-құлықтың сюжетті сенсорлы репродукциясы; 8) «Мен» бейнесі

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 270

стереотипін күнделікті өмір және іс-әрекет жағдайында нақты мінез-құлыққа таңу тәсілдерін қамтиды.

Зерттеулердің нәтижесі бойынша өзін-өзі тәрбиелеу әдісін жүйелі қолданғаннан кейін бір ай ішінде клиенттің бойында жағымды өзгерістер байқалады.

Топтағы мінез-құлықтық терапия әдісі. Бұл топтар арасында кеңінен қолданылады және әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады. Әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға келесі әдістерді жатқызамыз:

- клиенттің терапевтік қауымдастықта бағыну, тәртіп орнату, тазалық бойынша кезекшілікке тұру сияқты қызметтерді атқаруы; өзін-өзі басқарудағы басқарушы қызметтер және осы қызметпен байланысты жауапкершілік пен басқаларды басқара алу қабілеті, сонымен бірге ұжыммен қызметтесе алу қабілеті (топтағы кезекшілік, топтың белсенділігі туралы есеп);

- жалпы көңіл көтеру шаралары негізінде өзінің және басқалардың бос уақытын ұйымдастыру;
- жұмысбастылық терапиясы, өз бетінше атқаруы, қызметтестік, инициативтілік, қызығушылық;

- кәсібі жайлы әңгімелесу, клиенттер жиналысында өз кәсібі, атқаратын лауазымы, өзінің ұмтылысы, жұмыстағы же-тістіктері, көпшілік алдындағы баяндамасы туралы әңгімелеу.

Бұл жерде маңызды рөлді әртүрлі тренингтік сабақтар атқарады. Мысалы, жасқаншақтықты жеңу тренингі, белсенділік тренингі, өз пікірін айту, сырттай берілген сынды қабылдай алу немесе топ ішінде алдын-ала белгіленген тақырыпқа пікірталас өткізу және т. б. Бұл мінез-құлықтық тренингтердің көпшілігі клиенттерге арналған әртүрлі жаттығуларды қамтиды.

Пікірталастық терапия әлеуметтік қызметкердің негізгі әдістерінің бірі және әртүрлі клиенттермен жиі қолданылады. Іс жүзінде топтың белсенділігі әртүрлі болады; пікірталаста өзекті мәселелер және биографиялық мәліметтермен байланысты сұрақтар қозғалуы мүмкін.

Социотерапия – клиенттің әлеуметтік қоршаған ортасына мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар арқылы ықпал ету. Мысалы, ата-аналарына қатысты ассоциалды мінез-құлықтар және т.б. қолданылады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 271

Музыкотерапия – емдеу мақсатында қолданылатын, адам психикасына ықпал ететін ескі әдістердің бірі болып табылады. Топтық, индивидуалды музыкотерапия сабағы топтағы тыңдаушылардың қазіргісі, өткені және болашағымен байланысты өзекті музыкалық тақырып таңдалады. Егер музыкалық шығарманы терапевтің өзі орындайтын болса, онда ол спонтанды өзара әрекет жағдайының және сенімділіктің пайда болуына ықпалын тигізетін тиімді әдістердің бірі болып табылады. Сонымен бірге мұнда, клиенттің бойында қобалжу сияқты, шаршағандық және ашушандық жағымсыз жақтары да байқалуы мүмкін. Егер қамқорлықтағы клиенттің музыкалық білімі немесе музыкадан хабары болмаса, онда музыкотерапия әдісі олар үшін емдеудің күрделі тәсілі болуы ықтимал.

Ритмотерапия музыкотерапиямен және басқа да өнер құралдарымен, табиғи ритммен, яғни адамға тән өмірдің табиғи биоритмімен тығыз байланысты. Мысалы, әдемі, құлаққа жағымды ритмді музыка адамның еңбектегі, тұрмыстағы эмоционалды дамуына ықпал етеді. Жалпы ритмотерапия клиенттердің әртүрлі әлеуметтік рөлдерді орындауына және эмоционалды қажеттіліктерін қанағаттандыруға, эстетикалық қажеттіліктерін дамытуға мүмкіндік береді.

Арттерапия – өнермен емдеу әдісі. Бұл әдістің бірнеше нұсқалары бар:

- бұрыннан бар өнер туындыларын клиенттің талдауы мен интерпретациясы арқылы қолдану;

- клиенттерді өзіндік шығармашылыққа итермелеу;

- клиенттің өзіндік шығармашылығы мен өнер туындыларын қолдану;

– арнайы маман шығармасы – мүсіндеу, сурет салу және т.б. клиентпен өзара әрекетке бағытталған шығармашылық.

Түр-түс терапиясы. Психологтардың тұжырымдауы бойынша еңбек өнімділігіне түстің әсері өте үлкен. Мысалы, қызыл түсте еңбек өнімділігі қысқа уақыт ішінде жоғарылайды, ал көк түсте төмендейді. Мұндай әсер ету ой еңбегі түрінде де байқалады. Әрбір адамның кезкелген түске өзінің қалыптасқан көзқарасы бар. Бұл түстік қалауды диагностикалық әдіс ретінде қолдануға мүмкіндік береді. Диагностика тұрғысынан келетін

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 272

болсақ, клиенттердің өздерінің түсі де маңызды болып табылады. Біз ақпаратты тек тестілеу және сұрау әдісі арқылы ғана емес, бақылау әдісі (киімінің, галстугінің түсі және т.б.) арқылы да ала аламыз. Кей жағдайда клиенттің таңдаған киіміне назар аудары керек, себебі ол да көңіл-күйге тікелей әсер етуші фактор болып табылады. Сондықтан да өз көңіл-күйін реттеу үшін клиентке жағымды түсті таңдау керектігін түсіндіру қажет.

Кітап терапиясы. Кітап оқу барысында клиент өзінің жағдайын бағалауға көмектесетін талдау мен жазбалар жүргізеді. Психотерапевт кітап тізімін клиенттің мәселесімен байланысты етіп таңдап береді.

Имаготерапия – терапия мақсатында бейнелермен ойнау қолданылады (латын тілінен *imago* – бейне). Адам өзінің динамикалық бейнесін қалыптастырады. Мұнда әртүрлі нақты тәсілдер қолданылады: алдын ала берілген ситуацияға байланысты әдеби туындыны баяндап беру, халық ертегілерін драмалау және баяндау, хикаяны театрландыру, классикалық және қазіргі драматургияны жаңғырту, қойылымда рөлді орындау.

Жоғарыда аталғандар психоэлеуметтік жұмыста қолданылатын жалпы әдістер болып табылады. Элеуметтік жұмыс технологиясында нақты бір терапевтік әдісті ерекше деп айтуға болмайды.

Қазіргі уақытта элеуметтік терапия саласында арнайы мамандарды дайындау жүйесі әлі де болса толығымен қалыптасқан жоқ. Сонда да бұл сала бойынша мамандар қажеттігі қоғамда күннен-күнге өсу үстінде. Сондықтан да, әрбір элеуметтік қызметкер клиентпен психотерапиялық байланыс орната білуі және «дәрігерлік» әңгімелесу деп аталатын технологиялық дағдылар мен білімді игеруі тиіс. Терапевтік әдістерге үйрету – бұл қоғамның өзгермелі жағдайына және адамның білім деңгейінің қалыптасуына тәуелді үздіксіз жүріп отыратын процесс. Қорыта келгенде, жақсы элеуметтік қызметкер болып терапевтік әдістер мен тәсілдерді жай ғана оқыған адам емес, оны өз тәжірибесінде нақты қолданып, клиентке мәселесін шешуге көмек бере алған адам болып табылады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 273

Әдебиеттер

1. Холостова Е.И. Теория социальной работы. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999.
2. Зайнышев И.Г. Технология социальной работы / Под ред. И.Г. Зайнышева. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002.
3. Костина Е.Ю. История социальной работы: Учебное пособие. – Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2003.
4. Кузнецова Л.П. Основные технологии социальной работы: Учебное пособие. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2002.
5. Социальная работа за рубежом: Учебное пособие / Сост. Е.С. Новак, Е.Г. Лозовская, М.А. Кузнецова / Под общ. ред. Е.С. Новак. – Волгоград: Издательство ВолГУ, 2001.

Түйін

Мақалада клиентпен әлеуметтік жұмыста қолданылатын әлеу-меттік терапия мен оны жүзеге асыру жолдары қарастырылған.

Резюме

В статье рассматриваются методы и технологии применения социальной терапии в социальной работе с клиентами.

Summary

In article methods and technologies of application of social therapy in social work with clients are considered.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 215 ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗІН-ӨЗІ СЕЗІНУДІ ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ МЕТОДОЛОГИЯСЫ

Ә.Т. Омарова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, PhD-докторанты

Әлеуметтік өзгерістерді қоғамда әлеуметтік құбылыс ретінде екі деңгейде қарастыруға болады – объективті және субъективті. Сондықтан да, бұл құбылыстарды әлеуметтанулық талдаудың логикасы мен интерпретациясы тұрғысынан қарастырсақ, әр түрлі әлеуметтік топтар өкілдерінің әлеуметтік өзгерістерді бағалау арқылы анықтау қажет.

Көптеген заманауи әлеуметтік процестер мен құбылыстарды зерттеуде пәнаралық ыңғай қолданылып келеді, әсіресе, әлеуметтік-психологиялық түсініктер кеңінен қолданылады. Олардың ішінде «әлеуметтік көңіл-күй», «әлеуметтік перцепция», «әлеуметтік сезім» және «әлеуметтік өзін-өзі сезінуді» бөліп көрсетуге болады. Аталған терминдер, психологиялық кеңістік шеңберінен шықса да, олар тек қана психологиялық емес, сонымен қоса әлеуметтік сипаттаманы өлшеуде қолданылады. Адамдардың өзінің өмірін субъективті қабылдауы тек психологиялық зерттеулердің құзыреттілігі болуынан қалды, себебі адамдардың өмірлік іс-әрекеттеріне объективті факторлардың да әсері зор.

«Әлеуметтік өзін-өзі сезіну» түсінігінің әлеуметтанулық мағынасын анықтау мен оны зерттеудің әлеуметтанулық ыңғайының ерекшелігін анықтау жеңілдірек болды, өйткені, отандық және шет елдік әлеуметтануда оны анықтаудың методологиялық базасы қалыптасқан. Әлеуметтік-психологиялық, субъективті феномендердің сипаттамасына және олардың әлеуметтануда қолданылу тәжірибесіне арналған бірқатар жариялымдарды айтуға болады.

Әлеуметтік өзін-өзі сезінуді зерттеудің алғышарты ретінде қоғамдық сана-сезімді зерттеген ресейлік, отандық зерттеушілердің – психологтардың, философтардың және әлеуметтанушылардың еңбектері табылады. Бұл жерде ХХ ғ. Ресей

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 216

ғалымдары В.М. Бехтерев, П.П. Викторов, Л.Н. Войтоловский және Л.И. Петражицкийдің еңбектерін атасақ болады, олар әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде қоғамның көңіл-күйін қарастырған. 1960 жылдың ортасында жарық көрген Б.Д. Парыгиннің «Қоғамдық көңіл-күй» атты монографиясы күні бүгінге дейін әлеуметтік өзін-өзі сезінуді құрылымдауда методологиялық мәнін сақтап келеді.

1980 жылдардың ортасында әлеуметтік өзін-өзі сезіну мәселесіне тікелей арналған, өмір бейнесі концепциясы арнасына бағытталған теоретикалық еңбектер пайда бола бастайды. Индивидтің өмірлік жағдайы оның объективті параметрлері тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге, субъектінің қабылдауы мен бағалауы тұрғысынан қарастырылуы керек дейтін болсақ, зерттеушілер өзін-өзі сезінудің құрылымдық бірліктері ретінде эмоция, сезім, индивидтің көңіл-күйін қарастырған.

Келесі онжылдық – 90 жылдар әлеуметтанудағы эмпирикалық зерттеулердің серпілісімен мәлім. Әлеуметтік өзін-өзі сезіну термині жиі қолданыла бастады және анықсыздық, тұрақсыз мәндерге ие болды. Ұғымның қарапайымдылығы мен әйгілілігі көптеген зерттеушілердің назарын аударып, осы тақырыптағы эмпирикалық зерттеулердің белсендірілуіне әсер етті. Осы кезеңдегі көптеген жариялымдар эмпиризммен, әлеуметтік өзін-өзі сезінудің кешенді сипатын бағалаумен белгілі. Осы тұрғыда әлеуметтік өзін-өзі сезінуді зерттеудің методологиялық амалды қолданған профессор Л.Я. Рубиннің жетекшілігімен жүргізілген зерттеуді атасақ болады [1].

«Әлеуметтік өзін-өзі сезінуге» қатынасында комплементарлы түсінігіне арнаған Ж. Тощенко мен С. Харченконың «Әлеуметтік көңіл-күй» еңбегінің шығуы маңызды болды [2]. Автор адамның санасы мен мінез-құлқы нақты тарихи жағдайда қоғамдық өмірдің әр түрлі әлеуметтік құрылымдарының, процестер мен құбылыстардың пайда болуы мен қалыптасуын қамтамасыз етеді деп көрсетеді. Мұндай көзқарас әлеуметтік өзін-өзі сезіну концепциясын қазіргі қоғамды зерттеуге эвристикалық қолдануға мүмкіндіктер туғызады. Бұған әлеуметтік өзін-өзі сезінудің интегралды индексіне бағытталған украиналық әлеуметтанушылар Е.И. Головахи мен Н.В. Паниннің еңбектері дәле бола алады [3].

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 217

Әлеуметтік өзін-өзі зерттеудің қалыптасқан теориялық және методологиялық бағытын талдау, бұл түсініктің әлеуметтанулық зерттеу тәжірибесінде белгілі бір мазмұнға ие қажет деген қорытындыға әкеледі.

Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің талдауда детерминациялық талдау әдіс-емесі қолданылады. Детерминация социумды мен мәдениетті жалпы түсінумен анықталады. «Адам өмірінің мәдени детерминациясы» механизмі ретінде ереже, норма, құндылық, салт-дәстүр және басқа да шектеулер алынады. Заманауи әлеуметтанулық білімнің трансформациясы процесінде детерминацияның мәні мен мазмұны қайта қарастырылады: детерминацияның себеп-салдарлы байланыстармен түйіспеуі; кездейсоқтық, ықтималдылық есебі; детерминацияның бірімән-ділігі; еркіндік және

адам іс-әрекетінің детерминациясы; детерминация түрлерінің шектелуі (генетикалық, құрылымдық, функционалдық және т. б.).

Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің басқару іс-әрекетінің детерминанты: оның оптимизациясы – саясаттың мақсаты; экономикалық және әлеуметтік мәселелердің шешілмегендігін көрсете отырып, әлеуметтік басқаруды детерминанттайды, сол арқылы басқарушыларды белсенді іс-әрекетке, жаңа ресурстар іздеуге, нақты басқарушылық шешім қабылдауға, кей-кезде тәуекелділікке де итермелейді; сонымен бір уақытта, ол қандай да бір әлеуметтік реформаларға халықтың реакция индикаторы болып табылады; әлеуметтік қауымдастықтардың және нақты тұлғаның өз өміріне қанағаттануы (қанағаттанбау) әлеуметтік басқарудың тиімді көрсеткіштері болып табылады, оның мүмкіндіктері мемлекеттік биліктің құрылымдарымен таңдалған саяси бағыттарды түзету мен өзгерту қажеттілігін негіздей отырып, мәселелерді шешеді.

Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің детерминациялық рөлі келесі кезеңдерде көрінеді. Біріншіден, ол халық үшін өзекті болып табылатын қажеттіліктердің мазмұнын анықтайды. Соған орай, халықтың қажеттілік мазмұнын да, халықтың бір тобының мінез-құлқы мен қажеттіліктерінің басқа топқа әсерін анықтайтын негізгі факторлар анықталады.

Әлеуметтану әлеуметтік өзін-өзі сезінуді түсінудің өзіндік амалын жасайды. Бұл категория – қазіргі әлеуметтанудың

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 218

ұғымдар аппаратының ажырамас бөлігі. Бұл әлеуметтік құбылыстың көпқырлылығы оның әлеуметтанулық амалдағы анықтамаларының әртүрлілігін анықтайды: әлеуметтанулық және әлеуметтік-психологиялық амалдардың бірлігі; әлеуметтік топтың және тұлғаның өмірлік жағдайға тұрақты эмоционалды-психологиялық реакциясы, соған сәйкес, субъектінің белсенділігі, оның өзін-өзі дамытуы, өзін-өзі ұстай білуі, әлеуметтік процесстерге қосылуы ерекшеленеді; өмір жолының әр түрлі аспектілеріне қанағаттану деңгейі мен әлеуметтік субъектілердің жеке мүмкіндіктерін бағалауы интегралды сипаттамасы. Бұл бағытқа деген қызығушылық әлеуметтік өзін-өзі сезінудің материалды-биліктік ресурсын зерттеуді көрсетеді. Әлеуметтік өзін-өзі сезіну ұғымының әртүрлі әлеуметтанулық анықтамасына ортақ белгісі – оның жүйелілігі, тұтастығы және интегративтілігі. Оны талдау сараптамасының басты аспектісі – берілген феноменді анықтаушы детерминант жүйесін ұғыну табылады. Әлеуметтік өзін-өзі сезінуде әлеуметтік субъектінің өмірлік жоспарлары мен өмірлік стратегияларының табыстылығы (табыссыздығы) нақтыланады және сипатталады. Мұндай түсініктің астарында индивидтің қазіргі реформаларға әлеуметтік-мәдени қарым-қатынасы жатады. Әлеуметтік диагностика адамдардың қанағаттанбауын тудыратын әлеуметтік мәселелер динамикасымен тығыз байланысты. Адамдардың әлеуметтік игіліктердің жетіспеушілігін сезінуі оның әлеуметтік өзін-өзі сезінуін нашарлатады. Бұл адамдардың өзінің әлеуметтік амандығын бағалауымен байланысты өзін-өзі сезінуін өлшеуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің басты индикаторы ретінде өмірдің түрлі аспектілеріне қанағаттану (қанағаттанбау), ертеңгі күнге сенімділік (сенімсіздік), экономикалық және саяси реформалардың әлеуметтік мәнділігін бағасы, жаңа қиындықтарға дайындылық деңгейі, билік құрылымдарының іс-әрекетіне қатынас алынады. Осындай амалдар арқылы әлеуметтанушы әлеуметтік ойларды құрылымдау саласына енеді, сол арқылы әлеуметтік өзін-өзі сезінудің ішкі бейнесін береді, яғни түрлі әлеуметтік топтардың

әлеуметтік игілікті объективті сипаттамасы мен субъективті бағалаулардың сандық және сапалық сипаттамсын анықтайды.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 219

Әлеуметтік өзін-өзі сезіну құрылымында эмоционалды, когнитивті және мінез-құлықтық компоненттері бөліп көрсетіледі. Әлеуметтік өзін-өзі сезіну – әлеуметтік іс-әрекеттер агенттерінің әлеуметтік өмірді ұйымдастыруда қолданатын рефлексивті әлеуметтік білімнің маңызды механизмі, бұл әлеуметтанулық мәселелердің мысалы бола алады.

Әлеуметтік өзін-өзі сезіну ұғымының теориялық мәні оның көрінетін салаларын белгілейді, оған материалдық, эко-номикалық жағдай; еңбек, жұмысбастылық, кәсіп; әлеуметтік инфрақұрылым; ұрпақ аралық қарым-қатынастар; отбасылық қатынастар; өндірістік ұжымдағы әлеуметтік-психологиялық климат; экологиялық жағдай және қылмыстық жағдай жат-қызылады.

Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің сараптамасына мағыналары жақын әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық түсініктерді қосуымызға болады, мысалы, әлеуметтік көңіл-күй, әлеуметтік өзін-өзі бағалау, жұмыспен қанағаттану.

Сонымен қоса әлеуметтік өзін-өзі сезіну индивидтің заманауи трансформациялық процестерге енуі мен оларды тәжірибеде игеру деңгейін көрсететін бірқатар амалдардың типологиясын көрсетуге болады.

Әлеуметтік-психологиялық амал өкілдері әлеуметтік өзін-өзі сезінуді екі басты позицияда қарастырады: біріншіден, психиканың тобырлық құбылысы ретіндегі қоғамдық сананың формасы ретінде, екіншіден, индивидтің жеке өзінің өмір бейнесіне рефлексиясы ретінде, әртүрлі жақтарына қанағаттануы ретінде.

Әлеуметтік-антропологиялық амал адамның әлеуметтік өзін-өзі сезінуін қажеттілік ретінде, яғни индивидтің өзін қоғам мен топ мүшесі ретінде өзін-өзі сақтауы ретінде қарастырады.

Әлеуметтік процессуалды бағыт өкілдері әлеуметтік өзін-өзі сезінуді социумда орын алып отырған экономикалық, саяси, әлеуметтік процестердің «айнасы» ретінде қабылдайды. «Классикалық емес» әлеуметтану шеңберінде төртінші әлеуметтік-энергетикалық бағыттың негізі қалыптасады. Амалдың базалық түсінігі болып виталистік концепцияға бағытталған (С.И. Григорьев және т. б.), «адамның өмірлік күші» ұғымы

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 220

табылады. Бұл парадигмада маңызды нәрсе адамның өзінің өмірін қоғамның барлық саласында жақсарту алу мүмкіншілігі адамдардың индивидуалды-тұлғалық және қоғамдық іс-әрекеттерімен де, әлеуметтік өмірдің мәдени дамуымен де байланыстырылады.

Жалпы тұрғыда әлеуметтік өзін-өзі сезіну құрылымының сызбалық бейнесі төмендегідей мәнде берілген (Сызба 1):

Аксиологиялық компонент
энергетикалық компонент

эмоциона   когнит   Мінез-

лды ивті құлықтық
компонен компо компонент
т нент

Сызба 1. Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің құрылымы [4]

Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің энергетикалық компоненті әлеуметтік субъектизмде көрінетін индивидтің, әлеуметтік топтың өмірлік күш деңгейін түсіндіреді. Өмірлік күш негізінде индивидтің әлеуметтік рөлдер жүйесі қалыптасады. Энергетикалық компонент әлеуметтік өзін-өзі сезінудің базалық элементтеріне негізделеді:

- когнитивті (жеке өміріңді базалық әлеуметтік ортада және қатынастарда: экономика, саясат, әлеуметтік-тұрмыстық өмір және т. б. бағалай алу мүмкіндігі);

- эмоционалды (әлеуметтік бейімделуге, әлеуметтік потенциалға қатысты уайымдау);

- мінез-құлықтық (қоғамның нақты қызметтерінде өзін-өзі дамытуға дайындық).

Әлеуметтік өзін-өзі сезінудің аксиологиялық компоненті өмірлік жолында саналы түрде таңдаған құралдар мен объектілері арқылы субъектінің өзінің тұрмысы мен қызметінің қырым-қатынасын көрсетеді. Құндылықты бағдарлар идеалдарда, өмірдің жеке мағыналарында нақты көрінеді және индивидтің (топтың) әлеуметтік мінез-құлқында алға шығады. Құндылықты бағдарлар жеке негізінде когнитивті, эмоционалды және мінез-құлық механизмдеріне ие.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 221

Адамның әлеуметтік өзін-өзі сезіну конструктивті қарастыру тұтас қалыптасқан эмоционалды ерекше қалып күйінде, яғни адамның орын алып отырған жағдайды қабылдау мен бағалай алу қасиетін көрсетеді.

Мұндай көрсеткіштер қатарына біздің пікірімізше, ертеңгі күнінен сенімділікпен және өмірге толық қанағаттана білуі;

- әлеуметтік дискомфортты жеке уайымдау деңгейінің бағасы, яғни өмірдің бірқалыпта тұрмауы;

- қалыптасқан мінез-құлықтың өмірлік стратегиясын бей-нелейтін эмоционалды-динамикалық мінездеме жатады.

Адамның толықтай әлеуметтік өзін-өзі сезіну көрсеткіштеріне назар аударатырып, адамның бір уақытта социумның бірнеше кезеңдерінің субъектісі болатынын айтуымыз керек.

Қазіргі кезеңде көбірек қолдануға ие болып жүрген Н.И. Лапина мен Л.А. Беляеваның әдістемесі бойынша әлеуметтік өзін-өзі сезіну үш негізгі құраушылардың көмегімен өлшенеді: 10 әлеуметтік қауіптен қорғалу деңгейі, жалпы өзінің өміріне толық қанағаттану деңгейі және әлеуметтік оптимизм деңгейі (өмір сүру деңгейін өткен жылмен салыстыру, болашақтан күту, болашаққа сеніммен қарау) [5].

Әлеуметтік өзін-өзі сезіну сезімтал көрсеткіш, ол тек индивидуалды өмірлік тонусты ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы жеке орнын, сонымен бірге, индивид өмір сүретін социумның жағдайын қабылдауын көрсетеді. Сол себептен де оның базалық эмпирикалық индикаторы болып келесілер алынады: индивидтің өзіне қатынасында – көңіл-күйін, эмоционалды жағдайын, өмірлік қанағаттану және материалдық әлауқатын өзіндік бағалау; қоғамға қарым-қатынасында – еліміздегі экономикалық потенциалдың және саяси ахуал бағалау [6].

Сондықтан да, әлеуметтік өзін-өзі сезіну социумның өмірлік қанағаттануының және болашаққа деген сенімділіктің интегралды көрсеткіші ретінде, аумақтағы және

еліміздегі элеуметтік тұрақтылықтың жағдайының индикаторы ретінде қатыса отырып, индивидтің, топтың, социумның жалпы кешенді ішкі жағдайын сипаттайды. Оны қазіргі қоғамда әр түрлі элеуметтік-психологиялық және элеуметтік зерттеулер арқылы қарастыру, индивидтің тек эмоционалды-іскерлік жағдайын ғана емес, жеке топтардың, жалпы ел халқының жағдайын зерделеуге мүмкіндік береді.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 222

Әдебиеттер

1. Рубина Л.Я. Профессиональное и социальное самочувствие учителей // Социс. – 1996. – № 6. С. 63–75.
2. Тощенко, Ж.Т. Социальное настроение / Ж.Т. Тощенко, С.В. Харченко. – М., 1996. – 195 с.
3. Головаха Е.И. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – Киев : Ин-т социологии, 1997. – 300 с.
4. Баталова Н.Л. Социальное самочувствие молодежи в условиях изменяющегося общества (региональный аспект) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Тюмень, 2009. – 26 с.
5. Лапин Н.И., Беляева Л.А. Программа и типовой инструментарий «Социокультурный портрет региона России» (Модификация 2010); Рос. акад. наук, Ин-т философии. – М.: ИФРАН, 2010. – 135 с.
6. Асланова О.А. Социальное самочувствие: измерительный инструментарий, показатели и социальные критерии // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 2. – С. 59–63.

Түйін

Мақалада элеуметтік өзін-өзі сезінудің әртүрлі ғылыми амал-дардағы және элеуметтану ғылымындағы интерпретациясы мен өлшеу әдісі қарастырылады. Әртүрлі индикаторлар, көрсеткіштер және элеуметтік критерийлер арқылы халықтың қазіргі қоғамдық өмірдегі элеуметтік өзін-өзі сезінуіне әсер ететін негізгі факторлар айқындалады.

Резюме

В статье исследуются различные научные подходы, методики измерения и интерпретации социального самочувствия в социологической науке. Через различные индикаторы, показатели и социальные критерии раскрываются основные факторы, влияющие на социальное самочувствие населения в условиях современной общественной жизни.

Summary

This article investigates the various scientific approaches, methodic of measurement and interpretation of social well-being of sociological science. Through the different indicators and social criteria the main factors affecting the social well-being of the population in conditions of modern social life are revealed.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 223

ЖАСТАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ӨЗГЕРІСТЕРІНЕ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІ

М.У. Оңдасынова,

Абай атындағы ҚазҰПУ,

«Мәдениеттану» мамандығының 1 курс магистранты

Биылғы жылдың басты жаңалығы барлығымызға маңызды бастама беріп, даму жолын көрсетіп берген Елбасымыздың «Мәңгілік ел-2050» стратегиялық жолы болды. Қазақ елінің өркениетті ел болып қалыптасу сатысында бұл жобаның мәні біз үшін қажет. Жүрер жолымызды бір арнаға біріктіретін, үлкен-кіші боп атсалысатын бастамада әрине жастардың еңбегі өз алдына. Талапта көрсетілген «жастардың қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне әлеуметтік бейімделуі» деген тақырып мені қатты қызықтырады. Себебі, тал бесіктен – жер бесікке дейінгі аралықты қамтығанда бөбек, бүлдіршін, жасөспірім, жастар, азаматтар болып сатыланған адами қалыптасуда бүлдіршіннен кейінгі жасөспірімдерге тоқталайықшы. Жасөспірім шақтан жақсы тәрбиемен шыққан бала студент болғанда да мәдениетті жастардың қатарын толықтырады емес пе? Қоғамдағы әлеуметтік мәдениет жасөспірімдерге қаншалықты деңгейде дәріптеліп жатқанына тоқтала кеткен жөн болар. Жасөспірімдердің тәрбиесімен кімдер айналысады, ата-аналар ма, ұстаздар ма? Ал, балалар отбасы мен мектептің арасында ғана жүрмейді ғой. Сонда қоғамдық орта қандай тәрбие береді? Әлеуметтік мәдениет дегеніміздің өзі қоғамның тәрбиесі. Жақсы тәрбие тек ата-аналармен, ұстаздармен шектелмей, әлеуметтік қоршаған ортамен де тығыз байланысты. Сондықтан да әлеуметтік-мәдени өзгерістерге әлеуметтік бейімделу жағдайы қандай? Қалай болып келді, ары қарай не болады?

Ия, жасөспірімдердің әлеуметтік мәселесі жеткілікті. Құқықбұзушылық, қылмыс, тонаушылық, тұтынушылардың көзі, яғни тауары, жасөспірім қыздардың кәметке толмай жүктілікті бастан кешуі, жасөспірімдер арасындағы суицид. Айта берсең ауытқушылықтар жан ауыртады. Жағдайдың қандай

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 224

болып келгендігі сосын қандай болатындығына тоқталып, әлеуметтік мәдени өзгерістеріне әлеуметтік бейімделуін ойлас-тырайық. Алдымен қыздар мәселесін аздап зерттеп қарайықшы!

Қыз өссе елдің көркі,
Гүл өссе жердің көркі.

«Қызды қырық үйден тыю» – деп, қыз баланың тәрбиесіне ерекше мән берген қазақ халқы әрқашанда қызды құтты қонақ деп төрінен орын берген. Қай ата-ана болмасын өз баласы үшін еш нәрсені аямайтыны анық. Баласы үшін үй салып, жұмыс істеп, мал жинап, таңның атысы кештің батысы үй бетін көрмей күйбеңдеп тіршілік қамымен жүретіні рас. Бірақ осы тіршілік қамымен балаға дұрыс тәрбие беруге уақыт аз бөлінетін сияқты. Әсіресе жасөспірім қыз балаларды салт-дәстүрімізден алшақтатып, ұлттық мәдени тәрбие беруді уысымыздан шығарып, ұмыт қалдырып бара жатқан сияқтымыз. Әсіресе қазіргі батысқа еліктеушілік заманда қаракөз қыздарымыздың тәрбиесі мені қатты алаңдатады. Себебі өзім де қыз өсіріп отырған соң, олардың болашақтағы құрбыларының тәрбиесі де қандай болатынына немқұрайды қарай алмаймын. Қазір жасөспірім қыздарымыздың тәрбиесі өте төмендеп кетті. Одан қалса жасөспірімдерді тауар ретінде тұтынушылар да көбейіп барады. Тұтынушылар демекші, 1998 жылы

Стокгольм қаласында жасөспірімдерді қанаудан, тұтынушылардан қорғау мақсатында ТМД елдерінен басқа шет мемлекеттердің қатысуымен өткен халықаралық Конгресте осы мәселе қарастырылған болатын. Сол жиында Ұлыбританиялық «Экономика» газетінде жарияланған статистикалық зерттеу нәтижесі ортаға шығарып, жасөспірімдерді тұтынушылардың ең басты субъектілері – полицейлер, дін мекемелері, саясаткерлер мен мұғалімдер болып келгені көрсетілген еді. Ал мұндай сұмдыққа біз таңдана аламыз ба?. Себебі мұндай мәселелер қазіргі уақытта біздің елімізде де баршылық. Олай деп айтатынымыз жасөспірімдерді қоршаған ортада азғындық арта түсуде. Осындай жағдайда тек үйдегі ғана емес, үйден тыс орындардағы берілетін мәдени тәрбие мүлдем төмен. Үлкендер мен қоғамның жасөспірімдерге дұрыс бағыт, бағдар көрсете алмауынан өз ұрпағымызға өзіміз жауапкершілігімізді дұрыс сезінбеуден осындай күйге жетіп отырмыз. Айтпағымыз – егер 2000 жыл

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 225

дары Америкада жылына 3 мың жасөспірім жүктілікті басынан өткерсе, біздің Қазақстанда қазір жылына 22 мың жасөспірім жүктілікті басынан өткізіп отырғаны. Сонда 15 млн халықтың 29 пайызы жастар болса, осы жантүршігерлік оқиғаны бастан кешіріп отыр. Бұл масқараның соңы неге апарып соғатынын жасөспірім жастар түсіне ме екен? Бұлар елдегі жасанды түсіктің санын арттырып отыр. Баланы дүниеге әкелетіні көп емес. Ал мұның азабы – біріншіден жастарды бедеулікке әкеп сокса, екіншіден тастанды балалар, әлеуметтік жетімдердің саны көбеюде. Дәл қазіргі уақытта біздің елде осы мәселе ушығып тұр. Ненің кесірінен осы жағдайлар белең алуда? Тек батыстың өмір салтына еліктеушілік пе, әлде ересек ортадағы әлеуметтік мәдениеттің жастар алдындағы жауапсыздықтың артуынан ба? Осы тұрғыдан біз моральдік ауруға шалдыққан қоғамға айналып отырмыз.

Жасөспірімдер арасында құқықбұзушылық қылмыстар да өршіп тұр. Тоғызыншы сыныптан соң қалаға колледжге оқуға түсетін жасөспірімдер өте көп. Ата-анасының қасынан алыстап өз бетімен кеткен бала қалаға келіп неге ұрынатынын кім білсін. Бар жиған тергенін баласының оқуына төлеп, әлеуметтік тұрғыдан қамтамасыз ете алмайтын отбасы қаншама. Әлеуметтік тұрғыдан деп отырғаным күнделікті жүріс-тұрысына, тамағына, жалдап тұратын пәтеріне қаражат жеткізе алмаған ата-ананың жағдайын ойлайтын балалардың жұмыс істеп өз алдына нан-пұл тапқанымен бірге, қылмыспен айналысып күн көретіндері қаншама. Қаладағы колледждердің көпшілігінде мүлдем жатақханалар жоқ. Жатақханасы барларында орын жетіспейді. Міне әлеуметтік кемшіліктің бір себебі. Білім алушы жастардың үйі үшін жер телімін сұрап, осы істі кең ауқымда қолға алатын болса, инженерлік коммуникациялық желілер көмек көрсетсе жақсы болар еді. Жасөспірім – ертеңгі болашағымыз, оған бүкіл қоғам әлеуметі болып жанымыз ашу керек. Сондықтан да олардың тұратын үйлерін – жатақханаларды көбейту қажет. Әлеуметтік тұрғыдан өзін жақсы сезіне алмаған жасөспірімдер арасында «суйцид» те көбейіп кетті. «Суйцид» латын тілінен алынған «қасақана өзін-өзі өлтіру» деген мағынаны білдіретін сөз. Жасөспірімдер мәселесінде бұл жоғары көрсеткішті алып тұр. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы өзін-өзі өлтіру

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 226

көрсеткіші бойынша әлем елдерін жоғары, орта, төмен деп үш топқа бөлген. 100 мың адамға шаққанда өлім көрсеткіші жылына 20 адамнан асса жоғары, 10–20 адам

аралығында болса орта, 10 адамнан аспаса төмен болып есептеледі. Ақпараттық құралдардың бірі «namys.kz»-тегі мына деректерге және жоғарыдағы ұйымның деректеріне сенсек, 100 мың адамға шаққанда әлемдегі ең көп суицидтік жағдайлар тіркелген елдер:

бірінші орында – Латвия (96–99 адам),

екінші орында – Венгрия (88 адам),

үшінші орында – Қазақстан (53 адам).

Ары қарай Жапония (47,1 адам), Эстония (50 адам), Ресей (49,4 адам), деп кете береді. Төменгі көрсеткіштегі елдер: Грекия, Италия, Армения (2,3), Гватемала (2-3), Филиппин (2), Албания (1,4), Доминикан республикасы (2,1) екен.

Ал мұсылман мемлекеттері мен Африка елдерінде бұл көрсеткіш жоққа тән. Себебі бұл елдерде діни тәрбиенің басым болғаны немесе мұндай деректерді таратпайды деген сөз. Соңғы жылдары «Жасөспірімдер суициді» деген ұғым өз алдына бөлек отау тікті. Бұл дерт өмірдің балдай дәмін енді ғана татып келе жатқан жас балалар арасында белең алуда. Таяуда шведтердің «өзін-өзі өлтіру ісін» зерттеу орталығы 15 пен 19 жас аралығындағы жастардың өзіне қол жұмсауы жағынан Ресей дүниежүзі бойынша бірінші орынға шықты деп хабарлады. Ресейде жыл сайын шамамен 2500 кәмелетке толмаған бала өзіне қол жұмсайды екен. Екінші орынды АҚШ (1800 бала) тұр. Ал, жан басына шаққандағы көрсеткіш бойынша бірінші орында Шри-Ланка (46,55), екінші орынды Қазақстан иеленген (24,02).

Мамандар болса жасөспірімдер арасында суицид оқиғаларының жиілеуіне көбінесе, отбасылық және қоғамдық тәрбиенің жетіспеушілігі, зорлық-зомбылық, есірткі қолдану, әртүрлі компьютерлік ойындар, атыс-шабыс, қантөгіске толы фильмдердің тікелей әсері бар дейді. Теледидардан көрсетілетін шым-шытырық оқиғалардан тұратын сериалдар, будданы насихаттайтын дінсіз үнділердің телехикаялары біртіндеп балалардың санасын улап, ішімізге кіріп барады. Осыларға тосқауыл қажет. Ұлттық тәрбиені насихаттай алмайтын кейбір телеарналар мүлдем жауып тасталса. Ал «Қазақстан» ұлттық телеарнасына не айтамыз. Көрсетіп жүрген «Келін» сериалынан не алуға

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 227

болады. Неге отандық киноларымызды көру мүмкіншілігі төмен. Оның орнына балаларға, әсіресе жасөспірім қыздарға арналған ұлттық мәдени тәрбие беретін бағдарламаларды неге түсірмеске. Ал, ғалымдар бұл абыройсыз өлім көбінесе өмірдегі таршылық, материалдық тапшылықтан, одан қалса ақыл-есі кемдіктен болады деген болжам айтады. Қасіреттен қара жамылған қауымның жағдайын халық қалаулылары енді ғана қозғай бастады. Бірақ ол нәтижелі болар ма екен? Айтпасқа амал да қалмай бара жатыр. Өйткені оқушылар арасындағы суицид жылдан жылға тез өсіп келеді. Ресми деректерге сүйенсек: 2010 жылы елімізде 237 жасөспірімнің балғын өмірі қиылған. Бұл құзырлы органдарда ресми тіркелгені ғана. Шындығында бұдан екі есе көп. Соңғы бес жылда (аман қалғандарын қоспағанда) өз-өзіне қол жұмсаған 16 жасқа дейінгі жасөспірімдер саны 7 пайызға өскен.

Қасиетті Құранда: «өз өздеріңді өлтірмеңдер (және соған апаратын бұзықтыққа бармаңдар). Расында (сендерді бұдан тыйған) Алла сендерге ерекше мейірімді» («Ниса» сүресі, 29-аят) дейді. Ендеше, бұл қасіреттен құтылудың бір жолы – балаларымызға ерте бастан шынайы ислам тәрбиесін үйретіп, жүректерін тыныштандыру. Ол үшін жастарға

имандылық ілімін үйрету қажет. Мүмкін оны орта мектептерде оқытылатын «Дінтану» сабағы негізінде жүргізген дұрыс шығар.

Жасөспірімдер ортасында жағымсыз мінез-құлық пен эгоистік психология басым екендігін де айтып кетейік. Мамандардың айтуынша бұл ең алдымен, ата-аналардың бала тәрбиесіне немқұрайлы қарап, тәртібін шектен шығарып алғандығынан екен. Әрине ешбір ата-ана баласын жаман болсын демейді. Алайда күнкөрістің қамымен үй бетін көрмейтін ата-ананың жағдайын түсініп, мемлекет тарапынан, қоғам болып қолдау көрсетуіміз керек. Қадағалап, бос уақытын тиімді өткізуіне мүмкіндік беруіміз керек. Ата-анасы қадағаламайтын кәметке толмаған баланың бос уақыты заңмен жүретін құрдастарынан гөрі 2–3 есе көп болады. Бос уақыты неғұрлым көп болса, соғұрлым құқық бұзушылық та орын алары анық. Сондықтан жасөспірімдердің бос уақытын тиімді өткізуге аса мән беріле түссе. Жасөспірімдерге қатысты заңға өзгертулер енгізсе артық болмайды. Сонымен қатар Мәдениет министрлігі тарапынан, мәдениет басқармалары тарапынан жасөспірімдердің

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 228

бос уақытын тиімді қамтамасыз ететін жаңа жобалар керек. Жұмыла көтерген жүк жеңіл. Ендеше құқық қорғау органдары, білім беру саласы, қоғам, ата-аналар бірігіп – әрқайсысы өз тарапымыздан жасөспірімдерді қадағалауы абзал. Өзім мәдениет тынығу жұмыстарын ұйымдастырушы педагог, әрі мәдениеттанушы жас ғалым ретінде жасөспірімдерді отбасынан тыс қоғамдық орындарда тәрбиелейтін мынадай тәрбиелік мәні бар жобалар іске асырылса. Оны мәдениет министрлігі, мәдениет басқармаларының қалауымен атқарылатын шара деп ойлаймын. Осындай жобаларды ұйымдастыру барысында өнер, мәдениет саласында оқып жүрген тәжірибеден өтуші (практикант) студенттерді де жұмылдыруға болады.

Қазір қазақстанның қай қаласында болмасын ойын-сауық кешендері көп. Халық өз бос уақыттарын осындай кешенде өткізгенді жақсы көреді. Әрине олар көпшілік отбасылар үшін қолжетімді болса. Жалдамалы пәтерлерде тұратын қарапайым халықтың мұндай кешендерде демалуға қалтасы көтере бермейді. Жарайды үлкендерін қоя берелік, жаңа өсіп келе жатқан жасөспірім жастар үшін керемет кешенде қыдыру қызықты ғой. Көпбалалы отбасылар тіпті бара алмайды. Осы себептен ересектер мен студенттер емес тек жасөспірімдердің бос уақытын тиімді пайдалануы мақсатында біраз жеңілдіктер жасау қажет-ақ. Мысалы, аптаның бір демалысын «жасөспірімдерге арналған әлеуметтік күн» деп белгілеп, апта сайын ұйымдастырып, осы күнгі кешендегі қызметтердің бағасын жас ерекшеліктерін ескере отырып 50 пайызға төмендетіп жеңілдік жасалып отырса. Бұл үшін әрине қалалық, аудандық мәдениет басқармаларының басшылары тарапынан ойын-сауық кешендерінің басшыларына ұсыныс хат жолдап, жасөспірімдердің бос уақытын тиімді пайдаланып, дұрыс мәдени тәрбие беру мақсатында бірігіп көмек көрсетіп, демеуші болуын өзара келіссе үлкен іс болар еді. Себебі балалар ойын-сауық кешендеріне қыдыруды, бос уақыттарында сонда демалғанды өте ұнатады. Егер «жасөспірімдерге арналған әлеуметтік күн» деп қабылданып, жарияланса барлығы қуанар еді. Бос уақыттарында осында демалуға асығар еді.

Ал ойын-сауық кешендері үшін тағы бір ұсыныс – жоспар бойынша қызықты киноларды көрсетпес бұрын жасөспірімдерге «не жаман, не жақсы» екенін түсіндіруге бағдарланған

неме

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 229

се қыздар тәрбиесіне байланысты түсірілген әртүрлі шағын нұсқадағы фильмдер көрсетілсе болатын еді. Кинодан шыққан соң жан-жақты қызықты ойындар ұйымдастырып, арасында қыздар тәрбиесіне байланысты пікір-талас ойындары, салт-дәстүр, әдет-ғұрыпты меңгеруге арналған ойындар, діни тұрғыда тәрбиелік пікір таластар өткізіп, сырғанағын ойнатып, жеңілдетілген бағадағы түрлі ұлттық тағамдарды насихаттай отырып ұсынса, соңында кішігірім қысқа уақытты би кешін ұйымдастырып, шағын концерттік бағдарламалар ұсынса, әрі қызықты, әлеуметтік маңызы бар мәдени іс-шара болар еді. Ол кезде тек балалар ғана емес ересектер де көптеп келіп кешен саудасын қыздыра түсетін еді. Сонда отбасынан алатын тәрбиеден тыс әлеуметтік-мәдени тәрбие алып шығар еді. Тәрбиенің осы түрлерін басты міндетке қойып, барлық мәдени тәрбиелік жүйесі арқылы да білім беруге болатын еді. Бұл мәдени жүйе мынадай:

1. Қазақстандық патриотизм мен азаматтық тәрбие мәдениеті;
2. Құқықтық мәдениет;
3. Саяси мәдениет;
4. Экономикалық мәдениет;
5. Кәсіби таңдауға дайындық;
6. Адамгершілік мәдениет;
7. Этникалық мәдениет;
8. Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті;
9. Толеранттық;
10. Эстетикалық мәдениет;
11. Экологиялық мәдениет;
12. Салауатты өмір салты;

Міне осы мәдени жүйе арқылы жасөспірімдер қана-ғаттанарлық тәрбие алып шығады деп ойлаймын. Жалпы айтқанда бұл тек қана ойын-сауық кешені ғана емес, ұлттық дәстүрлі қазақи тәрбие беретін ғылыми орталыққа да айналатын еді. Әлеуметтік жағдайы төмен отбасы балалары мен байлар, зиялы қауым өкілдерінің балалары да теңдей жүріп, бірдей тәрбие алатын орын болар еді. Сондықтан мұндай кешен, осындай іс-шара біздің қоғамымызға, жасөспірімдерімізге өте керек. Елбасымыздың «Мәңгілік ел-2050» стратегиялық жолында көрсетілген «Жалпықазақстандық мәдениетті дамытуға жаңаша серпін беру керек» деген үндеуіне қазақ елінің жасөспірімдері,

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 230

оның ішінде қыздар тәрбиесін қарастыра отырып, рекреация жүйесіне (демалыс, бос уақытты ұйымдастыру) осындай жаңартулар енгізілсе деймін. «Балаңды өз тәрбиенмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген екен дана халқымыз.

Бүгінгі қоғам – жаңа қоғам. Ал қоғамның негізгі байлығы-адам, оның ішінде жас ұрпақ. Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсынов: «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» деген еді.

Тәрбие беруде ұлттық дәстүріміз арқылы жол көрсетер болсақ, жастарымыз қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне жоғары мәдениетті деңгейде бейімделе алады деп айта аламын. Сонда ғана Мағжан Жұмабаев айтқандай: «Мен жастарға сенемін!».

Әдебиеттер

1. Депутаттық сауалнама. Хабар телеарнасы, 05.02.2014ж.
2. «namys.kz» суицидтік туралы деректер.
3. «namys.kz» жасөспірімдер арасындағы суицид деректері.

Түйін

Мақалада жастардың қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени өзгерістеріне әлеуметтік бейімделуі және жасөспірімдердің бос уақытын пайдаланудың тиімді жолдары мен рухани-мәдени тәрбие беру мәселесі қарастырылған.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы социальной адаптации молодежи к социально-культурным изменениям, происходящим в стране, а также вопросы духовного воспитания молодежи через организацию досуга подрастающего поколения.

Summary

This article discusses the issues of social adaptation of young people to the socio-cultural changes taking place in Kazakhstan and raise questions of culture through recreation of the younger generation.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 231

ҚАЗАҚСТАН ОРТА ТАБЫНЫҢ ҰЛҒАЮЫНА БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ӘСЕРІ

Э.С. Отар,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
докторант, әлеуметтану магистрі

Қазақстан Республикасының бәсекелестікке тұра алу қабілеті ішкі маңызды міндеттердің шешілуіне байланысты. Ол міндеттердің ішіндегі ұзақ мерзімді қажет ететін және мемлекеттің қадағалауына көп бағына бермейтіндердің бірі – ол жаппай орта тапты қалыптастыру міндеті. Дамыған нарықтық экономикасы мен демократиялық саяси құрылымы бар елдерде орта тап әлеуметтік топтың ең көбін құрап, бірнеше басты функцияларды жүзеге асырады. Олардың ең маңыздысы – қоғамның әлеуметтік «тұрақтандырғышы» мен біліктілік еңбек ресурсының ұдайы өндірісінің қайнар көзі қызметі болып табылады. Орта тап мемлекеттің адамдық әлеуеті сапасын және жалпы ұлттық сәйкестілікке тән белгіні анықтайды. Бұл тек қана Қазақстан орта табының психикалық пен физикалық денсаулығына ғана емес, сонымен қатар оның білім алушылық және біліктілік әлеуетіне байланысты.

«Орта тап» ұғымы «жоғары мен төменгі тап аралығында орта мәртебелік позицияны иемденген қоғам бөлігі» ретінде анықталады [1]. Немесе «орта тап – ой еңбегімен айналысатын жоғары мен жұмысшы тап аралығында орын алатын кәсіби топ» [2]. «Орта» термині мәртебелер иерархиясының кең таралғандығын бейнелейді. Мұнда ой еңбегі қол еңбегіне қарағанда біршама мәртебелі болып, бірақ ірі жеке меншікке ие топқа қатысты әлеуметтік төменірек келеді.

Жаппай орта таптың пайда болуы соңғы индустриалды қоғамға өтумен байланысты. Бұл өту байға да, кедейге де жатқызуға болмайтын халық қабатының ұлғаюына алып келді. Өндірістің өсуі жоғары маманданған жұмысшылар мен жоғары дәрежелі білімі бар сарапшыларды қажет етті. Әлеуметтік инфрақұрылымның, білім беру және денсаулық сақтау жүйесінің

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 232

дамуы дәрігерлер, мұғалімдер, инженерлердің санының ұл-ғаюына алып келді.

Қазақстан Республикасындағы жаңа әлеуметтік объект болып табылатын орта таптың өсуіне мемлекеттің жүргізіп отырған экономикалық және әлеуметтік саясаты әсер етті. Тәуелсіздік алғаннан бастап ірі экономикалық пен саяси қайта құрулар орын алды, сонымен қатар осы кезеңде Қазақстан қоғамының экономикасының командалық түрінен жеке меншік пен бәсекелістікке негізделген нарықтық түріне өту үрдісі басталды. Барлық осы қайта құрулар қазақстандық қоғам құрылымының өзгеруіне алып келді.

Қазақстанда қазіргі кезде орта тап екі топтан құралады. Көне орта тап немесе посткеңестік орта тап деп атауға болады. Олар жаңа жағдайға тез бейімделген, әкімшілік функциясын өз артынан сақтап қалған өкімшілер. Әкімшілік қызметі қосымша және барынша жоғары табысқа пара мен «комиссиялық» түрінде қол жеткізуге мүмкіндік береді, сонымен қатар жекешелендіру нәтижесінде кәсіпорындардың ірі акциялар пакетіне немесе белгілі бір жылжымайтын мүлікке иеленгендер болып саналады. Орта таптың екінші түріне жоғары білім деңгейіне негізделген жаңа мамандықтар пайда болуы нәтижесінде қалыптасқан жаңа орта тапты жатқызамыз [3].

Кеңес үкіметі кезінде орта тап сапа жағынан да саны жағынан да әлемдегі ең мықты орта тап болды, себебі сол кездегі орта таптың білім деңгейі мен мәдени тұтыну көрсеткіштері әлемдегі ең жоғарылардың бірі болды. Х. Балзер зерттеулері бойынша кеңестік орта тап – «арнайы білімі бар 40 миллион кәсіпқой» [4], сонымен қатар «жоғары қызметтегі партия қызметкерлері, экономика саласындағы басқармалар, ғалымдар, ресми танылған суретшілер, жазушылар және басқа мәдениет қайраткерлері, олардың қатарында оқытушылар, дәрігерлер мен басқа да кеңестік мамандарды құрайтын «жүз сомдық» зиялылар да бар. Ең көп топ инженерлер болды: ірі кәсіпорындардың техникалық директорларынан бастап «социалистік жарыстың инженерлеріне» дейін. Бұл жерде кеңестік кезде білім алудағы этникалық кемсітушілікті атап өткен жөн. Мысалы, техника-лық жоғары жалақымен төленетін мамандықтарға қазақтарға

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 233

қарағанда орыстарға түсу мүмкіндігі жоғары болып, қазақтарға көбіне сол кезде мәртебелі болып табылмайтын гуманитарлық, филологиялық мамандықтар таңдауға тура келді.

80 жылдары кеңестік қоғамның идеологиялық қағидалары күрт құлдырады, біртіндеп «рұқсат етілмегендер рұқсат етілді». Бір мезгілде жеке кәсіпкерлік туралы заңдардың қабылдануы жаңа экономикалық іс-әрекеттер үлгісінің қалыптасуына алғаш жол салды. Бірақ, өкінішке орай, бұл үрдіс жаппай сипатқа ие болмады. Ізінше ілескен реформалар қатары Қазақстанның әлеуметтік құрылымына өзгеріс алып келді.

Технологиялар мен ғылымның қарқынды дамуы, қызмет көрсету саласының өркендеуі, сонымен қатар заманауі мем-лекеттің барлық саланы қамтитын іс-әрекеті өндіріс құралдарына иеленбеген, бірақ жеке жұмыс күші мен білімін сатумен күнін көретін қызметкерлер, техниктер, интеллигенция қатарының пайда болуына жол ашты. Олардың жағдайы дене еңбегіндегі жұмысшыларына қарағанда біршама жоғары болып келеді: жақсы еңбек жағдайы, жоғары табыс пен зейнетақы, ұзаққа созылған демалыс. Бұл үрдістің ерекшелігі жаңа қабаттың саны өскен сайын бұрын білім дәрежесі берген артықшылықтардың қамтамыз етілмеуінде болып табылады. Қазір білім едәуір

тез көнеріп отырады, ал дипломы бар мамандар мемлекетке не ірі корпорацияларға тәуелді болып келеді. Өнеркәсіп революциясы жоғары кәсіпқой қолөнершілерді жалдамалы жұмысшыларға айналдырып, олардың құндылығын жойды, сол тәрізді ғылыми-техникалық революция қызметкерлер мен мамандарды дәл сондай жағдайға алып келіп отыр. Технология мен еңбекті ұйымдастырумен айналысатын жаңа қабат пайда болды. Бұл қабат жаңа өндірістік және жаңа басқарушылық функцияларды қамтиды. Орта таптың көбісін тек қана жеке меншік иегерлері, шағын буржуазия емес, сонымен қатар экономикалық қоры жеке еңбегі мен білімі болып табылатын әлеуметтік категориялар құрайды.

Көріп отырғанымыздай, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өтуде білім маңызды белгі болып табылады. Қазақстандық басшылық мемлекеттің әлемдік тәртіпте адамдық капитал құндылығының маңыздылығын түсінді, сөйтіп, білім

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 234

бері жүйесінде және жұмыспен қамту жүйесінде білім сапасын жоғарылату мен алдыңғы қатарлы әлем университеттерінде маңызды шәкіртақылық оқу бағдарламаларын ашу арқылы шешуші қадамдардың пайда болуына алып келді. Тәуелсіздік алған алғашқы жылдардың өзінде білім беру жүйесі толығымен қайта қаралғанын және білім берудің барлық деңгейлері жетілдірілгенін атап өткен жөн. Қазақстан Республикасы елдің білім беру жүйесіне жаңа инновациялық тәжірибелерді енгізу мақсатында шетелдік білім беру мекемелерімен белсенді қызмет ете бастады. 1992 жылдан бастап жеке меншік оқу орындары ашыла бастады. Егер университеттер санының өзгеру динамикасын қарастыратын болсақ, 1992–1996 жыл аралығының өзінде университеттер саны екі есе көбейген. Ал білім алушылар саны, егер тәуелсіздік алған бастапқы жылдарды қазіргі кезеңмен салыстыратын болсақ, 2,2-ге көбейген (1990/91 оқу жылы – 287 367, 2011/12 оқу жылы – 629 507) [5]. Орта табысты үй шаруашылықтарында салыстырмалы түрде жоғары білімділік жиі кездеседі, яғни бұл олардың кәсіби дағдыларының және кәсіби деңгейдегі табыстың бар екеніне сілтейді. Қазақстан Республикасы статистика агенттігінің 2009 жылғы мәліметтеріне сәйкес Қазақстанда халықтың 71,8%-нда жоғары және орта білім бар [6]. Жоғары білім экономикалық, саяси мен әлеуметтік капиталға қол жеткізу үрдісін көптеген адам үшін жеңілдетеді. 1993 жылы Қазақстан Үкіметімен «Болашақ» шәкіртақылық бағдарламасы енгізілді. Бұл бағдарлама шетелдік жоғары оқу орындарында білім алуға және академиялық дәреже иемденуге қаржылық жәрдем ақы ұсынады. Халықаралық шәкіртақы шеңберінде 2640 қазақстандық 27 мемлекетте білім алады [7]. «Назарбаев Университеті» мен «Зияткерлік мектептері» сияқты инновациялық жобаларды да атап өту маңызды болып табылады. Бұл бағдарламалардың түлектері екпінді түрде орта тап қатарына қосылу үстінде.

Байқап отырғанымыздай, қазіргі кезде Қазақстан білім беру жүйесі бойынша Батыс елдері жолымен еріп келеді. Халықаралық тілдерді игеру және ақпарат пен мәдени капиталды жетік меңгеру сияқты жаһандық дағдылар мен міндеттер Қазақстанның XXI ғасырда ілгері дамуы үшін маңызды болып

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 235

табылады. Жоғары білім алу – қазақстандық жаңа орта тапты зерттеуде қазіргі кезде міндетті түрдегі өмірлік талабы, себебі білім «мансап» концептісінің ажырамас

бөлігі болып келеді. Білім беру жүйесінің өрлеуі сауда мен әлеуметтік-экономикалық қорларымен тиімді жұмыс істеуді қамтамасыз етіп, Қазақстан Республикасының тұрақты дамуына мүмкіншілік береді. Бұл үрдістердің барлығын білім қамтамасыз ететін ақыл-ой тетігінсіз жүзеге асыру мүмкін емес.

Сөйтіп, заманауи Қазақстан қоғамында жаңа таптық құрылымдардың қалыптасуы кәсіпқойлар қабаты мен зиялылар табының өсуімен тығыз байланысты [8]. Кәсіптік факторлар рөлінің өсуі, профессионализация ақпараттық қоғам дамуының басты өзіндік ерекшелігі болып табылады [9]. Соған сәйкес орта тапты ең алдымен кәсіби белгілерімен қалыптасады деп түсіну қоғам өркендеуінің негізгі келешегін айқындайды.

Әдебиеттер

1. A Dictionary of Sociology. John Scott and Gordon Marshall. –Oxford University Press, 2009. – P. 816.

2. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 2 (П-Я): / Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 2001. – 528 с.

3. Лепехин В.А. Стратификация в современной России и новый средний класс // Общественные науки и современность – 2003. – № 4. – С. 30–40.

4. Balzer H. Russia's Middle Classes // Post-Soviet Affairs. 1998. V. 14. No 2. 73. – P. 165, 166, 168.

5. Beissenova A.A. et al. Influence of Education on Social Structure of Society (on Materials of Focus Group Research and in-Depth Interviews). / Procedia – Social and Behavioral Sciences 82 (2013). P. 813–817.

6. Analiticheskii otchet (2011). Itogi Natsionalnoi Perepisi Naseleniya Respubliki Kazakhstan 2009 goda. Pod.re. Smailova A.A. – Astana. – P. 65.

7. Svoju ocenku sisteme obrazovaniya Kazahstana dali zarubezhnye jeksperty (2012). // <http://www.zakon.kz/4487320-svoju-ocenku-sisteme-obrazovaniya.html>

8. Иноземцев В.Л. «Класс интеллектуалов» в постиндустриальном обществе // Социол. исслед. 2000. – № 6.

9. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 2004.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 236

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасының бәсекелестікке тұра алу қабілеті жаппай орта таптың қалыптасуымен тығыз байланысты екендігі түсіндіріледі. Бұл халықтың білім алу және біліктілік әлеуетіне байланыстылығы көрсетіледі.

Резюме

В статье рассматривается значимость формирования массового среднего класса для конкурентоспособности Республики Казахстан. Это отражается в образовательном и профессиональном потенциале народа Казахстана.

Summary

The article considers the importance of formation of mass middle class for competitiveness of the Republic of Kazakhstan. It is reflected in the educational and professional potential of the people of Kazakhstan.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 237

**«ҚАЗАҚСТАН-2050» СТРАТЕГИЯСЫНДАҒЫ ЖАҢҒЫРТЫЛУ ИДЕЯСЫН ЖҮЗЕГЕ
АСЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ**

М.Т. Рахманова,

Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университеті, «Әлеуметтану»
мамандығының 2 курс магистранты

Қазақстанның бүгінгі жетістіктері – бұл соңғы 20 жылдағы елдің экономикалық, әлеуметтік, саяси және басқа салаларда нақты мақсат қойып, оларға қол жеткізу үшін барынша еңбектенудің нәтижесі екендігі белгілі. Өзінің айқын бағдары арқасында Қазақстан аз уақыт ішінде бұрынғы Кеңес одағының көп мемлекетінің бірінен әлемнің дамыған елдерінің қатарына қосылуды мақсат ететін қарқынды даму үстіндегі мемлекетке айналды.

Посткеңестік кеңістікте Қазақстан бірінші болып елдің дамуын алдағы бірнеше онжылдыққа жоспарлау жүйесін пайдаланды (1997 жылы «2030-Стратегиясы» қабылданды). Мұндай жүйе қазіргі күні өзінің тиімділігін дәлелдеп отыр – Бүкіләлемдік экономикалық форумның рейтингісіне сәйкес Қазақстан бәсекеге қабілеттілігі бойынша 144 елдің ішінде 51-і орынға ие болды [1]. Халықтың тұрмыс деңгейі рейтингісі бойынша Қазақстан соңғы бес жыл ішінде өзінің жағдайын айтарлықтай жақсартқан. Егер 2006 жылы біздің ел 79-ы орында болса, 2012 жылы бірінші 50 елдің қатарынан табылған (49 орын). Ресей және Украина секілді бұрынғы одақтас елдер тек 66 және 71 орындарды иеленіп отырғандығы да жақсы көрсеткіш бола алады.

2012 жылдың аяғында Қазақстан 2050 жыл межесін көздейтін жаңа даму Стратегиясын қабылдады. Бұл құжатта келесі асқақ мүдде белгіленген – әлемдегі озық отыз елдің қатарына кіру [2]. Сонымен бірге мұнда жақын болашақтың даму көрсеткіштері көрсетілген. Жалпы алғанда 2050 Стратегиясы алға қойылған мақсаттарға қол жеткізудің жолдарын анық белгілейтін Қазақстанның жол картасы болып табылады.

Ұзақ мерзімді стратегияны жүзеге асыру қашанда түрлі қиындықтарға тап болады. Глобалды үрдістерге байланысты

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 238

туындайтын кедергілермен қатар мемлекеттік және қоғамдық институттардың тиімсіз әрекет етуі белгіленген жоспарға түрлі өзгерістер алып келуі мүмкін. Оған қоса жоспарды жасау барысында қателіктердің болуы да ғажап емес.

Шет елдік эксперттердің бағамдауы бойынша, 2050 Стратегиясы ұзақ мерзімге жоспарлаудың жарқын мысалы бола алады. «Постдағдарыстық әлем» Қорының халықаралық зерттеуінің нәтижесіне сәйкес Қазақстан жақын болашақта «жаңа жолбарыстар» – Таяу Шығыс және Азия аймағындағы экономикалық лидерлер роліне үміткер 5 елдің қатарына кіреді. Қазақстанның табысқа жетуінің факторлары ретінде халықтың білім деңгейінің жоғары болуы, өнеркәсіптің қарқынды дамуы, Евразияда ыңғайлы орналасуы, бай табиғи ресурстарының болуымен қатар мемлекеттік стратегиялық жоспарлаудың тиімді жүйесінің болуы да аталады.

«Постдағдарыстық әлем» сараптамалық Қорының директоры Екатерина Шипова «Қазақстан-2050» Стратегиясы туралы келесі пікір білдіреді:

«Егер мен өз ойымды айтар болсам, бұл құжат мені өзінің тереңдігімен және қамту деңгейімен таң қалдырды. Біз түрлі елдердің стратегияларын алып, салыстырмалы талдау жүргіздік. «Қазақстан-2050» Стратегиясы Қазақстан үшін жаңа ұлттық идея болып табылады. Мұнда қалай жұмыс істеуді көрсететін мақсаттар, өмір сүру салты және оның

белгілері көрсетіледі. Менің ойымша, бұл ұзақ мерзімді стратегияның жарқын мысалы. Бұл белгілі бір мәдениетті қалыптастырады, даңғыл жолды анықтайды. Бұл сіздердің дұрыс жолмен келе жатқандарыңызды білдіреді» [3].

2050 Стратегиясы елдің қоғамдық-саяси өмірінде маңызды оқиға болды. Белсенді түрде жүргізілген ақпараттық жұмыстардың арқасында және халықтың Елбасы жолдауына деген қызығушылығының жоғары болуына байланысты бұл құжат қоғамда тез танымал болды. «Қазақстан-2050» Стратегиясының ерекшелігі оның қоғамның барлық салаларында нақты нәтижелерге жетуге бағытталуы. Онда елдің даму бағытының жеке тармақтары бойынша алдағы бірнеше жылға тапсырмалар көрсетілген. Сонымен қатар Стратегияны жүзеге асырудың

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 239

Жалпыұлттық жоспары жасалынған. Бұл жоспарда әр тапсырманы орындаудың нақты уақыты және оларға жауапты органдар белгіленген.

Кез келген стратегияны жүзеге асыру объективті қиындықтарға тап болады, себебі жобаны қалыптастыру барысында шынайы өмірде болатын жағдайдың барлығын ескеру мүмкін емес. «Қазақстан-2050» Стратегиясындағы әлеуметтік жаңғырту идеясын жүзеге асыру үшін жалпы алғанда тиімді жағдай қалыптасқан. Қазақстан табиғи ресурстарға бай, әрі экономикалық ілгерілеудің маңызды алғышарты болатын Азия мен Еуропа ортасындағы транзиттік аймақта орналасқан. Бірақ, сонымен бірге барлық тиімді жағдайдың барлығын жоққа шығаратын субъективті себептердің болатынын ескерген жөн.

Әлеуметтік жаңғыртылу мүмкіндігі, ең алдымен, елдің экономикалық тұрғыдан тұрақты өсу мүмкіндігін қамтамасыз етуге, ішкі және сыртқы қауіп-қатерлердің алдын алуға және ұлттық мүддені сақтай білуге негізделеді. Бұқаралық ақпарат құралдарының мазмұнын талдау арқылы қазіргі уақыттағы әлеуметтік жаңғыртуға кедергі болатын факторлардың тізімін анықтауға мүмкіндік бар. Соңғы 1–2 жыл ішінде әлеуметтік жаңғыртуға байланысты бірнеше мақала және эксперттік пікірлер айтылды, жалпы бұл тақырып жан-жақты талқыланды.

«Қазақстан-2050» Стратегиясында айтылған әлеуметтік жаңғыртылудың негізгі мәселелерін әлеуметтік қатерлер тұрғысынан талдама жасап көрелік.

Ең бірінші мәселе ретінде қоғамдағы тұрмыстық және әлеуметтік теңсіздікті атауға болады, себебі әлеуметтік жіктелу әлемдік ғалымдардың болжамынша жақын болашақта күшейе түседі. Қазірше қоғамның ең бай және ең кедей топтары арасындағы айырмашылық айтарлықтай жоғары емес. Қазақстан Республикасының статистика Агенттігінің мәліметі бойынша 2012 жылы елдегі Джини коэффициенті 28 пайызды құраған және 2002 жылмен салыстырғанда бұл едәуір аз көрсеткіш (33%) [4]. Алайда, бұл мәселенің өз шешімін таппауы алдағы уақытта қоғамда әлеуметтік наразылықты тудыруы мүмкін.

Келесі өзекті әлеуметтік мәселе – елден мамандардың шет елге кетуі. Алдағы бірнеше жыл ішінде еңбек нарығының

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 240

жаһандануы және Ресеймен интеграцияның күшеюі бұл үрдісті күшейте түсуі мүмкін. Қазақстан үшін мамандардың шет елге кетуі өте қауіпті құбылыс, себебі

қазірдің өзінде экономиканың өндіріс және өнеркәсіп салаларында білікті мамандардың тапшылығы сезілуде.

Қылмыстың өсуі соңғы 2–3 жыл ішінде құқық қорғау саласының мамандарын ғана емес, бүкіл жұртшылықты алаңдатып отырған бірден бір мәселе болып табылады. Статистикалық мәліметтерге сәйкес 2012 жылы Қазақстанда тіркелген қылмыстың саны 290 мың бірлікті құраған, бұл 2002 жылмен салыстырғанда 2,2 есе көп [5]. Қылмыскерліктің ең жоғарғы көрсеткіштері республикалық деңгейдегі қала болып есептелетін Алматы және Астана қалаларына тиесілі, ал ұрлық және тонау секілді әлеуметтік сипаттағы қылмыс түрлері бірінші кезекте артып отыр.

Қазақстанда радикалды ислам идеяларының таралуы және қоғамның діни тұрғыдан жіктелуі де ұзақ мерзімде қауіпті үрдіс болып табылады. Әзірше, бұл үрдіс әлеуметтік өмірге аса ықпал етіп отырған жоқ, дегенмен алдағы болашақта халықтың діни белгі бойынша фундаменталды исламның жақтастары мен қарсыластары болып жіктелуі әбден мүмкін. Көптеген эксперттер аймақтағы исламдану үрдісіне баға беру барысында осындай тоқтамға келеді. Қазақстандағы халықтың діни білімінің таяз болуы және дінге деген жастардың қызығушылығының артуы исламданудың қауіптілігін арттыра түседі.

Елдегі жемқорлықтың артуы да, талдау нәтижесіне сәйкес, әлеуметтік жаңғыртуға бірден бір кесірін тигізетін қатерлі құбылыс болып табылады. Қазақстан жағдайында жемқорлық мәселесі жылдан жылға ушығып бара жатыр. Transparency International зерттеуінің нәтижесіне сәйкес Қазақстан 2013 жылы жемқорлық деңгейі бойынша әлемде 140-ы орынға аяқ тіреген. Осылайша алдыңғы жылмен салыстырғанда біздің елдің көрсеткіші айтарлықтай төмендеген (133 орын) [6]. Жемқорлықтың зардабы ең алдымен экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру саласына тиіп отыр. Сонымен қатар елдегі «көлеңкелі экономиканың» дамуы, мемлекеттік басқару сапасының төмендеуі, халықтың

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 241

наразылығының артуы, әлеуметтік теңсіздіктің тереңдеуі секілді мәселелер тікелей жемқорлықтың салдары ретінде қарастырылады.

Аталған мәселелер алдағы болашақта халықтың нара-зылығының артуына алып келуі мүмкін. Эксперттердің пайымдауынш ел жағдайында локалды әлеуметтік қақтығыстар тұрақты түрде орын алып тұрады. Негізінен, олар әлеуметтік-құқықтық себептерге және еңбек қатынастарына байланысты туындайды. Қазақстанда әлі күнге шейін осы тектес жанжалдарды тұрақтандырудың тетіктері қарастырылмаған, сондықтан мұндай қайшылықтар болашақта күшейе береді. Кез келген әлеуметтік қақтығыс елдің халықаралық беделіне нұқсан келтіреді және қоғамда наразылықтың тууына алып келеді.

Жалпы алғанда әлеуметтік мәселелер, бірінші кезекте, экономикалық себептерге байланысты туындайды. Әлеуметтік теңсіздіктің күшеюі, білікті мамандардың елден кетуі, қылмыстың артуы және әлеуметтік наразылық – бұл экономикалық дағдарыстың салдары болып табылады. Экономикалық дағдарыстан дербес тұрған жалғыз фактор – қоғамда радикалды ислам идеяларының кең таралуы.

Келесі кестеде әлеуметтік жаңғыртуды жүзеге асырудың Қазақстандағы тиімді жақтары мен әлсіз жақтарын, мүмкіндіктері мен қатерлерін қарастыратын SWOT талдаудың нәтижелері берілген. Көріп тұрғанымыздай, әзірше бұл идеяны жүзеге асырудың әлсіз жақтары мен қатерлері басымырақ. Ал тиімді жақтарының жеткіліксіз,

мүмкіндіктерінің шектеулі болуы әлеуметтік жаңғыртуды жақын арада орындай алатындығымызға күмән ұялатады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 242

1-кесте

Қазақстанда әлеуметтік жаңғыртуды жүзеге асыруға SWOT-талдау жүргізу

Тиімді жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - Ұзақ мерзімді даму стратегиясының болуы - Табиғи ресурстардың болуы - Елдің геосаяси орналасуы - Интеграциялық жобаларға қатысу - Мемлекеттік резерв болып табылатын Ұлттық қордың болуы	<ul style="list-style-type: none"> - Басқарушы және бюрократиялық аппараттың сапасы - Саяси және партиялы жүйенің ерекшелігі - Негізгі қорлардың жағдайы - Шағын және орта бизнестің даму деңгейі - Халықтың әлеуметтік құрылымы
Мүмкіндіктер	Қатерлер
<ul style="list-style-type: none"> - Мемлекеттік бюджетке тұрақты табыстың түсуі - Транзиттік әлеуеттің дамуы - Қосымша өткізу нарығының болуы - Экономикалық қауіпсіздік «жастығының» болуы	<ul style="list-style-type: none"> - Жемқорлықтың өсуі - Ішкіэлиталық карама-қайшылықтар - Саяси тұрақсыздық - Негізгі қорлардың нашарлауы - Экономикалық белсенділіктің төмен болуы - Тұрмыстық деңгейдің айырмашылығының артуы

Бұл жағдайда әлеуметтік жаңғыртуды жүзеге асыру сыртқы мәселелерге емес, мемлекеттік басқару жүйесінің сапасына келіп тірелетіндігі анық. Қазіргі басқарушы аппарат артылған жауапкершілікті ақтай алатын біліктілікке ие деп айту қиын. Мұндай қорытындыға атқарушы органдардың әлеуметтік немесе экономикалық мәселелерді шешуде тиімсіз қызмет атқаруы итермелейді. Өкінішке орай, қазіргі күні мемлекеттік аппараттың жұмысы оң өзгерістерге алып келген мысалдары өте аз. Керісінше, мемлекеттік бастамалар соңғы кезде тек қаржылық шығындарға алып келіп отыр.

Сонымен, «Қазақстан-2050» Стратегиясы аясында әлеуметтік жаңғыртуға қол жеткізу ең алдымен мемлекеттік басқару сапасын арттыруды және жемқорлықты жоюды қажет етеді. Сондықтан аталған Стратегияны жүзеге асыру барысында жемқорлықпен күресу тетіктерін қарастырған жөн. Шенеуніктер арасындағы бұл теріс құбылысты жою үшін қоғам мен мемлекеттің бірігіп әрекет етуі маңызды.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 243

Әдебиеттер

1. <http://www.minplan.gov.kz/pressservice/77/45845/>
2. <http://strategy2050.kz/ru/>
3. <http://www.inform.kz/rus/article/2570321>
4. <http://taldau.stat.kz/ru/NewIndex/GetIndex/704502>
5. <http://www.stat.gov.kz/>

6.http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/uroven-korrupsii-v-kazahstane-v-2013-godu-velichilsya-246582/

Түйін

Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік жаңғыртудың ұзақ мерзімде жүзеге асу мәселесіне талдау жасалынады. «Қазақстан-2050» Стратегиясының негізгі пайымдамаларына сүйене отырып, бұл мақсатқа қол жеткізуге кедергі болатын әлеуметтік құбылыстар қарастырылады. Бұқаралық ақпарат құралдарының мазмұнына талдау жасау арқылы түрлі әлеуметтік қатерлерге сипаттама беріледі және олардың жақын болашақта даму үрдістері сарапталынады. Мақаланың маңызды қорытындысы – әлеуметтік жаңғырту ішкі мәселелерге, оның ішінде жемқорлықты жою және мемлекеттік аппараттың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету секілді мәселелергі тәуелді.

Резюме

В статье анализируется проблема реализации идеи социальной модернизации в Казахстане в долгосрочной перспективе. На основе ключевых положений Стратегии «Казахстан-2050» рассматриваются главные препятствия на пути решения этой задачи. Через анализ содержания средств массовой информации предлагается описание различных социальных рисков и пути их развития в дальнейшей перспективе. Важный итог статьи – это утверждение о зависимости социальной модернизации от решения внутренних проблем, таких, как устранение коррупции и повышение эффективности государственного аппарата.

Summary

In this article analysed the problem of realization of idea of social modernisation in Kazakhstan in a long-term prospect. On the basis of key positions of Strategy «Kazakhstan-2050» are examined the main obstacles on the way of decision of this task. Through the analysis of maintenance of mass medias offered description of different social risks and their development in a further prospect. An important result of the article is this statement about dependence of social modernisation on the decision of internal problems as a removal of corruption and increase of efficiency of state machine.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 244

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕРІКТІЛІК ҚЫЗМЕТІ ДАМУЫНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ЕРІКТІЛІК БАҒДАРЛАМАЛАРЫ МЕН БАЛАЛАР ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Б.Е. Сағындықова,

ОҚМПИ, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты,
аға оқытушы

Еріктілер идеясы жастар ортасында өте табысты түрде іске асырылуда және сондықтан да мектеп оқушылары мен студенттер арасындағы еріктілік қозғалысының дамуына ерекше көңіл бөлінеді. Еріктілік жастардың ұйымдасуының белсенділігінің және өздігінен жүзеге асырылуының оңтайлы формаларының бірі болып табылады [1].

Қазақстандық қоғамның дамуының қазіргі заманғы кезеңінде еріктілік идеяларына негізделген, әлеуметтік даму үдерісіне және қоғамның жауапты мүшелері ретінде балалар мен жастар тәрбиесіне айтарлықтай үлес қосуға қабілетті, бытыраңқылықтың кедергісін төмендететін, қоғамның барлық мүшелері арасында сенім мен ынтымақтастықты нығайтатын еріктілік қызметі өте үлкен танымдылыққа ие.

Жастар еріктілігінің өзектілігі Біріккен Ұлттар ұйымының бағдарламалық материалдарында өзінің қолдауын тапты, онда еріктілік бастамасындағы жұмыс кедейшілікті азайту, тұрақты даму, денсаулық сақтау, кедейшіліктің алдын – алу, кедейшілікке жауап қайтару мен әлеуметтік интеграциясы сияқты аймақтарда және әсіресе әлеуметтік теңсіздік пен қанаушылықты жою проблемаларын шешуге бағытталған қандай да болсын стратегияның маңызды құрамдас бөлігі болуы тиіс. БҰҰ А /RES/56/38 Резолюциясына сәйкес және оған арнайы түрде жасалынған нұсқауларға сай, БҰҰ барлық елдер үкіметтеріне еріктілікті тұрақты дамудың мақсаттарына қол жеткізу бойынша болатын жастардың құрамдас бөлігі ретінде дамудың ұлттық жоспарларына қосуды ұсынды [2].

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 245

Жүйелі, мақсатты түрде бағытталып ұйымдасқан, білім беру жүйесіндегі еріктілік қызметі бос уақыт орындарында жас-тар ұйымдарында соған сай жағдайлар мен әрбір жасқа өзінің жақсы сапалары мен қабілеттерін көрсетуге мүмкіндіктер жасалады, өзін бағалау мүмкіндігін және өз жұмысының нәтижелері көрініс береді. Осындай көрініспен, еріктілік қызметіне қосылу жастардың кәсіби түрде қалыптасуына, әлеуметтік белсенді өмірлік ұстанымдары мен жауапкершіліктерінің қалыптасуына мүмкіндік береді. Еріктілік еңбегіне қатыса отырып, жастар білім мен тәжірибе, және де белсенді және жауапты азаматтылық үшін қажетті болатын тәжірибелік дағдылар мен құндылықтарды қалыптастырады.

Жастардың мінез – құлқына өте мәнді әсерді ерікті және соның ізінше толыққанды өмірлік іс – әрекеттілік үшін қажетті өмірлік дағдылардың қалыптасуына үш негізгі институт: а) отбасы; б) мектеп; в) жастардың қоғамдық ұйымдары көрсетеді.

Отбасы – баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуы басталатын, оның рухани – адамгершілік бағытары, отбасылық құндылықтары орын алатын ерекше институт. Осындай көрініспен, егер де отбасында отбасылық еріктілік дәстүрлері қаланған болса онда бала еліктеу үшін қайырымдылықтың көрініс берулерінің позитивті (жағымды) мысалдарынан қамтамасыз етілген болады. Ата – аналардың еріктілік іс – әрекетіне қатысу балалық шақта көмектесу әдетін меңгерген бала ересек өмірінде басқа адамадармен қарым – қатынасын жоғары моральдық ізгіліктік идеалдардың ұстанымында құратын болатындығына сенімділікті айтарлықтай жоғарылатады [3].

Мектеп – жас буында оның өзі тиесілі болатын жеке тұлғалық қатынастар, ұжымды, бұйрықты түйсіну, қауымдастық сезімі пайда болатын және дами алатын жас буындағы институционалды ортаны құруға лайықты жастардың әлеуметтенуі үшін басты аймақ.

Жастардың қоғамдық ұйымдары – отбасы және мектеппен қатар жастардың еріктілік қызметіне қатысуына ай-тарлықтай ықпал ететін маңызды институционалдық ортаны қалыптастырады. Еріктілік жұмыс арқылы қоғамдық ұйымдарда жастар қауымдастықтың мәселелерін шешуге, шешім қабылдауға

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 246

қатысады. Қоғамдық ұйымдар бұл да шешім қабылдауға өз бетінше қатысуға, өзіндік идеялар мен жобаларды жасау мен іске асыру үшін бастапқы деңгей.

Осындай көрініспен, еріктіліктің жүйелік дамуы мен оның қолдау табуы қоғамдық құндылық ретінде және, осымен бір мезгілде, адам ресурстарының дамуы аймағындағы бөлімдер жүйесі мен технологияның жан – жақтылығы ретінде барлық жастағы

жастардың, азаматтардың қоғамның әлеуметтік мәселелерін шешуге қатысудың белсенді жауапкершілігі үшін жағдайлар жасау бойынша болатын міндеттерді шешудің тиімді және әрекет үстіндегі құралдарының бірі ретінде көрінеді. Және де бұл барлық әлемде мойындалған қоғам мен мемлекеттің әлеуметтік міндеттерді шешуде, қоғамдық бастамаларды мобилизациялауда, қоғамның әлеуметтік консолидациясында әлеуметтік саясаттың тиімділігін көтеру бойынша және толығымен алғанда – халықтың игілігіне қол жеткізуіне деген күш жігерді біріктірудің тиімді тәсілі.

Соңғы онжылдықтарда Қазақстанда мемлекеттік орган-дардың ұйымдары мен білім беру мекемелерінің біріккен күш жігерлерінің іске асырылатын жастар еріктілігінің бағдарламасы белсенді түрде дамуда. Жастардың еріктілік қызметі жастардың әртүрлі байқауларға белсенді түрде қатысуының, өзінің қауымдастығына көмек беруге бағытталған, жастар мен жеткіншектер арасында ВИЧ инфекциясы мен СПИД тің тарауының алдын – алу мен профилактикасына, алуан спорттық іс – шаралар мен бұқаралық жарыстарға қатысуға бағытталған, әлеуметтік маңызды жобаларды іске асыруда белсене қатысуының көптеген типтерін қамтиды және т. б. [4].

Жастарды қоғамдық пайдалы іске тартудың позитивтік тәжірибесінің мысалдарын Қазақстанның барлық аймақтарында іс – жүзінде табуға болады. Сондықтан да бағдарламаның бірқатары ұлттық бастамалар ретінде дамуда. Яғни, қалалардың бірінде бастау алған олардың дамуын басқа да қалалардан табуға болады.

Сонымен, мысалыға, мемлекет басшысының бастамасы бойынша 2005 жылы Қазақстанда «Жасыл ел» бағдарламасы кең түрде өріс алды, «Жасыл ел» жастардың еңбек отрядтарының

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 247

республикалық штабы әкімшілік ететін ол республиканың 14 облысында және Алматы мен Асатана қалаларында өрістеген.

Бүкіл ел бойынша жалпы территориясы 38 млн. га жалпы аумақтық территориядағы саябақтар мен скверлер қайта құрылып жаратқандыррылды. Еріктілер «Таза әлем», «Менің атымдағы ағаш», «Жасыл күн», «Менің жасыл қалам», «Жасыл бау – таза қала», «Ел болашағы – тазалықта» атты ірі көлемді экологиялық акцияларға қатысты.

Жыл сайын «Жасыл ел» филиалдары республикалық штабының – жетекшілігімен «Жасыл ел» жастар бастамасын әйгілендіру бойынша болытын ірі көлемді іс – шаралар жүргізеді. «Жасыл елдің» туған күнін, еңбек маусымының ашылуын, турнирлер, КВН, жазғы дискотекалар мен басқа да жастар үшін арналған бос уақыттың іс – шараларды кең түрде мерекелеу дәстүрге айналды.

«Жасыл ел» еріктілері Қазақстанның жоғары және орта оқу орындарының жүздеген студенттері мен оқушылары болды. «Жасыл ел» жауынгерлері республикалық, облыстық және халықтық іс – шараларда белсенді түрде қатыса отырып, өзінің өмірлік және қоғамдық ұстанымын көрсетуде.

«Жасыл ел» бригадасымен барлық жастардың еңбек отрядтары (студенттік құрылыс отрядтарын қосы алғанда) біріккен «Жасыл ел» қызметінің жаңа бағыттары – темір жолдық, педагогикалық, экологиялық отрядтар және т. б. құрылуда. Еріктілер ауылдар мен қалалардағы жол генераторларының құрылғысы, күн батареялары, энергоқұрылғысы сияқты заманауи энергия үнемдеуші нысандардың құрылысына қатысуды жоспарлауда. Жасыл майданның жауынгерлері баламасы технология біздің

республикадағы белсенді өскелең ұрпақтың қатысуымен құрылған болуы тиіс деп санайды.

Жастарды еріктілік қызметке тартудың басқа мысалына Қазақстан жастарының Конгресі жанындағы «Өрлеу» еріктілер клубы дәлел бола алады. Клубтың негізгі мақсаты еріктілерді мемлекеттік жастар саясатының іске асыруға тікелей тарту, жастар бастамасының дамуы, шығармашылық дағдалар мен азаматтық белсенділігі болып табылады.

Жастардың еріктілігі жастар үшін маңызды мотиві: әлеуметтік түрде пайдалы адамдар болу тілегі, қоғамдық

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 248

позитивтік өзгерістерге қабілетті болу, еріктілік әрекеттер арқылы өзінің дербес бастамасын іске асыру, ой – пікірлестерін табу, жаңа білімдер мен дағдыларды алу, бос уақытты қызықты өткізу, достар табу болып табылады. Ерікті жастар қозғалысының өкілдері атап көрсеткеніндей, еріктілер қозғалысының міндеті – жақындары туралы қамқорлық және басқаларға шын ниетті ерікті көмек болып табылады. Есесіне ерікті құрмет пен танымалдылық, жалғыздықтан қашу, өзінің білімдерін тиімді түрде қолдану мүмкіндігі, өмірде әлеуметтік бағыттылықтың жобаларын орнықтыруды алады. «Өрлеу» клубы әлеуметтік маңызды жобаларды іске асыруға көмектесу мен қолдауды, қарым – қатынас ортасын кеңейтуді, көмекті қажетсінетін адамдарды қолдауды, өзінің күш жігері мен мүмкіншіліктерін есептеуді үйренеді.

Осындай көрініспен, жастардың еріктілік бағдарламасы жеткіншіктер мен жастардың мүдделерін стимулдау арқылы, еріктілік қызметіне қатысу мен олар үшін ерікті болу мен еріктілік қызметінің майданында маңызды болатын мүмкіншіліктер болуы мен іске асырылады. Жастар еріктілігінің бағдарламаларының айрықша ерекшеліктері, білім беру орындары немесе тұрғылықты орны бойынша да болсын, қандай да болсын мәжбүрлік немесе қарым – қатынас мәжбүрліктік түрдегі еріктілік қызметіне тарту тәсілдері болып табылады. Берілген бағдарламалардың тиімділігі қажетті құрал – жабдықтаумен қамтамасыз етуді қарастыратын әкімшіліктену үдерісінің санымен қамтылған, жастардың өздерінің дербес идеяларын өзінше өңдеудің дағдыларын алу, жобалардың іске асырылуын, оларды логикалық аяқталуына дейін бағалау мен жеткізу үшін құжаттардың қажетті жабдықталуымен, тренингтермен, кешенімен қамтамасыз етілуін қарастырумен қамтылған.

Осымен қатар, жағдайдың талдануы көрсеткеніндей, Қазақстанның аймақтарында іске асырылатын акциялар мен бағдарламалар тек жеткіншіктер мен жастардың шектелінген санын ғана тартады. Білім беру мекемелеріндегі жастар еріктілігінің тиімді бағдарламаларының әлсіз түрде дамуы және бос уақыт орталықтарында, жастардың басын көпшілігі үшін бағдарламаларға қатысу мүмкіншілігі туралы ақпаратқа деген тікелей рұқсатының болмауы жастардың позитивті дамуының

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 249

маңызды факторы ретіндегі қоғамдық пайдалы қызметіне қатысу үшін айтарлықтай кедергілерді жасайды.

Өз кезегінде жастардың айтарлықтай бөлігі үшін қоғамдық пайдалы бос уақытына деген жағдайдың болмауы жастарды криминогендік ортаға араласуын, наркотиктерді,

алкогольді тұтынуды, қоғамға қарсы әрекеттер жасау қаупінің жоғары дәрежесін туындатады.

Осы шұғыл түрдегі қауіпті жағдай күн тәртібіне қалыптасқан жағдайларды өзгертуге қабілетті, білім беру мекемелеріндегі жұмысшының жаңа әдістері мен формаларын іздеу қажеттілігін қояды. Сөз ең алдымен қолданушы жастардың салауатты өмір салты үшін нақтылы жағдайларды жасай алатын жолдар мен тәсілдерді табуы туралы болуда. Яғни, өмірдің әлеуметтік – енжар, тұтынушылық стиліне деген рухани – адамгершіліктің, құндылықтардың және жоғары әлеуметтік бағыттардың жоғалуына әкелетін түрі туралы болуда. Басқаша сөзбен айтқанда, мінез – құлықтың баламалы өзіндік бұзылымы (алкоголь, наркомания, ойынпаздық және т.с.с.) нақтылыққа деген шығармашылық қатынастар, ортақ жасампаздық іс – әрекет, жастарды өмірлік дағдыларды белсенділікті – позитивтік өмірлік дағдыларды қолдайтын және тәрбиелеуші әрекет болуы тиіс.

Осымен бір уақытта жеткіншектер мен жастарды еріктілік қызметке тарту бойынша болатын жұмыстар Қазақстандағы салыстырмалы түрдегі жаңа дәстүрлер екендігін нақтылау қажет, ол балалар мен жастардың қоғамдық пайдалы бос уақытын ұйымдастырудың маңызды формаларының бірі ретінде қоғамдық және мемлекеттік деңгейлерде ғана пайымдауды бастады. Басқа жағынан алғанда, Қазақстанда жастар мен олардың еріктілігін тиімді түрде алға жылжыту аймағында, жеткіншектер мен жастардың еріктілік қызметіне қатысуа және олар үшін ерікті болу мүмкіндігін жасау мүддесін реттеудің әдістерімен жұмыс жасаушы мамандарды тәжірибе мен білім әзірге жеткіліктісіз.

Осының бәрі жастардың жаңа білімдер мен дағдыларды алуының, болашақ мамандыққа деген дайындығын, дарындарды ашуын, өзіндік түрде нақтылану мен көшбасшылық өсуін кеңейтудің тиімді тәсілі ретіндегі еріктілік қызметіне кең түрде тартудың мәселесін шұғыл түрде өзекті мәселе етеді.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 250

Әдебиеттер

1. Накипова К. История Благотворительности в Казахстане – Алматы, 2003.
2. Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН А/RES/56/38, 2002 г., А/L8, 2002 г.
3. Кобякова, Т.Г., Смердов О.А. Теория и практика организации подростковой добровольческой службы по первичной профилактике нарко-алкогольной зависимости / Т.Г. Кобякова, О.А. Смердов. – Кемерово, 1997. – 287 с.
4. Аргынов А.Х., Жумаканова Р.А. Учебная программа «Мы народ... Проект гражданин»: Пособие по гражданскому образованию школьников. – Алматы, Научно-информационный центр гражданского образования, 2008. – 76 с.

Түйін

Мақалада жастардың ерікті қозғалысының көкейкесті сұрақтары, жастардың белсенділігінің жүзеге асуының тиімді стратегиясы, Қазақстан республикасының азаматтық қоғамының мәселесі қарастырылған.

Резюме

В статье исследованы актуальные вопросы молодежного добровольческого движения как эффективной стратегии реализации молодежной активности в сфере гражданского общества Республики Казахстан.

Summary

The article explores current issues of the youth volunteer movement as an effective strategy for the implementation of youth activities in the sphere of civil society in the Republic of Kazakhstan.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 251

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРІ ЖАҒДАЙЫНА ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІ

С.А. Сарыбаев,

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

әлеуметтану мамандығының 1 курс магистранты

Жастар – бұл мемлекеттің негізгі тірегі, «ертеңімізді жасайтын бүгініміз». Келешегіміздің келбетті, болашағымыздың баянды болуы бүгінгі жастарға тікелей байланысты екендігі де айқын. Елдің қуаты мен қозғаушы күші де – осы жастар. Сондықтан да жастардың сапалы білім, саналы тәлім-тәрбие алып, саламатты болып өсуі өте маңызды.

Біздің ел дамудың жаңа жолына түскен. Мемлекет алдында жаңғыртудың жаңа, көлемді міндеттері тұр. Қазақстан басқа дамыған елдермен терезесі тең қарым-қатынас орнатып, «әлемдік көштен» қалмай жүруі үшін еліміздің әрбір азаматы мемлекеттің жаңа келбетін қалыптастырып, жаңа идеяларды бағыттап, Қазақстанның дамуына алып баратын негізгі күш ретінде көрінуі қажет. Осындай міндетті жүзеге асыруда еліміздің 30% халқын құрайтын, белсенді, жалынды жастардың үлесі ерекше екені анық.

Қазіргі Қазақстан қоғамында жас қазақстандықтардың түрлі салалардағы инновациялық жобалар мен технологияларды игеруге бейімделуі, жаңа білім мен идеяларды қуаттауда белсенділік танытуы анық байқалып отыр.

Қоғамда болып жатқан түрлі өзгерістер кезінде, қазіргі қоғамда нарықтық қатынастар берік орнаған уақытта жастардың экономикалық әлеуметтенуі туралы айтып өткен жөн.

Жалпы экономикалық әлеуметтену дегеніміз адамның қоғамдағы экономикалық өмірге ену процесі, яғни, экономикалық құндылықтарды, нормаларды, экономикалық іс-әрекет пен мінез-құлық әдіс-тәсілдерін меңгеру және олармен шығармашылық белсенді қатынас орнату.

Индивидтің экономикалық әлеуметтену факторлары мен жағдайына келесілерді жатқызуға болады:

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 252

Макрофакторға – мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі, этностардың өмір сүру жағдайы, қоғамның жалпы дамуы, азаматтардың әлеуметтенуіне әсер ететін экономикалық міндеттерді шешуді жүзеге асырушы реформаларды жүргізудегі мемлекеттің және оның органдарының белсенді ұстанатын позициялары жатады.

Мезофакторларға, атап айтқанда, өздері тұратын (аймақ, ауыл, қала) орынға байланысты; бұқаралық коммуникация желілерінің аудиторияларына қатыстылығына (радио, теледидар және т. б.); субмәдениетке қатыстылығына байланысты адамдардың үлкен топтарының экономикалық әлеуметтену жағдайлары жатады.

Микрофакторларға нақты адамға тікелей әсер ететін тұрмыста онымен тұрақты өзара қатынас орнататын факторлар жатады. Бұл факторларға маңызды құндылықтар туралы көзқарас қалыптасатын, тұтыну нормасы туралы, өмірлік игіліктер туралы

экономикалық қондырулар, стереотиптер қалыптасатын отбасы мен туыскандар, достары мен жақын араласатын ортаның экономикалық жағдайы жатады [1].

Жоғарыда аталған индивидтің экономикалық әлеуметтенуіне әсер ететін макрофакторға мемлекетіміздің ұстанған саясаты, бағдары жатады. Осы жерде айтып өту абзал, мемлекетімізде экономиканы дамытуға ерекше назар аударылатындығын, «алдымен экономика, сосын саясат» ұстанымын ұстанатындығы еліміз үшін экономиканың маңыздылығын және оның дамуы үшін зор мүмкіндіктер қарастырылғандығын аңғарамыз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жыл 17 қаңтарда халыққа арнаған «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында экономиканың ғылыми қамтымды моделін енгізу, әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру жолдары, шағын және орта бизнестің жалпы ішкі өнімдегі үлесін 20%-дан 50%-ға дейін жоғарылату сынды міндеттер қойды. Бұл деректерден Қазақстанда азаматтардың экономикалық әлеуметтенуінде оң макрофакторлар қалыптасқанын білеміз.

Экономикалық әлеуметтену дегеніміз, экономикада әрекет етуді үйрену, яғни, бюджетті қалай жоспарлау, ақша алу, үнемдеу, сатып алу, жарнаманы қабылдау және т.б іс-әрекеттерді өз бойына

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 253

сіңіруі. Осы тұрғыдан Қазақстан Республикасындағы жастардың экономикалық әлеуметтенуінде екі жақты тенденция байқалып отырғандығын айтуға болады.

Біріншісі, жастардың экономикалық әлеуметтенуінде оң өзгерістердің байқалуы. Мұнда жастардың рационалды ойлауы, кәсіпкерлікпен айналысудағы жастардың белсенділік танытуы сынды жағдайларға ерекше назар аударуға болады. Осы жерде экономикамыздың дамуы, азаматтарымыздың кәсіпкерлікпен айналысуы үшін елімізде жасалған қолайлы жағдайлар туралы айтып өткен жөн. Яғни, тиісінше барлық заңдық құжаттар қабылданып, Президент Н.Ә. Назарбаевтың жыл сайынғы жолдауында экономикамызды дамыту негізгі бағдарға алынады. Мәселен, «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» жолдауында шағын және орта бизнесті дамытуға бөгет жасайтын барлық кедергілерді жою қажеттігі, халықтың әл-ауқатын көтеру, экономикалық дамыған 30 елдің құрамына кіру міндетін қойды. Нақты бағыт-бағдар беріп, жағдай жасап тұрғанын көрген ел азаматтары аянып қалмас.

Екіншісі, жастар ортасында оңай олжаны көздеп, ешқандай іс-әрекет жасамайтын және қаржыларын оңды-солды шашып, дұрыс жұмсамайтын жастар саны да артып келеді. Осы тұста кейін пайда болған букмекерлік кеңселердің зияны шаш етекпен. Қазіргі қазақ жастары арасында букмекерлік кеңсеге барып, бәс тігу кең белең алған. Жастар оңай олжаға кенеліп қалуды ғана ойлап, өз еңбектерімен ақша табуды ойламайтын қалге жетті. Бұл қазақ жастарының экономикалық әлеуметтенуіне кері әсерін тигізіп отырғандығы анық.

Қазіргі қоғамға өздігінен шешім қабылдай алатын, ынтымақтастықта жұмыс жасай алатын, мобильді, елінің тағдыры үшін алаңдайтын білімді, тапқыр адамдар қажет. Осы бағытта қазіргі Қазақстанда жастарға білім беру саласында кешенді жұмыстар атқарылып жатыр. Сонымен қатар, адамдарда экономикалық мәдениет қалыптастырып, экономикалық білім мен экономикалық ойлауға дағдыландырудың да маңызы зор.

Азаматтардың әлеуметтік өмірдің қарапайым экономика-лық заңдары мен түсініктері туралы білімі болмаса ол елдің экономикалық жағдайына ерекше әсер етеді. Осы орайда,

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 254

экономикалық ойлауды мектеп уақытынан бастап қалыптасудың маңызы зор.

И. Алешинаның пайымдауы бойынша мектеп уақытынан басталатын тұтынушылық әлеуметтену бірнеше кезеңнен тұрады.

1. Операция алдындағы кезең. (3–7 жас) бұл кезеңде балаларда жаңа нәрселермен танысу өтеді. Бұл кезеңде ата-аналар тек қана аз көлемде таңдауға мүмкіндік береді.

2. Нақты операциялық кезең. (8–11 жас) бұл кезеңде нақты проблема туралы логикалық ойлауда күрделі қабілеттілік қалыптасады.

3. Формальді операциялық кезең. (12–15) абстракттілі ойлау және идеялар мен концепциялар шоғырлануы қалыптасады. Балалар көптеген сұрақтарды шешуде қаржы ресурстары мен когнитивті қабілеттіліктерге ие болады [2].

Аталған кезеңдерде ата-аналар өз балаларының эконо-микалық әлеуметтенуіне, яғни, ақшаны орнымен жұмсауға, дұрыс пайдалануға үйретіп, еркін қызмет жасауға үйретуі еліміз үшін де өте маңызы зор.

Түрлі жас кезеңдеріне байланысты экономикалық әлеу-меттену процесі күнделікті тұрмыстық мәселелермен қатар, қоғамдағы жалпы әлеуметтік-экономикалық мәселелермен де байланысты. Мұнда субъектінің экономикалық білім мен экономикалық мінез-құлық тәжірибесін меңгеру жүретін, экономиканың негізгі процестері қалыптасатын (өндіріс, тұтыну, айырбас) ортаға енуі маңызды рөл атқарады. Мысалы, балалық жастағы экономикалық әлеуметтену жаңа экономикалық феномендер (жарнама, банк, кедейлік, байлық, инфляция) туралы түсініктердің қалыптасуына бағытталған. Балалық шақтағы тұтынушылық әлеуметтенуінің мақсаты тұтынушылық мінез-құлық дағдыларына ие болу және тұтынуды сипаттайтын ақша, сату, сауда орны сияқты түрлі аспектілер және экономикалық түсініктер туралы білімді меңгеру болып табылады.

Осы орайда, жастарымыздың қоғамдағы болып жатқан өзгерістерге қарсы тұруы үшін оларды мектеп жасынан бастап экономикалық ойлауға, рационалдылыққа баулу қажет.

Осы тұрғыда, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жастарға арналған мына бір сөздері әр жас

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 255

азаматтың санасында жаңғырып тұратыны анық: «Жастарға айтарым – сендер халықаралық кеңістіктегі бәсекелестік күрестен сырт қалмауға ұмтылындар. Ол үшін тиянақты білім керек. Сосын сол білімдеріңді өмірде жарата білуді, оны нақты пайдалана білуді үйреніңдер. Әсіресе не істеу керектігін жете түсінулерің қажет. Сонымен бірге, сендер қандай да бір өзгерістерге қашанда дайын тұруларың керек. Әйтпесе, ғаламдық деңгейдегі Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігі әншейін бос сөз болып қалады».

Нарық заманында Қазақстанның әрбір азаматы эконо-микамыздың дамуына жұмыс жасап, мемлекет барлық проблемаларын шешіп беруін күтпей, өзін бизнесте сынап

көруге, елде жасалып жатқан экономикалық өзгерістерге толыққанды қатысулары қажет.

Қазақстан жаңа экономикалық саясат жолына түсті. Бұл туралы «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауда былай деп келтіреді:

«Жаңа бағыт экономикалық саясатының мәні – түгел қамтитын экономикалық прагматизм, шын мәнінде бұл біздің бүгінгі көзқарастарымыз бен ұстанымдарымызды түбегейлі өзгерту. Бұл нені білдіреді?

Бірінші. Экономикалық және басқару шешімдерін түгелдей экономикалық мақсаттылық және ұзақ мерзімді мүдделер тұрғысында қабылдау.

Екінші. Қазақстан толыққанды бизнес-серіктестік ретінде қатыса алатын жаңа нарықтық тауашаларды айқындау. Эконо-микалық дамудың жаңа тіректерін құру.

Үшінші. Экономикалық әлеуетті арттыру мақсатында қолайлы инвестициялық ахуал құру. Инвестициядан алынатын кірістілік пен қайтарым.

Төртінші. Экономиканың тиімді жеке секторын құру және мемлекеттік-жекеменшік серіктестікті дамыту. Экспортты мемлекеттік ынталандыру» [3].

Міне, осы бағытта ел экономикасын дамыта отырып, әр азамат экономикалық әлеуметтену процесін дұрыс өтіп, экономикалық ойлау мен білімді меңгерсе еліміз әлемдік

көштен

қалмас.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 256

Әдебиеттер

1. Васильева Т.А., Васильева Ю.В. Социальная педагогика: учебное пособие. – М.: Крокус, 2010. – 240 с.

2. Посыпанова О. Экономическая психология: психологические аспекты поведения потребителей. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/posup/

3. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

Түйін

Аталған мақалада қоғамдағы өзгерістер жағдайында жастардың экономикалық әлеуметтенуі туралы баяндалған. Яғни, жастардың эконо-микалық әлеуметтенуіндегі негізгі тенденциялар және экономикалық сауаттылықты арттыру мақсатында мемлекеттің ұстанған саясаты қарастырылған.

Резюме

В данной статье рассматривается экономическая социализация молодежи в общественных переменмах. То есть, рассматривается государственная политическая программа, направленная на основные тенденции и расширение экономической грамотности при экономической социализации молодежи.

Summary

In this article economic socialization of youth in public changes is considered. That is the state political program directed on the main to tendencies and economic literacy is considered at economic socialization of youth.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 257

ҚАЗАҚСТАН ЖАС ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ОРНЫ

А. Саясат,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
элеуметтану мамандығының 1 курс студенті

«Оқу – инемен құдық қазғандай» демекші, келешек жас ұрпақтың саналы, білімді, толыққанды зиялы азамат болып қалыптасуы білімге деген ізденісінің арқасында жүзеге асатыны анық. Бәсекелестікті талап ететін, яғни өмір сүрудің өзі бәсекеге айналған мына заманда біліммен қаруланған әрбір азамат жарқын келешек үшін жұмыла еңбек етуі қажет. Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған келелі мәселе – білім беру, ғылымды дамыту екені рас. Бүгінде оқу жүйесіне тың жаңалықтар енгізе отырып, жас ұрпаққа сапалы білім ерекше орын алады. Қазіргі кезде біздің Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда.

Кез келген елдегі Жоғарғы білім беру ісі елдің ішкі ерекшеліктерімен қатар, дүниежүзілік ортақ стандарттарға сай келуі тиіс. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында да білім беру жүйесін әлемдік стандарттармен сәйкестендіру мақсатында оқу ісін реформалау жұмыстары жүргізіліп келеді. Шет елдердің көпшілігінде Қазақстанда берілген Жоғарғы білім мойындалады. Елімізде Жоғарғы білім берудің бес жылдық, жеті жылдық үлгілерімен қатар, төрт жылдық бакалавриат және екі жылдық магистратуралық оқу мерзімі енгізілді. Бакалавр дәрежесіндегі Жоғарғы білімді маман кәсіби тұрғыдан даяр кадр есебінде әр түрлі салаларда еңбек ете алатын болса, жекелеген ғылым салаларын тереңдетіп оқытатын магистратураны бітірушілер аспирантураның екінші жылына қабылдану мүмкіндігіне ие болады. Алайда, бұрынғы кеңестік жүйе кезеңінде қалыптасқан Жоғарғы білім берудің кейбір ерекшеліктері ішінара сақталып қалды. Мысалы, магистратура мен докторантура аралығындағы аспирантураның құрылымдық жағының шетелдік Жоғарғы білім жүйесінен айырмашылық-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 258

тары бар. Қазіргі уақытта қазақстандық Жоғарғы білім беру жүйесі қарқынды дамып келеді. Докторантура – жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің біліктілігі жоғары ғылыми және ғылыми-педагог кадрларды – ғылым докторларын даярлау бөлімі.

Докторантура ведомстволық бағыныштылыққа, меншік түріне тәуелсіз, қазіргі заманға лайық зерттеу және эксперименттік базасы, белгілі бір салада ғылыми мектебі бар, ғылыми-техникалық жобалар мен бағдар-ламаларды жасауға және жүзеге асыруға белсенді түрде қатысып жүрген жоғары оқу орындарында, ғылыми және ғылыми-өндірістік мекемелерде ашылады. Докторантураға ғылым кан-дидаты дәрежесі бар Қазақстан азаматтары «Жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіптік білім беру туралы Ережеге» сәйкес қабылданады

Алғашқы рет екі ЖОО-да: эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті мен Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде жүргізілді. Жыл сайын осы қатарға қосылып отырған ЖОО-лар саны көбейіп келеді. Қазіргі уақытта 29 ЖОО, оның ішінде 16-сы мемлекеттік тапсырыс білім беруді қамтамасыз етеді.

2008–2010 жылдар аралығында алғашқы 184 PhD докторы бітіріп шықты: оның ішінде эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дан – 112 адам, Л. Гумилев атындағы ЕҰУ-ден – 72 адам.

Қазіргі таңда докторантурада білім алушылардың саны – 540 адам, оның ішінде 497 адам мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алады. 2010–2011 оқу жылында мемлекеттік тапсырыс бойынша білім алатын бір докторантқа бөлінген қаржының орташа құны 1270,0 мың теңгені құрады.

PhD докторларын дайындаудағы алғашқы тәжірибе жетістіктермен қатар кемшіліктердің де бар екендігін көрсетті.

Жетістіктері:

- халықаралық ынтымақтастықты кеңейту;
- қазақстандық білім беру бағдарламасын әлемдік деңгейге көтеру;
- докторантураның білім беру бағдарламасын жүзеге асыруда шетелдік профессура, ірі ұлттық және шетелдік компаниялардың эксперт-практиктерін тарту;

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 259

- шетелдік инновациялық білім беру әдістемесін пайдалану және оның қазақстандық ЖОО-дан кейінгі білім беру стандартына бейімдеу.

Ғылыми-педагогикалық кадрлар дайындауда тиімді өзге-рістермен қатар магистратура мен докторантура жүйесінде төмендегідей проблемалар да бар:

- білім беру жүйесін ұйымдастырудың әлсіздігі, себебі барлық оқу материалы өз бетінше оқуға беріледі;

- магистранттар мен докторанттардың көпшілігі шетел тілін қажетті деңгейде меңгермеген, бұл мәселе олар үшін алдыңғы қатарлы ғылыми негіздерге қол жеткізуге кедергі жасайды, олардың халықаралық деңгейдегі тиімділігін төмендетеді;

- қорғалған магистрлік және докторлық диссертациялар нақтылы ғылыми нәтижеге бағытталмағандығына байланысты сапасы нашар болып отыр.

Сараптамалар көрсеткендей, ЖОО-лар PhD докторларын дайындау деңгейіне қойылатын талаптарды сақтамайды, жоғары академиялық дәреже тағайындауға берілген мүмкіндік барлық жағдайда жауапкершілікпен атқарылмайды.

Академиялық ұтқырлық – бұл білім алушылардың немесе оқытушы-зерттеушілердің білім алуға немесе зерттеу жүргізуге байланысты өз ЖОО-да кредиттік жүйеге негізделген білім беру бағдарламасының міндетті қайта сынақтан өту тәртібіне және ережеге сәйкес семестр немесе оқу жылына белгілі академиялық кезеңге өтуі. Қазіргі таңда білім алушылардың академиялық ұтқырлығы Tempus, Erasmus Mundus, Erasmus Mundus Partnership және т. б. айырбастау бағдарламалары арқылы қамтамасыз етіледі.

Студенттер мен оқытушылардың ұтқырлығынан Erasmus бағдарламасына 1987 жылдан бастап 1,9 млн. адам қатысты. Қазіргі таңда бұл бағдарламаға әлемнің 30 елі, Еуропа университеттерінің 90%, 31 мемлекеттен 3100-дан астам ЖОО қатысады.

Erasmus Mundus бағдарламасы стипендиясының екінші консорциумы аумағында 2009–2010 жж. Қазақстанға 20 стипендия тағайындалды (бакалавриат – 9, магистратура – 5, докторантура – 3, докторантурадан кейін – 1, оқытушылық – 2).

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 260

Tempus IV бағдарламасының 10 жобасына 2008 жылдан бері қазақстандық 15 жоғары оқу орны, 67 студент, магистранттар мен оқытушылар қатысып келеді. Сонымен қатар, ЖОО тарапынан шетелдік университеттермен (Ұлыбритания, Испания,

Германия, Чехия, АҚШ, Канада, Ресей және т. б.) 80 меморандум негізінде бірлескен білім беру бағдарламалары жүзеге асырылып отыр.

Адами құндылықтар мен академиялық ұтқырлықты дамытуда дарынды жас қазақстандықтарға әлемнің үздік университеттерінде білім алуға мүмкіндік беретін Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» бағдарламасы айтарлықтай үлес қосып келеді.

Сапалы білім алуға ұмтылған студенттер саны өсіп келеді. Шетелде 20 мыңнан астам қазақстандық білім алуда. Қазақстан Республикасы Президентінің халықаралық «Болашақ» стипендиясының 3000-дай иегері әлемнің 27 елінде білім алуда. Бұл қазақстандық жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудегі академиялық және мәдени интернационализациялауды нығайтуға, білім беру бағдарламалары мен ғылыми-зерттеу сапаларын жақсартуға әсер етеді.

Академиялық ұтқырлық жеке даму мен еңбекке орналасу мүмкіндігі үшін маңызды және ол жан-жақтылыққа, сыйластыққа тәрбиелейді, өзге мәдениеттерді игеруге мүмкіндік береді. Ол лингвистикалық плюрализм мен жоғары оқу орнының бәсекелестік қабілетін көтеруге ынталандырады. Академиялық ұтқырлыққа нормативтік-құқықтық және институционалдық қолдау жасау басты шарт.

Ғылыми қызметкер – ғылыммен және ғылымның белгілі бір саласымен айналысатын ғалымдардың жалпы атауы. Қызметтеріне сай талаптар:

- Мәселелер бойынша ғылыми шешімдерді өндейді, зерттеулер мен өңдеулерді өткізудің әдістерін қарастырады және ол үшін қажетті құрал таңдайды.
- Жаңа зерттеулер мен өңдеулердің орындалуының бағыттарын негіздейді, ғылыми-зерттеу жұмыстарындағы жоспарларға қосымша ұсыныс енгізеді.
- Жұмыстардың программасын құрастыруын ұйым-дастырады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 261

- Ғылыми зерттеулер мен өңдеулердің нәтижелерінің қолданылу аясын анықтайды және бұл нәтижелерді іске асыруды ұйымдастырады.
- Ғылыми кадрлардың әзірлеуін жүзеге асырады және олардың біліктілігін жоғарылатуына ықпал етеді.

Ғалымдарды әлеуметтік қолдау бойынша шаралар қабылданылуда. 2007 жылдан бастап ғылым мен техника саласындағы мемлекеттік сыйлықтың мәртебесі өсті, сонымен қатар материалдық мазмұны өзгерді (ҚР Президентінің 2007 жылғы 3 желтоқсандағы № 451 Жарлығы). Тек соңғы 10 жылда ғылым, техника саласындағы мемлекеттік сыйлық 24 жұмысқа берілді, 137 автор Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты атағын иеленді.

Ғылым саласының әртүрлі саласында жеткен жетістіктері үшін 2002 жылдан бастап теоретикалық және практикалық маңызы бар, мазмұны жағынан терең мағыналы, қойылған ғылыми мәселелері мәселелерді шешуде тың шешімдер тапқан атаулы сыйлықтар беріледі. Тағайындалған уақыттан бері бұл атаулы сыйлықтар 108 жұмысқа берілді, 167 автор лауреат атанды.

Мемлекеттік ғылыми стипендиялар еліміздің 2925 жетекші ғалымға, оның ішінде 1950 жас ғалымға берілді және жас ғалымдардың әлеуметтік-экономикалық өмір жағдайындағы басты мәселе – баспана. «Зерттеу кезінде сауалнамаға қатысқан 40 жасқа дейінгі жас ғалымдардың 44 пайызы баспанамен қамтамасыз етілгені анықталды. 25 пайызы пәтер жалдап тұратыны, 21 пайызы ата-анасымен өмір сүретіндігі, 6 пайызы жатақханада тұратыны және 1 пайыздан төмені ипотекаға үй алғаны белгілі болды», –

дейді әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің оқытушысы Айдос Алтынбеков. Әлеуметтанушының айтуынша, жас ғалымдарды баспанамен қамтамасыз етуде ең жоғарғы көрсеткіш Батыс Қазақстан облысында (75 пайыз) тіркелді. Пәтер жалдап жүргендер Алматы қаласы мен Ақтөбе облысында жоғары болса, ең аз көрсеткіш Оңтүстік Қазақстан облысында болып отыр. Жас ғалымдар арасында өзінің өмір-сүру жағдайына толық қанағаттанамын деп жауап бергендер 2008 жылы 26 пайыз болса, 2012 жылы 33,6 пайызды құрады. Ал қанағаттанбайтындардың үлесі 22,7 пай

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 262

ыздан 19,5 пайызға дейін төмендеді. Бұл жас ғалымдарға деген әлеуметтік қолдау болып табылады.

«Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 12 шілдедегі Заңы инновациялық және зерттеу процестерін басқаруды, ұйымдастыруды, одан әрі жетілдірудің, кадрлар даярлаудың, отандық ғылымды әлемдік ғылыми қауымдастыққа интеграциялаудың негізін қалаушы құжат болды.

Соңғы жылдардағы ғалымдар жүргізген ғылыми зерттеулер отандық ғылым мен технологияның бәсекелестік мүмкіндіктерін жоғары көтеретін жаңа іргелі білімге бағыттталып келеді. Ғылыммен тығыз байланысты өндірістердің қалыптасуы үшін ғылыми базалардың құрылуы табиғи және минералды ресурстарды ұтымды пайдалану, жаңа материалдар мен препараттар жасау, техногендік қалдықтарды қайта өңдеуге тарту, тау-кен металлургиясы кешенінің тұрақты жұмыс істеуі мен тиімділігін көтеру, молекулалық және клеткалық биология нәтижелерін биотехнологияда, медицинада, ауыл шаруашылығында қолдану, денсаулық және тамақтану сапасы, телекоммуникация мен байланыстың қазіргі заманғы жүйесін құру, атом энергетикасын дамыту сияқты қажетті шаралардан тұрады.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан-2050» стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауын іске асырудың маңызды тетігі ретінде «Болашақ» бағдарламасының негізгі міндеті өңірлер үшін кадрлар даярлау болып табылады. Бұл мемлекетіміз үшін жас ғалымдар мен ғылым дамуының жаңа бағыты болып табылады.

Әдебиеттер

1. «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 18 ақпандағы № 407-IV Заңы

2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан-2050» стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Халыққа Жолдауы.

3. Орысша-қазақшатүсіндірмесөздік: Ғылымтану. Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын. – Павлодар: ҒӨФ «ЭКО», 2006.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 263

4. <http://kaznui.kz/kz/services/detail.php?e=733>

5. <http://inform.kz/kaz/article/2530968>

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жас ғалымдарының ғылыми және әлеуметтік статусы қарастырылады.

Резюме

В данной статье рассматривается научный и социальный статус молодых ученых Республики Казахстан.

Summary

This article examines the scientific status of Young Scientists of the Republic of Kazakhstan.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 274

ЖОО ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ КӘСІБИЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ (ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ) Ж.Ж. Сембина,

Қазақ гуманитарлық-заң университетінің
аға оқытушысы, әлеуметтік ғылымдарының магистрі

Елімізде әлеуметтік жұмыстың пайда болған уақытынан қазіргі уақытқа дейін әлеуметтік педагогиканың басымды рөлі тән. «Әлеуметтік педагог», «әлеуметтік жұмыс маманы» мамандықтары адамның және қоғамның әлеуметтік мәселелерін шешу үшін құрылған.

Әлеуметтік жұмыскерлерді дайындаудың қазіргі ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, әлеуметтік жұмыскердің кәсібінің және әлеуметтік қызмет жүйесінің дамуы және әлеуметтік басқару органдарының және әлеуметтік қамсыздандыру мекемелері жетекшілерінің алдына халықтың белгілі санаттарына көмек көрсету құрылымын білікті мамандармен қамтамасыз ету мәселесін қойды. Нәтижесінде әлеуметтік сала жоғары білімді, коммуникативті әрекетінің жақсы тәжірибесімен, жағымды тұрақты мотивациялы, бірақ өкінішке орай, білімдері техникалық немесе әлеуметтік саладан алшақ кадрлармен толықты.

Кәсіби біліктілік мәселесінің қоғамдық маңыздылығынан басқа, тұлғалық маңыздылығы да аса елеулі болып келеді. Кәсіби білім туралы құжаттың жоқтығы қызметкердің лауазымының өсуіне қиындық тудырады, әділетсіз төмен еңбекақының өсуіне үміттенуге жол бермейді.

Әлеуметтік жұмыскер маманын дайындау және қайта дайындауды кең жүйеде күшейту қажеттілігі объективті болып келеді. Бірақ, қазіргі уақытта жұмыс жасап жатқан жоғары оқу орнының күшімен әлеуметтік жұмыс мамандарының тапшылығын он жыл ішінде ғана жоюға болады. Сонымен қатар, әлеуметтік жұмыс курсына жататын пән жүйесіндегі білімді тез жетілдіру кадрларды жүйелі түрде кәсіби қайта дайындау және біліктілігін жоғарылату қажет екенін ескертеді.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 275

Талапкер және студенттер өздерінің мінез-құлқын жоғары оқу орнында дипломды тез және ешқандай шығынсыз таңдауға тиімді етеді. Өкінішке орай, білімді коммерциялау кең жайылып келеді, осыған байланысты жоғары ғана емес, орта арнаулы білімі бар, кей жағдайда орта білімді алу құқығы оқушының әлеуметтік қажеттілігі немесе отбасымен, оның қаражат ауқаттылығымен байланысты болып табылады.

Әлеуметтік жұмыстың Қазақстанда дамуы, жинақталған алдын-ала жоспарланған және Ресей мен басқа әлемдегі елдердің тәжірибесімен анықталады. Әлеуметтік жұмыстың әрқилы түрлерінің топтастығы әрқилы елдерде өзінің спецификалық ерекшеліктерімен анықталады. Әлеуметтік жұмыс әр елде әр түрлі болып келеді, қарастырып көрейік.

XX ғасыр 90 жылдары «әлеуметтік жұмыс» мамандық ретінде тәрбиешілер, психологтар, мәдениет қызметкерлері, денсаулық сақтау және спорт, әлеуметтік қамтамасыз ету органдары және тәртіп сақшылары, яғни халықты әр түрлі әлеуметтік қорғау жақтарын қарастырған, әлеуметтік жұмыстың тәжірибелік әдістері мен формалары құрылған. Осыдан келіп қазіргі заманғы әлеуметтік жұмыс 3 кезеңнен тұрады (В.Г. Богачарева бойынша):

1) XX ғ. 60 жылдар; I кезең – тәжірибенің жинақталуы, іздеу, зерттеу, әлеуметтік-педагогикалық тәжірибе, яғни қызметкерлер дәрежесін реттеу, сыныптан және мектептен тыс жүргізілген жұмыстар қатары қарастырылып, әр түрлі категориялы қызметкерлердің күннен күнге пайда болуы;

2) 70–80 жылдар; II кезең – қоғамдық қажеттілік, әлеуметтік тәрбие, қиындықты шешу жаңа кезеңге алып келді. Сол кезден бастап әлемде әр түрлі кешендер жүйесі дами бастады: әлеуметтік-педагогикалық, ағартушылық-мәдени, дене-сауықтырушылық және т. б.

3) 80 жылдардың аяғы мен қазіргі заман [1, 117–122 бб.].

Тағы да айтып кететін болсақ, әлеуметтік жұмыскердің дайындығы толеранттылық, адамгершілік, қолданбалы бағыт-тылық және тағыда басқа принциптер негізінде құрылған. Оның әрбір деңгейі өзінің мақсатын, мәселесін, жүзеге асудың әдісін және амалдарын иемденген көп деңгейлі үдеріс болып келеді. Сонымен қоса, тест өткізумен анықталатын, мақсатқа

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 276

тиісті тәжірибені игеру, болашақ маманның тәжірибелік қызмет мәселелеріне және жұмыс деңгейіне студенттің тұлғалық сапа-сының сәйкес келуі жүйені құраушы фактор болып табылады.

Әлеуметтік салада әр түрлі әлеуметтік көмек көрсету жағынан әлеуметтік жұмыскерлерді кадрлық дайындау үлгісі күннен-күнге өзін жетілдіре түсуде. Жалпы әдістер мен технологияларды пайдалану арқылы әлеуметтік жұмыс әрі қарай өз дамуын жалғастыруда.

Қазақстан Республикасында Ресейден біршама уақыттан кейін ЖОО-да әлеуметтік жұмыскерлерді дайындау басталды. Мамандық бойынша алғашқы стандарттар 90-жылдардың екінші жартысында жарыққа шықты. Мұнда оқу жүктемесінің нормативтері, «специалитет» үшін пәндердің барлық блогы үшін оқу процесінің мазмұны анықталды. Кенес Одағының білім кеңістігіндегі дәстүрлі болып келген жоғары мектепте мамандарды дайындау жүйесін дәл осылай атады. «Специалитет» дефинициясының енгізілу қажеттілігі посткеңестік білім кеңістігі мен жоғары мектеп жүйесінде білім беру қызметтерінің нарығында «Бакалавриат» және «Магистратура», «Докторантура Ph.D.» деп аталатын жаңа «проеуропалық» дайындық форматының пайда болуымен шарттастырылған. Қазіргі уақытта Қазақстанда бұл мамандық бойынша бакалавриат пен магистратураны қосқанда мемлекеттік стандарттардың үш буыны жасалған. 2010 жылдың ақпанынан бері елімізде әлеуметтік жұмыс бойынша Ph.D докторанттарын дайындау басталды. Әлеуметтік жұмыс бойынша Ph.D

академиялық дәрежесін алу бойынша аталған білім жобасының негізіне АҚШ стандарты алынған. Бұл жобаның бастамашылары болып Құрама Штаттарда үш жылдық профессорлық тәжірибе өткен профессорлық-оқытушылық құрамның өкілдері болды. Республикада бакалаврлар мен магистрларды дайындау 2004 жылдан басталды. Қазақстандық жоғары мектептің кәсіби ғылыми-педагогикалық қоғамдастығында дискуссиялар Ресейдегідей өте өткір сипатта болды. Мемлекеттік жалпыға міндетті бакалавр мен магистрлардың жаңа стандарты жасалды, елдегі барлық ЖОО-да ҚР Білім және ғылым министрлігінің классификаторының барлық мамандықтары бойынша бакалавр мен магистр дайындау басталды. Бакалавриат пен магистратура Қазақстанның

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 277

жоғары мектебінде сол уақыттан бері жемісті жұмыс жасап келеді, сондықтан жұмыстың нәтижесін қорытындылап көруге болады. Бакалавриат пен магистратураны енгізудің бірінші кезеңінде жоғары мектептерде кәсіби дайындаудың «ескі» және «жаңа» форматтарының адекваттылығы мәселесі туындады. Бакалавриатты енгізудің бастапқы кезеңіне тән бірінші мәселе – білім нарығындағы, әсіресе бәсекелестік күрес жағдайындағы меншік формасы әртүрлі специалитет бағдарламалары бойынша дайындайтын ЖОО студенттерді тарту мақсатында бакалавриат дегеніміз аяқталмаған жоғары білім деп дәлелді. Бірақ бакалавриат пен магистратураның қабылданған мемлекеттік стандарттары жағдайдың керісінше екенін дәлелдеді.

5B090500 – «Әлеуметтік жұмыс» мамандығы бойынша ҚР МЖМББ стандартын талдау кезінде, Қазақстан Республикасында бұл мамандық бойынша студенттерді дайындаудың білім берушілік процесі дайындаудың жалпы әлемдік талаптарына сәйкес келетіндігі және қажетті кәсіби сапаларды қалыптастыру-ға мүмкіндік беретіні айқындалды. ҚР-да әлеуметтік жұмыскер-лерді дайындаумен айналысатын ЖОО тізімі бойынша ұлттық ЖОО – 2, мемлекеттік ЖОО – 9, жеке меншік ЖОО – 11.

Қазақстандық ғалымдардың (Л.Т. Қожамкулова, З.Ж. Жаназарова, А.Н. Агафонов, Г.Г. Черная, Г.Ж. Меңлібекова, Р.И. Бурганова, М.Т. Баймуканова, Ж.Х. Кендирбекова, К.М. Туганбекова және т. б.) зерттеулеріне сәйкес Қазақстан Республикасында әлеуметтік жұмыскерлерді дайындау процесі халықпен жұмыс және әлеуметтік қорғау жүйесінің қалыптасуымен қатар жүріп жатыр.

Жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу әлеуметтік жұмыс мамандығын таңдаудың негізділігі мен оқыту процесінің тартымдылығы арасында тікелей тәуелділікті көрсетеді. Зерттеу нәтижелерінің негізінде әлеуметтік жұмыс бойынша маман дайындаудағы академизмді болдырмау үшін төмендегі ұсыныстарды енгізу қажет:

1) Оқу процесіне оқу қызметінің ұжымдық формасын енгізу. Әлеуметтік жұмыс теориясы мен тәжірибесінің пәні болып кең мағынада қоғам мен нақты адамның өзара әрекеттесуі жатыр. Саяси, экономикалық, демографиялық және психологиялық кеңістіктегі адамның нақты әлеуметтік қатынастары әлеуметтік

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 278

жұмыскер қызметінің кәсіби фокусын көрсетеді, түрлі кәсіби міндеттерді шешу үнемі клиент тұлғасының әлеуметтік әлеуетін күшейту және мобилизациямен байланысты. Мамандарды дайындаудың батыстық тәжірибесінде сабақтардың көпшілігі арнайы ұйымдасқан топтық жұмыс аясында өткізіледі.

Тек топтық өзара әрекеттесуде студенттер әлеуметтік-тұлғалық сезімдерін көрсетіп және талқылай алады, топтық динамиканың феноменін көре және зерттей алады. Топ бір жағынан, өз спецификасы бойынша әлеуметтік болатын оқу қызметінің пәнін жасаудың шарты, екіншіден, тұлғаның кәсіби маңызды (әлеуметтік) сапаларын қалыптастыру құралы ретінде көрінеді. Мамандыққа көмектесетін мамандарды дайындауда кеңінен қолданылатыны оқытудың тренингтік формасы, мұнда студенттер аз ғана уақыт ішінде ұжымдық қызметті рефлекстейтін және жасай алады, ұжымдық сезімдерді басынан кешіре алады, типтік емес жағдайда (мысалы, Нидерланды тәжірибесінде – көп күндік теңіз саяхаты) көп күндік семинар өткізуге, тікелей және кері байланысты (мысалы, бейнетехникамен) қолдануға мүмкіндік береді. Топтық өзара әрекеттесуде айрықша рөлді оқытушыға беру керек. Жұмыстың топтық формасы жағдайында ол өзіне супервизор рөлін иеленеді. Студенттердің оқытушының азғантай қолдау көрсетуінің өзінде оқу процесін реттеп, өздері ұйымдастырады, мәселені талдауға негізделген (Еуропада кеңінен қолданылатын мәселеге бағдарланып оқыту тәжірибесі) оқыту барысында оқу дискуссиясына қатысушы, хатшы, жүргізуші рөлін кезегімен игеріп отырады.

Маман дайындаудың оқу жоспарына – «Коммуникативті дағдылар тренингі», «Жазбаша қарым-қатынас тренингі», «Психодрама» және т.б. тренинг курстары енгізілген. Мамандану курстарында өз пәні ретінде шығармашылық бағыты бар әлеуметтік акциялар мен жобаларды жоспарлау мен ұйымдастыруда студенттердің қызметін ұжымдық бөлу сценарийін жасау мен жүзеге асыру қажет. Оқу қызметінің ұжымдық формаларын кеңінен енгізу студенттердің әлеуметтік белсенділігінің, оқудағы жауапкершілік позициясының өсуіне әкеледі, коммуникативті дағдылардың репертуарын айтарлықтай кеңейтуге және кәсіби білімді игерудің жоғары деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 279

2) Жобалау әдісі. Жобалау әдіс ретінде әлеуметтік жұмыс мамандарын кәсіби дайындауда шет елдерде кеңінен қолданылады. Жобалау дегеніміз бұл процесте тәжірибелік және оқу мақсаттарына қол жеткізіліп, шынайы әлеуметтік-жобалау қызметінің формасына студенттердің араласуы тән оқыту типі. Жоба Ресейдегі оқу процесін ұйымдастырудың негізі ретінде болуы шарт.

Жобалау әдісі бір жағынан әлеуметтік жұмыс теориясы мен тәжірибесін, екінші жағынын оқытушылардың пәнішілік және пәнаралық әріптестікке қажеттілігін өзектендіретін әлеуметтік жұмыскерлерді кәсіби дайындаудың жекелеген пәндерінің мазмұнын интеграциялауға мүмкіндік береді. Жобаны жасау студенттердің топтық жұмысын көрсетеді. Шынайы мәселені талдау, мүмкін қадамдарды, тәжірибелік әрекеттерді басқа студенттермен, оқытушылармен, кәсіби әлеуметтік жұмыскерлермен, мақсаттық топ өкілдерімен (балалармен, жастармен, мүгедектермен және т. б.) тығыз байланыста жүзеге асырылады. Жобалық оқыту мамандықтың технологиялық дайындығына бағдарлануы қажет. Нақты бір жобаны жасау мен дайындау процесінде нақты тәжірибелік алаңда студент әлеуметтік мәселені шешудің жалпылама технологиясын, түрлі әлеуметтік мәселелерді шешудегі түрлі кәсіби алаңдарда қолданатын білімдерді игереді.

Жобалау қызметіне қатысу студенттің тұлғалық тәжірибесін байыту мен өзектендіруге әкеледі; оның өзіндік жұмысын ынталандырады; нақты әлеуметтік тәжірибелік қызметке қатысуын қамтамасыз етеді.

3) Көркем-шығармашылық технологиялар. Нидерланды-дағы мамандарды дайындау тәжірибесімен танысу әлеуметтік жұмыскерлердің шығармашылық мамандануына үлкен мүмкіндіктерді ескеруге мүмкіндік береді. Жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттері дайындаған шығармашылық әлеуметтік жобалар – уақыт көлемімен, ұйымдастырушылар мен орындаушылардың профессионализм деңгейімен, халықтың түрлі категориясын қамтуы қайран қалдырады. Ресейдің әлеуметтік жұмыс бойынша мамандарды дайындау жүйесінде жаңа «Әлеуметтік жұмыстағы көркем-шығармашылық технологиялар» пәнін енгізу қажет.

Студенттердің

кәсіби-тұлғалық

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 280

дамуында айтарлықтай әлеуеті бар театрализация, музыкалық және сурет салу қызметі сияқты шығармашылықтың мұндай түрлерімен байланысты осындай креативті пәндерді оқытуды бағдарламалық және әдістемелік қамтамасыз ету жүйесін жасау қажет.

Бұл пәннің аясында жобалау әдісі өзінің лайықты орнын алады. Оқу пәнінің барысында студент аудандық және қалалық деңгейде әлеуметтік маңызды міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін түрлі саладағы әлеуметтік мекемелер үшін мәдени жобаларды өткізуі мен жасауы қажет.

4) Студенттер қызметінің бағдарлық-мақсаттық блогын жасау. Шет елдердегі маман дайындауды ұйымдастыру мен оқу жоспарымен танысу оқыту немесе оқу процесіне негізделген оқу жоспарын жасауға алтернативті келісті көруге мүмкіндік тудырды. Оқыту жағдайында талқылау мен жоспарлау орталығы ретінде оқытушы болса, оқу жағдайында студент болады. Студенттің өсіп келе жатқан кәсіби біліктілігі позициясынан әрбір оқу пәнін игерудің мақсаттарын жасауға талапты тұжырымдау қажет. Пәннің пәндік және операциялды-техникалық мазмұнын игерумен байланысты дәстүрлі оқу мақсаттарымен қатар, оқытудың субъектілі құрамын, атап айтқанда оның құндылық-мағыналық мазмұнын анықтайтын мақсаттарды тұжырымдау қажет. Осылайша, әрбір оқу пәні студентке игерудің төрт мақсаттық позициясынан берілуі керек:

құндылық-мағыналық (мотивациялық-бағдарланған компонент);

пәндік-мазмұндық құзырлығы;

пәндік-операционалды құзырлығы;

кәсіби-тұлғалық өсу.

Әрбір курс студенттері үшін материал дайындау қажет, атап айтқанда оқу жоспарына бағдар беретін, сондай-ақ аталған оқу жылының оқу пәндерін игеру логикасын түсінуге көмектесетін «Ақпараттық пакет». Мұндай ақпарат студенттерге өзіндік жұмысты дұрыс жоспарлауға, пәндік салада өзінің ілгері дамуының басымдықтарын көруге, аудиториялық және аудиториядан тыс оқу уақытын рационалды қолдануға мүмкіндік тудырады. Жұмыстың бұл бағыты оқу жоспарларының «мөлдірлігін» жасау есебінен студенттің өзінің профессионал ретінде қалыптасуындағы рөлін көтеруге ықпал етеді.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 281

5) Маманды кәсіби дайындаудың білім процесінің сапасына мониторинг.

Жоғары білім дамуының негізгі тенденциялары мен шет елдік тәжірибесін интеграциялау көмегімен қазіргі кездегі жағдайды көрсету қажет. Алдымен, дайындық сапасын анықтауда барлық қызығушылық танытатын тараптардың позициясын қарастыру керек, білім процесінің түрлі аспектілерін сараптау үшін студенттер, оқытушылар, ЖОО әкімшілігі, оқу-қосымша персонал, жұмыс берушілер мен жұмыс жасайтын мамандар тартылуы керек.

Әлеуметтік жұмыскерлердің кәсіби сапаларын жетілдірудің шет елдік жүйелерінде супервизорлық маңызды орын алады, оның негізіне тәжірибелік жұмыс процесінде жинақталған тәжірибені белсенді пайдалану идеясы жатыр. Ресейде де, Қазақстанда да супервизорлық әлі де дамымай отыр. Бірақ, қолданыстағы әлеуметтік жұмыстың инновациялық ұйымдастырушылық және мазмұндық формалары мен кадрлардың дамуымен қатар өте нәтижелі болатындықтан, оған назар аудару маңызды.

Жас маманның «даму» процесінде оның клиентпен өзіндік жұмыс тәжірибесімен қатар, жұмыстың жаңа нәтижелі әдістері мен технологияларын қолдануға үйрететін, қиын жағдайда көмектесуге қабілеті бар тәжірибелі, білікті профессионалмен серіктестік нәтижесінде пайда болатын білім мен дағдының қосар үлесі үлкен. «Үйретудің» мұндай процесі әдебиеттерде тәлімгерлік деп аталады.

Батыста мұндай құбылысты супервизорлық деп атайды. Ол бірқатар маңызды аспектілер мен көріністерді қамтып, кәсіби сауатты маманның қалыптасуының ерекше маңызды жүйесі ретінде қарастырылады.

Кәсіби білімді жаңартудың негізгі факторы ретінде экономика мен әлеуметтік саланың, ғылымның, техниканың, технологияның дамуының сұраныстары тұр. Түрлі біліктілігі бар мамандарға еңбек нарығының ағымдық және басымды қажеттіліктерінің тұрақты мониторинг жүйесін халқақаралық тенденцияларды есепке ала отырып жасау керек. Территориялық бөліністе еңбек нарығы қажеттіліктерін болжау нәтижелері, сондай-ақ кәсіби білім мекемелерінің рейтингі халыққа таратылып, мемлекеттік БАҚ-та талдануы керек.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 282

Әдебиеттер

1. Рыбакова Н.А. К вопросу о профессиональном воспитании: путеводитель профессионального становления социального работника // Российский журнал социальной работы. – 1996. – № 1.
2. Социальная работа и подготовка специалистов за рубежом: учеб. пособие / сост. И.В. Фокин, В.А. Фокин. – Тула: Изд-во Тульского гос. пед. ун-та, 2005. – 211 с.
3. Гришанова Н.А. Профессиональная подготовка социальных работников: новые подходы и тенденции // СОЦИС. – 2009. – № 2.
4. Ярская-Смирнова Е.Р. Профессионализация социальной работы в России Социологические исследования. – 2009. – № 5. – С. 86–95.

Түйін

«Әлеуметтік жұмыс» бағыты бойынша мамандарды дайындаудың өзектілігі мен оларды кәсіби дайындауды әрі қарай дамыту қажеттілігі қазақстан қоғамы өмірінің әлеуметтік-саяси және экономикалық жағдайларының жаңашылдығымен, әлеуметтік сала мамандығын игерумен шарттастырылған. Бұл зерттеу жұмысының негізгі мазмұны әлеуметтік жұмыс бойынша болашақ мамандарды кәсіби дайындауға арналған.

Резюме

Актуальность подготовки специалистов в области «Социальная работа» и необходимость дальнейшего профессионального развития обусловлены новыми социально-политическими и экономическими условиями жизни общества Казахстана и освоением специальностей в социальных отраслях. Основное содержание исследовательской работы направлено на профессиональную подготовку будущих социальных работников.

Summary

The relevance of training in the field of social work and the need for further professional development, related to the new socio-political and economic conditions of Kazakhstan is due to the development of specialties in the social sectors. The main content of the research work is aimed at training future Social workers.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 283

ЖАСТАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Г.Т. Сүлейменова,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Әлеуметтану» кафедрасының
аға оқытушысы,

психология магистрі,

А.Ш. Шымырбекова,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, әлеуметтік жұмыс мамандығының
2-курс магистранты

Қазақстан тәуелсіздік алған тұстан бастап қазіргі кезеңге дейінгі дамуы барысында еліміздің экономикалық және қоғамдық-саяси жүйесінде түбегейлі өзгерістер болып, нәтижесінде экономика саласымен қоса, саяси салада да айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Аталмыш салалардағы қайта өзгертулер барлық тұрғын халықтың әлеуметтік қабаттарына, оның ішінде жастарға да ықпалын тигізді.

Қазіргі уақытта, Қазақстан жастары қоғамның келешегін анықтаушы негізгі факторлардың бірі болып табылатын тұрғын халықтың үлкен әлеуметтік тобына айналған. Қоғамның барлық салаларындағы кең көлемді қайта өзгертулерден туындаған ахуалдар жастардың даму ерекшеліктері мен олардың қоғамның әлеуметтік құрылымындағы мәнін тағы бір қырынан аша түсті. Осы аталғандардың барлығы жас ұрпақтың сапалы қалыптасуына, олардың әлеуметтік кейпінің жасалуына ықпалын тигізе отырып, қоғамдық-саяси және экономикалық қайта өзгеру факторларының жастардың қажеттіліктеріне, мүдделеріне, құндылық бағдарларына және әлеуметтік мінез-құлықтарына да айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетті [2, 39 б].

Бүгінгі таңда, он бес жыл бұрынғы кеңес жастарын, тәуелсіз мемлекет пен демократиялық қайта құрылу жағдайында қалыптасқан қазіргі жастармен қатар қою мүмкін емес. Егеменді Қазақстанның сапалы, әрі жаңа экономикалық және саяси жүйесі қазіргі жастардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын, дүниетанымдарын, мәдениеттерін, саяси және құндылық бағдарларын түбегейлі өзгерткен. Әлеуметтік және саяси рефор

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 284

малар арқылы айтарлықтай табыстарға қол жеткізгенімізбен, қоғамдық құрылыс пен тұрғын халықтың дағдылы тұрмыс салтының тез өзгеріске ұшырауы кері әсерін де

тигізе білді. Осы ретте, мемлекеттің жастар саясаты саласында, басқа салалардағыдай бұрын аса жоғарғы өзектілікке ие бола қоймаған жаңа проблемалар пайда болды. Нәтижесінде «Еліміздің қазіргі заманғы дамуы барысында Қазақстан жастарының жағдайы мен келешегі қандай?» деген заңды сұрақ туындайды. Нақты сұрақтың салмақты ғылыми-негізделген зерттеулер мен арнайы жастарға қатысты проблемалар кешенін зерттеуді және шешуді талап ететіндігін мойындауымыз қажет.

Азаматтардың денсаулығын сақтау проблемасы әрдайым мемлекеттің құзырындағы айрықша сұрақтардың қатарында тұратындығы рас. Барлық өркениетті елдерде тұрғын халықтың денсаулығы, әсіресе жастардың денсаулығы басты ұлттық құндылық пен мемлекеттік саясаттағы басым бағыттардың бірі болып есептеледі. Өйткені, Халықаралық денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, дүние жүзінің 80-нен аса елдеріндегі тұрғын халықтың денсаулығын сақтау жөнінде жүргізіп отырған мемлекеттік саясатының тиімді нәтижелерге қол жеткізе алмауы денсаулық сақтау жүйесінің әлі де толық жетілмегендігін көрсетеді [3, 23 б].

Денсаулық сақтау жүйесін жақсарту жөніндегі мемлекет қолданып отырған белсенді іс-шараларға қарамастан, Қазақстанның осы саладағы ахуалы әттеген-ай дерлік пікірде қалып отыр. Экология проблемалары, күйзеліс жағдайлары, есірткі мен ішімдіктің таралуы және өзге де себептер қазақстандықтардың денсаулығына тікелей ықпалын тигізіп ауырулар санының артуына, індеттердің, әлеуметтік сипаттағы ауырулардың пайда болуына әкеліп соқтырады. Қазіргі уақытта, тұрғын халықтың әлеуметтік-демографиялық топ тұрғысынан алғанда қазақстандық жастардың денсаулық жағдайын орташа есеппен «қанағаттанарлық» деп бағалауға болады. Зерттеу қорытындылары қазақстандық жастардың басым көпшілігінің өз денсаулықтарына мән беретіндігін көрсеткен.

Сұралған респонденттердің ішінде 42,9% – өз денсаулықтарын жақсы, 40,4% – тәуір, 9,6% – нашарлау, 2,3% – нашар

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 285

деп бағалаған. Өз денсаулықтарын бағалауға қиналғандар – 4,0%, ал, респонденттердің 0,8% мүлде жауап бермегендер қатарында.

Жастар арасында кең тараған және мемлекеттік деңгейде ерекше назарды талап ететін ауруларға: тыныс алу ағзаларының аурулары, жыныстық жолмен берілетін аурулар (ЖЖБА), сонымен қатар нашақорлық пен ішімдік құмарлық жатады. Соңғы кездері ЖЖБА шалдыққан жас адамдар саны өсіп отыр. Жыл сайын бұл көрсеткіш орташа есеппен 9–10% дейін артуда.

Ең алғашқы иммуно тапшылық вирусына (ИТВ) шалдыққан адам Қазақстанда 1989 жылы ресми түрде тіркелген. Қазіргі уақытта олардың саны

2300 адамға жеткен, оның үштен бір бөлігін 18–25 жас аралығындағы жастар құрайды. ИТВ және ЖИТС таралуының негізгі себебі есірткіні көк тамыр арқылы қолданудан туындап отыр [3, 15–16 бб.].

Бүгін есірткі құмарлықтың таралуы жас ұрпақтың өміріне қауіп тудырып, ақырында барлық тұрғын халықтың денсаулығына кері ықпалын тигізетіндігі анық. Сонымен қатар, Қазақстан үшін мүмкін болатын есірткі қауіптерін талдау, бұл саладағы ахуалдың бақылауға алынғандығын және төмендеу мүмкіндігінің бар екендігін көрсетеді.

Ұрпақ жаңғырту денсаулығының мәселелері өсіп келе жатқан ұрпақ денсаулығы саласында қазіргі уақытта қоғам-дық денсаулықтың көкейкесті мәселесі болып табылады, оның себебінен болашақта ұлт денсаулығы ауыр зардап шегуі мүмкін (туып көбею

деңгейінің төмендігі сақталуы, нәрестелік өлім-жітімнің жоғары көрсеткіштері, жүктілік пен босану ақаулықтары). Сонымен қатар, қауіпті ықпалдарға бүгінгі жасөспірім мен жастардың репродукциялық әлеуетін төмендету қауіп-қатерлі ықпалдарына апарып соғатын қауіпті мінез-құлық салалары жөнінде ақпараттанулықтың төмен деңгейі, ұрпақ жаңғырту нұсқамаларының қалыптаспағандығы, сондай-ақ, емдеу-профилактикалық мекемелеріндегі медици-налық-санитариялық сүйемелдеу кемшіліктері жатады. Жасөспірім мен жастар денсаулығының үлкен әлеуметтік маңызы бар, себебі олар қоғамның репродукциялық, парасаттық, экономикалық, әлеуметтік, саясаттық және мәдени резервы бо

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 286

лып танылған. Сондықтан да «Жас отан» жастар бағытының съезінде сөйлеген сөзінде Н.Ә. Назарбаев тәуелсіз Қазақстан жастары елдің ең басты дәулеті деп ескеріп қойды [4].

Қазіргі күні Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінің алдындағы бірінші кезектегі міндет – жасөспірім мен жастардың денсаулығын сақтау бойынша жас ұрпақ денсаулығының бүгінгі күн жағдайын барабар көрсететін, олардың мұқтаждарына сай болатын, сондай-ақ, өз денсаулығын сақтауды реттеу бойынша шешім қабылдауға белсене қатысуды көздейтін медициналық көмекті ұйымдастыру. Біздің ойымызша, жастар ұрпақ жаңғырту мәселелерінің медициналық-әлеуметтік жоғары маңыздылығы мен көкейкестілігін ескере келе, оларды шешуге арналған ұлт денсаулығын қалыптастыру негізі болып табылатын ұрпақ жаңғырту денсаулығын сақтаудың жаңа қағидатты үлгісін құру болып табылады [5, 26 б.].

Жас ерекшеліктеріне қарай жасөспірім мен жастарға көрсететін қызмет түрінің ересек пен балаларға көрсететін қызметтерден айырмашылығы бар. Мұндай қызмет, әлем тәжірибесі бойынша, жасөспірімдердің ұрпақ жаңғырту денсаулығын сақтау орталықтарында ұйымдастырылған «жастарға қамқор клиникалары» шеңберінде жүзеге асырылуы мүмкін (мұнан былай – ЖҚК). Сарапшылар пікірінше, ұрпақ жаңғырту денсаулығын сақтау «жасөспірім мен жастарға қамқор» орталықтарын құру дәлелдігі ретінде келесі өзара байланысты жайттар болып танылды: 1) жасөспірімдер денсаулығының әлеуметтік маңыздылығы; 2) жасөспірімдер денсаулығы мен әлеуметтік қорғалуы күрт төмендеуі; 3) негізгі медициналық көмектің жетіспеушілігі, медициналық-әлеуметтік көмектің жоғары қажеттілігі; 4) жасөспірімдердің психикалық және әлеуметтік жетілмегендігі, өз денсаулығына деген саналы түрде ұғынған көзқарастың және өздігінен көмек сұрау дағдыларының жоқтығы, өзін-өзі аңғару және өз сезімдері мен ойын барабар білдіру дағдыларының жоқтығы; 5) «қауіпті мінез-құлық ауруларының» үлес салмағы үдей түсуімен қоса жастар ауруларының құрылымы өзгеруі; 6) ұрпақ жаңғырту денсаулығының мәселелері бойынша жасөспірімдер ақпараттанулығының төмен дәрежесі;

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 287

7) жасөспірім мен жастар денсаулығын сақтауда кешенді тәсілдер мен идарааралық өзара әрекет қажеттілігі [1, 5 б.]. ЖҚК шеңберінде қолданылатын медициналық-санитариялық тәсілдерінің әдіснамалық негізі болып тұрғын халық және даму бойынша Халықаралық конференциясында 1994 жылы қабылданған ұйғарым саналады. Бұл ұйғарым денсаулық сақтаудың басқа салаларымен салыстырғанда ұрпақ жаңғырту және

нәпсіқұмарлық денсаулықтың бірегейлігін құрайтын негізгі ерекшеліктерін қоса көрсетеді. Соның ішінде, ұрпақ жаңғырту денсаулығы жеке басы белгілеген мөлшер мен мерзімде дені сау ұрпақ өрбітуге сәйкес келетін қауіпсіз және нәтижелі жыныстық өмір сүру мүмкіндігін қамтамасыз ететін толық физикалық, психикалық және әлеуметтік қолайлық ретінде қарастырылады [2].

Осы жоғарыдағы мәселелерді ретке келтіруде Қазақстан Республикасында әр алғашқы медико-санитарлық көмек көрсету мекемелерінде алдын алу және әлеуметтік-психологиялық көмек бөлімдері мен жастар денсаулық сақтау орталықтары жұмыс жасайды. Жастар денсаулық сақтау орталықтары – бұл заңгер, психолог және әлеуметтік қызметкер мамандарын тарта отырып жастар мен жасөспірімдерге кешенді емдеу-алдын алушылық, психо-әлеуметтік көмек көрсету. Жастарға көмек көрсету қызметін енгізген медициналық ұйымдарға жастар денсаулық сақтау орталығы статусы беріледі. Бұл орталықтар жастарға салауатты өмір салтын қалыптастыруға және алдын ала көмек көрсетуге бағытталады.

Жастарға қамқор клиникалары – бұл денсаулық сақтау мәселелері бойынша жасөспірім жасының ерекшеліктерін алдын ала ескере келе еріктілік, ыңғайлылық, тілектестік пен сенім ұстындар негізінде кешенді медициналық-психологиялық-әлеуметтік көмек көрсететін мекеме [3, 17]. Жасөспірім мен жастарға олардың мәселелерін түсіну арқылы, мінез-құлықтарын өзгерту жолын қоса із-дестіру арқылы денсаулық сақтауға бағдарланған ЖҚК көмегі басқа медициналық ұйымдардан ерекшеленеді. Жастар денсаулық орталығының шеңберінде жасөспірім мен жастарға медициналық-әлеуметтік көмек көрсету үрдісінде

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 288

біз ұрпақ жаңғырту денсаулық жағдайының аңғарымнамасы жүргізіледі. Негізінде әлеуметтік және психологиялық себептерге байланысты осы халық тобының ұрпақ жаңғырту денсаулығының саласында көптеген түйінді мәселелері айқындалды. Жыныс жолы арқылы жұғатын ауруларға байланысты пайда болатын мәселелерін, жүктілігін жасөспірімдер жасырып, емдеу мекемелеріне қаралуға ұялады екен. Сондай-ақ, жасөспірімдер көп жағдайда өз денсаулығын сақтау мәселелерінде сауатсыз екені анықталды. Жасөспірімдердің ертерек басталған жыныстық белсенділігі ең басты әлеуметтік түйінді мәселе болып шықты, және де еске сала кететін жайт: жастар жыныстық өмір сүруге физиология жағынан болсын, психология жағынан болсын даяр емес, олардың жыныстық жолы арқылы жұғатын аурулар жөнінде жеткілікті білімі жоқ, жыныстық өмірді ерте бастағанның жағымсыз салдары болатынын әрі жүктіліктің үзілуі мүмкін екенін білмейтіні анықталды. Осы себептерге байланысты Жастар денсаулық сақтау орталықтары белсенді қызмет етеді. Орталық еріктілік, қолдетімділік, мейірімділік және сенімділік қағидаларымен жұмыс атқарады. Жастар денсаулық сақтау орталықтарындағы қызмет жастардың өздерінің келуімен және басқа мамандардың бағыттауымен жүзеге асырылады. Мұндағы барлық ақпарат құпиялық қағидасына негізделеді. Жалпы орталық 10 және 24 жас аралығындағы жастарға әлеуметтік қызмет көрсетеді [1, 89 б.].

Жастар денсаулық сақтау орталықтарындағы көмек ке-пілдірілген тегін медициналық көмек көлеміне сәйкес жастарға тегін көрсетілуі қажет. ЖДО негізгі қызметтері:

1) кешеді емдеу-диагностикалық, кеңес беру, алдын алу, медико-әлеуметтік және оңалту көмектерін жүзеге асыру;

2) Жастардың келуіне ыңғайлы жағдай жасау;

3) аурулардың алдын алу, салауатты өмір салтын құру және насихаттау. Оқытудың интерактивті әдістерін, көрнекі материалдарды қолдану арқылы жастарға семинар-тренингтер өткізу.

Негізінде, Жастар денсаулық орталығы жасөспірімдер мен жас адамдар үшін жас ерекшеліктерін ескере отырып, барлық қажетті қызмет түрлерін тегін әрі құпия ала алатын орын болып табылады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 289

Жастар мұнда мынадай мәселелер бойынша консультациялар ала алады:

- Маскүнемдіктің, нашақорлықтың және шылым шегудің алдын алу;
- Стрессті және құлазу жағдайларының алдын алу;
- Репродуктивті және сексуалды денсаулық;
- Отбасын жоспарлау;
- Жыныстық жолдармен берілетін АИТВ/ЖҚТБ жұқпа-ларының алдын алу;
- Дұрыс тамақтану;
- Психикалық денсаулық,
- Жазатайым жағдайлар мен жарақаттанудың алдын алу;
- Қатыгездік пен зорлық-зомбылықтың алдын алу;
- Құқықтық консультациялар алу [1, 158 б.].

Сонымен қатар, жастар денсаулық сақтау орталықтарында сенім телефондары қызмет атқарады. Сенім телефондары арқылы жастарға психологиялық және заңдық кеңес беріледі. Бұл телефон арқылы жастар күн сайын жедел түрде құпиялық және тегін психологиялық және заңдық кеңес алады. Сенім телефонының жұмысы қиын өмірлік жағдайға тап болған психикалық деніс сау жастарға бағытталады. Сенім телефонына түсетін психологиялық қаралулардың көбісі тұлғааралық қатынастарға, балалар мен ата-аналар қарым-қатынасы болып табылады. Ал қалған жастар жұмысқа тұру, тұлғалық өзгерістер, кәсіби анықтау сұрақтары бойынша хабарласады. Заңдық сипаттағы кеңес берулер әкімшілік, қылмыстық, азаматтық құқық, еңбек заңдылықтары, конституциялық құқық пен азаматтардың міндеттері сұрақтарына қатысты. Әлемдік тәжірибеі көрсеткендей жастарға кешенді көмек көрсету өте тиімді. Сол қызметтердің барлығы жастар денсаулық сақтау орталықтарында жүзеге асырылады.

Әдебиеттер

1. ЮНИСЕФ. Клиники, дружественные к молодёжи. Пособие для организатора. – Новосибирск, 2004. – 275 с.
2. Декларация и план действий «Мир, пригодный для жизни детей». – 2002 . – 9 с.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 290

3. Европейская стратегия «Здоровье и развитие детей и подростков». – 2005. – 23 с.
4. Стратегия «Казахстан-2030». Часть 2. – 1997. – 35 с.
5. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. – М., 2006. – 460 с.
6. Абзалова Р.А. Социально-ориентированная Первичная медико-санитарная помощь. – Астана, 2005. – 241 с.

Түйін

Мақалада қазіргі таңда жастарымыз арасында кең тараған және мемлекеттік деңгейде ерекше назарды талап ететін аурулар, яғни тыныс алу ағзаларының аурулары,

жыныстық жолмен берілетін аурулар, сонымен қатар, нашақорлық пен ішімдікке құмарлық туралы жазылған. Елімізде соңғы кездері осы аталған ауруларға шалдыққан жас адамдар санының жыл сайын артуы өзекті мәселе болып отыр.

Резюме

В данной статье авторы пишут о болезнях, которые получили широкое распространение среди молодежи и требуют к себе особого внимания со стороны государства. А именно, это такие болезни, как наркомания, алкоголизм, болезни дыхательных путей, а также болезни, передающиеся половым путем. На данный момент эта проблема является наиболее актуальной, так как с каждым годом все большее количество молодежи страдает от данных заболеваний.

Summary

In given paper authors were highlight diseases, which widely disseminated among youth and needed special attention from state, such as drugs, alcoholism, respiratory diseases and sexually transmitted diseases. Currently, this problem is most actual, since every year an increasing number of young people suffer from these diseases.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 291

ЖАСТАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Г.Т. Сүлейменова,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, «Әлеуметтану» кафедрасының
аға оқытушысы,

психология магистрі,

У.С. Мырзакулова,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, әлеуметтік жұмыс
мамандығының 2-курс магистранты

Қазіргі замандағы Қазақстан жағдайында жас азаматтардың алатын орны аса елеулі. Жастар қоғамның басым бөлігін құраушылар ғана емес, сонымен жас азаматтар қоғам өміріне, қоғамның саяси өміріне айтарлық ықпал ете алатын әлеуметтік-демографиялық топ. Әрбір жас азамат елінің саяси хал-ахуалы, халықтың түрлі әлеуметтік қабаттарының заңдық қорғалуының құқықтық негіздері, елімізде жүргізіліп жатқан түрлі саяси реформалар мен заңдарға енгізілген өзгертулер мен толықтырулар, еліміздің сыртқы саяси жағдайы мен елдегі саяси жағдайы алаңдатуға міндетті. Сондықтан осы процестердің ішінде пайда болған қарым-қатынас пен өзара әрекеттестік жағдайы жастардың басты назарында болуға тиісті. Жастардың саясатқа қатысуының ең өнімді үлгісіне жастардың қоғамдық ұйымдарына, саяси партияларға және өзін-өзі басқару органдарында қатысуды жатқызады.

Соңғы жылдары еліміздің саяси саласындағы оқиғалардың тез дамуына қарамастан, жастардың көпшілігі республикадағы саяси ахуалдар сәтті және бірқалыпты (75,5%) деп бағалайды.

Болашақта бүгінгі таңда өз ісін бастауға ниет білдірген жас адамдарды оқыту және оларға несие беру жөніндегі іске асырылып жатқан жобалар, шағын бизнес объектілерін қолдау, бағдарламалар шеңберіндегі өзіндік жұмысбастылық және аймақтық жастар бағдарламаларының жобалары республикада жұмыссыздық деңгейінің қысқаруына оң ықпалын тигізуде. Сонымен қатар, қазақстандық жастардың саяси

белсенді

топта

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 292

рын олардың саясатқа қатысу үлгілері бойынша анықтауға болады. Мәліметтер көрсеткендей, республиканың жас азаматтары қоғамдық-саяси институттармен демократиялық қарым-қатынас жасауға ниет білдіреді.

Әлеуметтік саясатты жүзеге асыру үшін мемлекеттік реттеу әдістері қолданылады:

- құқықтық реттеу – бұл барлық деңгейде қабылданған құқықтық актілер мен нормативтік құжаттардағы міндеттердің орындалуы;
- қаржы-несиелік реттеу – қаржы ағындарын реттеу құралдары, яғни әлеуметтік саланы қаржыландыру үшін мем-лекеттік бюджетте арнайы баптың қаралуы. Сондай-ақ бюджеттен тыс әлеуметтік қорлар құру (зейнетақы, әлеуметтік сақтандыру, міндетті медициналық сақтандыру т.б.)
- жекешелендіру – әлеуметтік саладағы кәсіпорындарды жеке меншікке беру шектелген, өйткені мұндай кәсіпорындардың шығындарын көпшілік жағдайда мемлекет өтейді. Сондай-ақ әлеуметтік саясатта төмендегі маңызды ұғымдар қарастырылады.

Әлеуметтік саясатты жүргізу құралдарына мыналар жатады:

Әлеуметтік кепілдік – мемлекеттің азаматтар алдындағы, азаматтардың мемлекет алдындағы міндеттері мен жауапкер-шіліктерін заңды түрде қамтамасыз ету.

Әлеуметтік стандарттар – бұл әлеуметтік қызмет көрсетудің әр түрлі формалары мен көлемдерін қалыптастыру. Бұл қаржы нормативтерін белгілеу үшін қажет. Мемлекеттік әлеуметтік стандарттар бірыңғай негізде және жалпы әдістемелік принциптерде жасалады.

Минималды тұтыну бюджеті тұрмысы төмен отбасыларына көмек беру үшін, сондай-ақ зейнетақы мен жалақының минималды деңгейін белгілеу үшін қолданылады.

Өмір сүру минимумы – бұл минималды табыс. Ол әлеуметтік саясаттың маңызды құралы. Оның көмегімен халықтың өмір сүру деңгейі бағаланады, табыстар реттеледі және әлеуметтік төлемдер белгілегенде қолданады. Өмір сүру минимумы экономиканың белгілі деңгейінде адамның денсаулығын сақтау мен қызметке қабілетін қамтамасыз ету үшін қажет. Оның құрамына ғылыми негізделген азық-түлік, өндірістік тауарлар

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 293

мен қызметтердің жиынтық құны және салықтар мен міндетті төлемдер кіреді. Минималды өмір сүру минимумын анықтау үшін тұтыну қаржыны қолданылады.

Жалақының минималды көлемі – квалификациясы төмен қарапайым еңбекке негізделген жалақының ең төменгі шегі. Оны басқа маман жұмысшылардың жалақысын белгілеу үшін қолданады.

Мемлекеттің әлеуметтік саясаты – қоғамның әлеуметтік- экономикалық өмір сүру жағдайын реттеудің бір бағыты. Ол елдегі жалпы экономикалық жағдаймен тығыз байланысты және екі жақты қызмет атқарады. Бір жағынан, әлеуметтік саясатта тікелей және жанама түрде экономикалық дамудың мақсаттары көрініс алады, өйткені экономикалық іс- әрекет қоғамның барлық топтарына жақсы жағдай жасау мақсатында жасалады. Екінші жағынан, әлеуметтік саясат экономикалық өсудің факторы болып келеді. Егер экономикалық даму халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартпаса, онда еңбек өнімділігі төмендеп, жұмыс күшінің сапасы кемиді; қоғамда әлеуметтік тұрақсыздық пен қарама-қайшылық артады. Әлеуметтік саясат әр елде әр түрлі әдіспен

қалыптасады. Әлеуметтік саясат қоғамның әрбір мүшесіне заңды түрде анықталып бекітілетін жұмыс деңгейін қамтамасыз ететін табыс көлемін алу туралы кепілдік береді. Нарық жағдайында мемлекет қоғамның әрбір мүшесіне өз мүмкіншілігін іске асырып, табыс табуына жағдай жасауға міндетті болады. Әлеуметтік саясатта халықты әлеуметтік қорғау механизмінің орны ерекше. Өтпелі кезеңде экономика дағдарысқа ұшырап, қоғамда жұмыссыздық пен кедейшілік қалыптасқан кезде халықты мемлекет тарапынан жаппай қаржыландыру мүмкіншілігі қысқарады. Дамыған елдердің әлеуметтік саясат жүргізу тәжірибесінде бірнеше бағыттар қалыптасқан: әлеуметтік сақтандыру; жұмыскерлерді әлеуметтік қорғау; еңбекақы саясаты; еңбек нарығындағы әлеуметтік шаралар; тұрғын үй саясаты және т. б.

Сонымен, бүгінгі күндері Қазақстанда халықты әлеуметтік қорғаудың және халыққа әлеуметтік кепілдік берудің жаңа мехенизмдері қалыптасуда. Республикалық және аймақтық деңгейде, өндіріс ұжымдары мен жеке адам деңгейінде әлеуметтік қорғау мен әлеуметтік кепілдіктер түрлері мен нор

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 294

маларын анықтау, олардың есептеу-жоспарлау әдістемелерін жетілдіру, заң жүзінде бекіту жұмыстары жүргізілуде.

Әлеуметтік саясатқа ғылыми тұрғыда ерекше мән беріп, оның теориялық әдіснамалық негізін тереңдетуге О.В. Байдалова, Ф.Э. Бурджалов, Д. Белл, Дж. Гэлбрейт, Е.А. Гонтмахер, В.И. Жуков, С.И. Калашников, Дж. Кейнс, В.Н. Лексин, Дж. Милль, Т.В. Негина, Дж. Робинсон, И.А. Соболева, А.Н. Швецов, А. Фон Хайек сынды еуропалық және ресейлік ғалымдардың да қомақты үлес қосқандығы белгілі [1].

Отандық зерттеуші-ғалымдардың, саясаттанушылардың ғылыми-зерттеушілік еңбектерінде әлеуметтік саясаттың кейбір мәселелеріне – табиғатына, мәніне, құрылымы мен қызметіне, жүзеге асырылу механизмдеріне талдаулар жасалуда. Мұндай ғылыми зерттеулердің қатарына А.Ж. Абдрахманованың, Н.А. Аитовтың, М.М. Ахметованың, Р.Б. Әбсаттаровтың, Р.С. Жарқынбаеваның, А. Каримовтың, Н.И. Мұстафаевтың, А.Ж. Мұқажанованың, Н.З. Нығматулиннің, Қ.Ж. Нұғманованың, М.Б. Тәтімөвтің, И.Н. Тасмағамбетовтің және т. б. авторлардың еңбектерін жатқызуға болады [2].

Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясаты мен әлеуметтік мемлекет құруының ғылыми-теориялық тұжырым-дамасы және оның негізгі бағыттары мен жүзеге асырылу жолдары ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың еңбектері мен жыл сайынғы халыққа Жолдауларында да ерекше атап көрсетіледі. Президенттің жыл сайынғы Жолдауларында әлеуметтік сая-саттың мемлекеттік саясаттағы орны мен ролі қаншалықты дәрежеде екендігінен нақты мәліметтер беріледі. Елбасымыздың жолдауында жастар мәселесіне басым көңіл аударылған.

Жастар – жас адамдардың әлеуметтік жағдайы, қоғамның әлеуметтік құрылымындағы олардың орны мен атқаратын іс-әрекеті, ерекше қызығушылықтары мен құндылықтарының жас мөлшерімен анықталатын әлеуметтік-демографиялық топ.

Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 7 шілдеде қабылданған «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңына сәйкес жастарға 14-тен 29 жасқа дейінгі тұлғалар жатады [3].

Бүгінгі таңда жастар еліміздің халқының 30% құрап, қоғамның маңызды бөлігі болып табылады. Осыған сәйкес,

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 295

жастар саясатының қазіргі жағдайы мен оның болашағын айқындау мәселесі үлкен өзектілікке ие. Жастардың бәсекеге қабілеттілігін қолдау және дамыту Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының стратегиялық маңызы бар басымдықтарының бірі. Жыл сайынғы Елбасының жолдауларында әлеуметтік-хабардар мемлекеттің құрылуы мен дамытылуына айрықша көңіл бөлінеді. Мұндай әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы мен алдағы уақытта тұрақты дамуының шешуші факторы – жаһандану жағдайындағы қазіргі халықаралық талаптар мен стандарттарға сәйкес келетін отандық бәсекеге қабілетті жастар қатарын қалыптастыру және дамыту болып табылады. Осындай жастарымыздың болуы – ұлттың гүлденуі мен дамыған азаматтық қоғамның кепілі, яғни, еліміздің демократия институтының тірегі.

14–29 жас аралығындағы әрбір қазақстандық жас бала өмірінің маңызды бөлігін жұмыспен қамтылу мәселесі құрайды. Жоғарыда айтылып өткендей, өздерінің жас мөлшеріне байланысты жас адамдар қандай да бір салада үлкен тәжірибеге ие болмағанымен, ірі көлемді инновациялық және шығармашылық мүмкіндіктер, сондай-ақ жемісті еңбек етуге деген айрықша құлшынысқа ие.

18–24 жас аралығындағы жастар, бұл – студенттер немесе кәсіптік дайындықты аяқтаған жастар. Олар еңбек нарығына кіріп жатқан, жеткілікті кәсіптік және әлеуметтік тәжірибесі жоқ, сонымен қоса төмен бәсекелестік мүмкіндігі бар осал топ болып табылады.

25–29 жастағы жастар, негізінен, кәсіптік таңдау жасайды, қандай да бір өмірлік және кәсіптік тәжірибесі бар топқа жатады. Олар не қажет ететінін біледі, көбінесе өзінің жанұясы бар және ұсынылатын жұмысқа үлкен талаптар қояды.

Әлемде жастар саясатын жүзеге асырудың үш моделі бар.

1) Либеральды – жастар жеке әлеуметтік-демографиялық топ ретінде қарастырылмайды және мемлекеттік саясаттың тікелей объектісі болып танылмайды. Бұл жағдайда мемлекет жастарға білім беру, мәдениет, спорт, денсаулық сақтау және т.б. салаларда әлеуметтік қолдау көрсету саясатымен шектеледі. Жастар көшбасшыларының қалыптасу үрдісі мем

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 296

лекетпен қадағаланбайды. Жастар қозғалысын қаржыландыру көздері болмайды немесе бұл мүшелік жарналар мен жеке меценаттардың және қайырымдылыққа берілген қаржылар, сонымен бірге бұған шетелдік қаржыландыру да кіреді. Осы модель англосаксондық елдерде және Африка мен Азияның кейбір елдерінде қолданылады.

2) Максимальды тарту – жастар жеке әлеуметтік-демографиялық топ ретінде қарастырылады және мемлекеттік саясаттың бірыңғай объектісі болып табылады. Осы модельде мемлекет басымдылық ұстаным танытады және эксперттердің ойы бойынша жастардың белгілі саяси көзқарасы мен мәдениетін қалыптастыру арқылы бақылау мәселесін өз алдына қояды. Негізгі механизм ретінде жастарды басымды басқарылатын жастар ұйымдарына тарту болып табылады. Қаржыландыру негізінен мемлекеттік бюджет тарапынан жүргізіледі. Жастар ұйымына мүше болу әр уақытта ерікті емес. Осы модель Қытайда, Солтүстік Кореяда, Кубада және кейбір шығыс-еуропалық пен азия елдерінде қабылданған.

3) Әлеуметтік жауапкершілік – жастар ең осал әлеуметтік топ болып саналады да, оған бөлек ерекше өтемдік саясат құрылады. Осы модельді қолданатын елдерде, оның сәйкес заңы мен арнайы бағдарламасы болады.

Жастар саясатын қаржыландыру мемлекеттік бюджет және меценаттар есебінен жүргізіледі. Бұл модель континенті – еуропалық елдерде қолданылады және Франция, Германия, скандинавтік елдерге тән.

Екінші және үшінші модельдерді қолданылатын елдерде «Мемлекеттік жастар саясаты» туралы айту қалыпты. Жалпы екі модельде де жастар жеке әлеуметтік топ ретінде қарастырылады және олардың құқықтары мен міндеттері анықталған. Қазақстан Республикасында жастарды әлеуметтік қолдау мақсатында әлеуметтік қызметкер жұмыс атқарады.

Әлеуметтік қызметкер жұмысының бағыттары:

1) психологиялық-педагогикалық, медициналық-әлеуметтік, заңдық көмекті жүзеге асыру және кәмелетке толмағандар мен басқа да жастар өкілдеріне консультациялар беру;

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 297

2) өздерінің тәни кемістіктеріне байланысты ерекше қо-лайсыз жағдайларда қалған адамдарға әлеуметтік көмек;

3) жас отбасыларына әлеуметтік көмек;

4) еңбек және оқу ұжымдарында жастарды құқықтық қорғау;

5) мінез-құлқы девиантты кәмелетке толмағандарға, қада-ғалаусыз және панасыз қалған кәмелетке толмаған азаматтарға әлеуметтік көмек;

6) жастар арасындағы бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, сондай-ақ арнаулы білім беру ұйымдарынан және ерекше режимде ұстайтын білім беру ұйымдарынан оралған адамдарды, нашақорлықтан, уытқұмарлықтан, маскүнемдіктен емдеуден өткен адамдарды, адамның иммунитет тапшылығы вирусын жұқтырған және ЖҚТБ-мен ауыратын адамдарды әлеуметтік қалпына келтіру (оңалту);

7) құқықтық насихат, жастардың жұмысқа орналасу, білім беру және кәсіптік даярлау, бос уақытын өткізу, туризм және спорт салаларындағы құқықтарын іске асыру мүмкіндігі туралы оларды хабардар ету;

8) жастардың тұрғылықты жері бойынша бос уақытын мазмұнды өткізуін ұйымдастыру, соның ішінде жасөспірімдер мен жастардың аула клубтарын ашу мен қолдау және жастарға көмек көрсету жөніндегі басқа да функциялар;

9) жастардың жұмысқа орналасуына және жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу болып табылады [4].

Жастар саясаттағы басты көңіл аударатын демографиялық топ болып табылатындықтан – жастарға арналған әлеуметтік қызметтер жұмыстарын қаржыландыру мемлекеттік жастар саясатын іске асыру үшін көзделген мемлекеттік бюджет қаражатының, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де көздердің есебінен жүзеге асырылады.

Біздің елімізде әлеуметтік қызметтердің жастарға арналған мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылатын қызметі шеңберінде көрсететін әлеуметтік қызмет көрсетулері тегін ұсынылады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 298

Әдебиеттер

1. Технология социальной работы: Учебник / Е.И. Холостова. – М., 2001. – 134 с.
2. Әлеуметтік саясаттың қалыптасу ерекшеліктері // Хабаршы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. – № 3(19). – Алматы: Абай ат. ҚазҰПУ. – 2008. – 18–22 бб.
3. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы 2004 жылғы 7 шілдедегі № 581-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы (2010.23.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) 15 бап.
4. Жастармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстар: А.Н. Агафанов, Қ.Н. Меңлібаев. – Астана, 2005.

Түйін

Мақалада жастар қоғамның басым бөлігін құраушылар ғана емес, жастар қоғамның белсенді мүшесі, сонымен қатар, жас азаматтар қоғам өміріне, қоғамның саяси өміріне айтарлық ықпал ете алатын әлеуметтік-демографиялық топ екендігі туралы жазылған. Еліміздегі жастарды әлеуметтік қолдау мақсатында көрсетілетін әлеуметтік қызметтер мен әлеуметтік жұмыскерлердің бағыты туралы айтылған.

Резюме

В данной статье молодежь рассматривается не только как основная часть общества, но и как социально-демографическая группа, оказывающая влияние на политическую жизнь общества, как активный участник общественных явлений. В статье отражены основные виды деятельности, социально-государственной поддержки и социальной работы с молодежью.

Summary

In this article, the youth is not only seen as a major part of society, but also as a socio-demographic group has an impact on political life, as active participants in social phenomena. The article describes the main activities of the state social support and social work with young people.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 299

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАС МАМАНДАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК КОМПАНИЯЛАРҒА ЖҰМЫСҚА

ОРНАЛАСУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ш.Ә. Торез,

Л.Н. Гумилёв атындағы ЕҰУ,

әлеуметтану мамандығының 3 курс студенті (Астана)

Жастар – еліміздің болашағы. Келешегінен үміт күттірер жас мамандарға ірі компаниялардың басшылығы жұмыс тізгінін қаншалықты дәрежеде сеніп тапсырады, яғни сол компанияларда жастардың жұмыс жасай алу мүмкіндіктері қаншалықты дәрежеде деген сұрақ өз жауабын күтуде.

Қазақстан Республикасындағы ірі компаниялардың үлесі трансұлттық компаниялар мен шетел компанияларына тиесілі. Біздің зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсаты – осы компанияларға жас мамандардың жұмысқа тұру мүмкіндігін анықтау. Қазіргі таңда елімізде жастар саясатының қаншалықты дәрежеде жүзеге асып отырғандығының көрінісі де осы зерттеу нәтижелерімен анықталмақ.

Осы мәселе туралы жастар саясаты аясында және жастарды қолдау бойынша әлеуметтік желілер мен ресми сайттарда, мысалы мәжіліс депутаты Дариға Назарбаеваның ресми сайтында стратегиялық жоба жасалғанымен, бұл мәселені терең зерттеп, талдау үшін нақты қолданбалы зерттеу жұмыстары жүргізілмеген. Аталмыш

зерттеу жұмысында жас мамандардың ірі компанияларға жұмысқа орналасу мүмкіндіктері мәселесін зерттеуде алғашқы қадам деуге болады.

Зерттеу жұмысының жүргізілуі барысында сапалық сұхбат әдісі қолданылды. Өз пікірлерімен бөліскен бес шетелдік университет түлегі, олардың ішінде төртеуі – «Болашақ» стипендиясы бойынша білім алғандар, бесеуі қазақстандық университеттерді аяқтағандар. Респонденттер – 25–30 жас аралығындағы жастар. Олардың кемінде екі жыл жұмыс тәжірибелері бар, жұмыс жасайтын және жұмысқа қабылдануды күтіп отырған жас мамандар.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 300

Сонымен қатар статистикалық ақпараттармен жұмыс жүргізілді. Ақпарат ұсынған ұлттық компаниялар: ЭйрАстана, Қазақстан Ғарыш Сапары, Қазақстан Темір Жолы, Қазақтелеком, Қазмұнайгаз, Қазтрансгаз, Қазатомпром, Самрұқ Қазына және де шетелдік компаниялар: Karachaganak Petroleum Operating (Англия), Лукойл (Ресей), Chevron (АҚШ), Adip (Италия), China National Petroleum Corporation (Қытай), Royal Dutch Shell (Германия).

Қазақстан Республикасы Президентінің халықаралық «Болашақ» стипендиясы бәсекелестікке қабілетті тұлғаның қалыптасуына бағытталған аса маңызды жобалардың біріне айналды [1]. «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелде білім алған жас мамандармен сұхбат жүргізу барысында алынған ақпарат осы зерттеу жұмысында өзіндік көрініс тапты. Шетелдік білімі бар түлектер орташа мүмкіндік деңгейін көрсетсе, жергілікті қазақстандық жоғары оқу орындарында білім алған мамандар мүмкіндіктің мүлдем жоқтығын айтады. Алынған нәтижелерге сүйене отырып, жас мамандарға жұмысқа орналасу өте қиын екенін көреміз. Жастардың көпшілігі непотизмнің(туыстық ықпал) ықпалын жоққа шығармайды. Керісінше, Қазақстандағы локалды компанияларға жұмысқа орналасуда маңызды рөл атқаратындығы туралы айтады.

Шетел компанияларына жұмысқа орналасуда әлеуметтік желілер аз да болса өзіндік рөлін көрсетеді. Қазіргі әлеуметтік желілер дамып отырған кезеңде, оның кез келген саладағы орны ерекше. «Интернет арқылы танысып, пікір алмасып, форумдарда жастардың өзекті мәселелерді талқылау және жан жақты ақпараттану жас мамандарға жұмысқа орналасуда өзіндік септігін тигізеді», – дейді шетелдік білім алғандар.

Ұлттық және шетелдік жұмыс ұсынушы компаниялары тәжірибесі жоқ мамандарды көбіне қабылдамайды және бұл жағдай жиі кездеседі. Жас мамандардың берген жауаптарынан жұмыс тәжірибесі болмаса да шетелдік диплом, ағылшын тілін білу, ақпараттану аясының кеңдігі, заманауи технологияларды еркін пайдалану маңызды екені анықталды. Бұған себеп – Қазақстандағы ірі шетелдік компаниялар әлемдік нарықта өз орнын тапқан беделді компаниялар және олар басқару процесінде

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 301

заманауи принциптерге сүйенеді. Ал, ұлттық компаниялар шетелдік компаниялардың тәжірибесін қолданып отыр.

Зерттеу қорытындылары Қазақстандағы ахуалды Макс Гранновetter мен Р. Сведбергтің [2] теориялары арқылы түсіндіруге мүмкіндік береді. Кез келген экономикалық қарым-қатынастар әлеуметтік жүйедегі индивидтердің өзара қарым-қатынасына тікелей байланысты. Бұл экономикалық қатынастарды жеке

индивидтердің өзараықпалдастығын, өзара байланысын, өзара тәуелділігін зерттеп, талдау арқылы ғана түсінуге болады. Әсіресе, М. Граннветтердің «желілік теориясы» әлеуметтік желілердің жұмыспен қамтамасыз ету саласында ролін түсінуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік желі өз мүшелерінің арасында үздіксіз қарым-қатынасты орнатады. Тіпті жұмысқа орналасқаннан кейін де индивидтердің арасындағы қатынас үзілмейді.

Әлеуметтік желі ішіндегі жұмыс беруші ізденуші адам бойынан белгілі бір ерекше қабілеттерді байқап, оған ерекше сеніммен қарайды. Осы арқылы теорияның артықшылығын көреміз. Яғни маман тарапынан ерекше жұмысқа деген жауапкершілікті көреміз, өйткені объективті көріністе жұмысқа орналастырған желі мүшесінің әрқашан бақылауында болады, ал субъективті жағынан қарайтын болсақ, маманның жұмыспен қамтушысын ұятқа қалдырмау үшін өз міндеттерін толықтай жоғары сапада атқаруынан көрініс табады. Осы жағдайды қаншама рационалды етіп көрсету мүмкіндігі болғанмен, ұят сезімінің рационалды сипатын көру мүмкін емес. О. Конт «Табиғаттан адамның тек бір ерекшелігі бар, ол ұят категориясының адам бойынан табылуы» деп көрсеткені мәлім.

Жұмыс беруші ірі компаниялардың жеке статистикалық ақпараттарына сүйенер болсақ, ондағы бос орындарға тек білімді де білікті, ағылшын тілін жақсы меңгерген мамандар ғана иелік ете алады. Мысалы, Қазмұнайгаз, Қазақстан Темір Жолы, Қазақстан Ғарыш Сапары, ЭйрАстана, Қазақтелеком компаниялары жыл сайынғы жоспарында «Жас маман» атты бағдарламасын жүргізіп отыр. Бұл бағдарламаның мақсаты ойдағыдай жүзеге асырылып жатпағанын ақпарат беруші респонденттердің сөзі дәлелдеді. Осы бағдарламалар ірі компаниялар үшін тиімсіз, әрбір жас маманға арнап тәлімгер – белгілі

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 302

кәсіби тәжірибесі бар, жас маман оқыту, үйрету мен кәсіби шеберлігін шыңдауы үшін жетекшілік ететін, компанияның жоғарғы білікті қызметкері тағайындалады. Көп жағдайда компания үшін бұл қадам айқын түрде шығынға алып келеді. Осыған байланысты зерттеу нәтижелері осындай бағдарламалардың Қазақстан Республикасының территориясында өжеткілікті дәрежеде іске аспай отырғандығын көрсетті [3].

Елімізде 1993 жылдан бастап «Career-holding» мамандар жүйесі өз жұмысын атқарып келеді, бірақ осы жұмыспен қамту компаниясы туралы қазақстандықтардың ақпараттануы төмен дәрежеде болып отыр [4]. Бұл жердегі басты себеп – холдингтің отандық болмауында. Компания тұтынушысы екі жақты келісімшартта жалақыны 50% көрсеткішпен екіге бөлетіні туралы шартты қояды. Осыдан кейін уақытша жұмыспен қамтылған қазақстандық азамат екі жыл жалақының 50% көлемінде ғана еңбек етеді және тұрақты жұмыспен қамтылмайды. Осындай қиын шарттарға байланысты жастар арасында кадрлық жүйе қызметін пайдалануға сұраныс көлемі артпай отыр.

Елбасы атап көрсеткендей, жас мамандардың 15–20% ғана өз кәсіптерін жетік меңгерген. Ал қалғандары қандай жолмен жұмысқа қабылданып отыр және өз қызметтерін қалай атқаруда? Осы мәліметке қатысты әлеуметтік желідегі пікірталас та мәселенің өзекті екенін байқатады. Егде жастағы тәжірибелі жетекші мамандардың көпшілігі жас мамандардың білімінің тайыздығын және тәжірибелік дағдыларының мүлдем жоқтығын, оларды қайта тәжірибелден өткізуге уақыт қажеттігін ресми порталдарда жариялап келеді. Мәселені шешуде жасалған қорытынды, жұмыс берушінің қоятын талаптары тек ресми түрде ғана, бірақ күшін толық сақтай алмайды.

Шетел компаниялары туралы қозғалған мәселе, ондағы жас мамандар тек шетелдік білімі бар және ағылшын тілін жетік меңгергендер мен техника тілін түсінетіндер ғана. Бірақ осындай қабілеттерді игере отырып та шетел компанияларына жұмысқа орналасу өте қиын. Осы жағдай М. Гранновetter мен Р. Сведбергтің теориясы тұжырыммен түсіндіріліп тұр [5].

Жас мамандарды даярлау процесінде олардың мақсатқа жетуде талмай іздену қажеттігін түсіндірудің маңызы зор.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 303

Бәсекелестікке қабілетті білімді де жоғары дәрежелі маман иесі қажет екендігін олардың өздеріне тікелей түсіндіру өзекті мәселеге айналуы тиіс, өйткені зерттеу нәтижелері ұлттық және шетел компанияларында қызмет ету қандай талаптар қажеттігін және мүмкіндіктердің өте аз екендігін көрсетіп отыр.

Елдегі халықты жұмыспен қамту агенттіктері демократия-лық бағытты ұстанған мемлекеттердің жастарды жұмыспен қамту стратегиясымен танысып, сапалы талдау жасау, еліміз үшін пайдасы зор болар еді.

Әдебиеттер

1. Болашақ халықаралық бағдарламасының ресми сайты www.bolashak.kz 12.03.2013.

2. Марк Гранновetter «Теория социальной сети» (1979/2002) «Centrality in social networks conceptual clarification». *Social Networks*, 1 pp. 215–239.

3. Байдусенов А. Экономическое бюро Жас маман. ҚазМұнайГаз www.akykhenes.com 19.03.2013.

4. www.career-holding.kz

5. Сведберг Р. «Жаңа экономикалық әлеуметтану: алынған қамалдар мен алдағы мақсаттар?» Swedberg R. *New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What Is Ahead* // *Acta Sociologica*. – 1997/2002. – Vol. 40. – P. 161–182.

Түйін

Мақалада қазақстандық жастардың ұлттық және шетелдік компанияларға жұмысқа тұру мүмкіндіктеріне ықпал ететін факторлар сарапталады.

Резюме

В статье анализируются факторы, влияющие на возможность казахстанской молодежи трудоустроиться в национальных и иностранных компаниях.

Summary

The paper analyses the factors affecting the possibility of Kazakh youth employment in national and foreign companies.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 304

МӘДЕНИ КАПИТАЛДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫ

А.А. Төребекова,

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,

Философия және саясаттану факультеті,

әлеуметтану мамандығының 1 курс магистранты

Мәдени капиталдың адами белгілері мен белестері еңбектену аясында қалыптасады, қоғамның интеллектуалды және мәдени сұранысына орай жаңғырады.

Тер төгер еңбек, интеллектуалды құлшыныс, атқарушы қызметтегі тәртіп пен жауапкершілік бір-бірімен ұласса, сол ортаның әлеуметтік белсенділігі мен серіктестігі де, сонымен қатар адам капиталы да арта бермек. Өндірістің жаңа технология мен кәсіби мамандарға негізделіп, қарқындай түсуі, байырғы қалыптасқан түсініктер мен көзқарастарды қайта қарауға мәжбүр етеді. Нақты жағдайда адам капиталын, оның білімінен, өнімді еңбегінен, сапалы өмір сүру салтынан тыс қарастыруға, қабылдауға болмайтынын, қайта сол индикативті көрсеткіштермен өзара байланыста қарау қажеттілігі тамыр жаюда. Оған ежелгі дәуірден адамның күш-қуатын паш еткен құнды ойлар, идеялар, қағидалар да ұйытқы болды.

Мәдениеттіліктің көрсеткіші – өзінің маңына білікті маманды жинай білу, өзіне сөз, өзі жұмыс істейтін орта мен салаға кір келтірмеу; біліктілік пен бәсекелестіктің, сергектік пен серіктестіктің үлгісі, ізденіс пен іскерліктің нәтижесі. Адам әлеуеті біліктілік пен бәсеке де ғұмырлық арнасын табады, құндылық қажетімен жинақталады, өз қабілетінің әр қырынан жаңғырады. Оның ішкі өлшемдері – біліктілік, адамгершілік, имандылық, инабаттылық, адамды жан-жақты жетілдіретін ұмтылыстар.

Мәдениет адамның мәнді, маңызды күш-қуатын, яғни оның мақсатын, талап-тілегін, қабілетін іске асырып орындауды, оның өзін-өзі қалыптастыру және жан-жақты дамуын қамтамасыз етіп, күнделікті өмірде қолдануды білдірмек. Мәдениет

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 305

жеке адам бойындағы қасиеттердің дамуы және қоғамдағы құндылықтармен ұштастырылып, әлеуметтік процестермен біте қайнасуы болып табылады. Мәдениет қоғамның ерекше бір салалы жүйесі. Бұл қоғам мен адам дамуының сапалық сипаттамасы ретінде субъектінің қоғамға, табиғатқа қатынасының деңгейін білдіретін категория. Жоғарыда көрсетілгендей, осыған сәйкес жалпы мәдениет ұғымы нақтыланып, ол еңбек мәдениеті, өндіріс мәдениеті, тұрмыс мәдениеті, көркемөнер мәдениет, саяси мәдениет, мінез-құлық мәдениеті, басқару мәдениеті, т. б. түрінде көрініп отырады. Мәдениет – тұтас бір құбылыс, оны зерттегенде жүйелік талдау әдісі қолданылады. Бұл әдісті негізінде екі тұрғыда қолдануға болады. Бірінші тұрғыда мәдениет қоғамның, оның әрбір саласының сапалық сипаттамасы ретінде болады, екінші тұрғыда – мәдениет жүйе ретінде, яғни оның құрылымы, оған кіретін бөліктер, элементтер, олардың арасындағы байланыс-қатынастарды, мәдениеттің жүйелік салаларын зерттейді. Мәдени процесте адам тек қана жай жасаушы ғана емес, сонымен қатар ол ешқандай табиғи керемет сырт күштерге қарамастан оны дамытушы, жетілдіруші, өзгертуші, қайта құрушы жасампаз қуш. Адам іс-әрекеті дамуының өзі мәдени құбылыстың жеке көрінісі болады [1].

Мәдени капитал көптеген зерттеушілердің жұмыстарында қоғамдық өмір саласына әсер ететін фактор ретінде қолданыла-ды. Қазіргі таңда мәдени капитал ұғымы білім мен біліктілік формасындағы байлық деп түсіндіріледі [2].

Мәдени капиталды әлеуметтанулық категория ретінде талдау М. Вебер, Э. Дюркгейм, Г. Зиммель, Р. Коллинза, О. Конт, Т. Парсонс, Г. Спенсердің идеяларынан бастау алады. Классика-лық әлеуметтану аясында қоғамдағы еңбек процесінің мәнін анықтайтын әлеуметтік және әлеуметтік – мәдени факторларға жан – жақты талдау жасалған. Бұл авторлардың еңбектерінде мәдени және әлеуметтік капитал түсініктері жоқ болғанымен де, олар әлеуметтік қатынастарды еңбек процесстерінде адам потенциалын қолдануы арқылы зерттейді [3].

Мәдени капиталды зерттеуде ерекше орынды еңбек етуші адамның әлеуметтік іс – әрекетін зерттеудегі субъективті – құндылықты ыңғайдың социомәдени концепциясы алады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 306

Берілген социомәдени концепцияның аясында тұрғындардың жалпы және оның жеке топтарының экономикалық мінез-құлқы теориялары қалыптасты. Бұл бағыттың негізгі дамытушылары-на В. Зубков, С. Климов, Э. Гидденс, Д.Белл, Г. Петрова, О. Филимоновтар жатады [4]. Мұнда адам потенциалының социомәдени сипаттамасы негізделеді. Зманауи жағдайда индивидтің құндылықтың негіздері мәдени потенциалдың көрсеткіші ретінде сипатталады.

Мәдени потенциалды адам қызметінің кең әлеуметтік контекст жүйесінде П. Боханан, Т. Дыльнова, Э. Маркарян, А. Понукалин, Л. Уайт, З. Файнбург зерттеген [5]. Бұл авторлар негізінен мәдени капиталдың көрініс табуын ең алдымен адамның әлеуметтік мінез-құлқын реттеу жүйесінде қарастырады. Бұл ыңғайға сүйене отырып мәдени потенциал түсінігі барлық өмірлік қызмет саласында адамның іс – әрекетін реттеуші жүйе (норма, құндылықтар, қалыптасқан қағидалар) ретінде түсіндіріледі.

«Мәдени капиталдың» теоретикалық түсінігін ғылыми айналымға француз әлеуметтанушысы П. Бурдьё енгізген. Ол капиталдың үш негізгі түрін көрсеткен: экономикалық, мәдени және әлеуметтік. Сонымен қатар мәдени капиталдың үш түрлі жағдайын ерекше атап кетті. Біріншісі ұзақ мерзімді ақыл мен дене диспозициясы (тіл, мәдениет, дәстүр) формасындағы инкорпоративті мәдени капитал, екінші мәдени тауарлар формасындағы (кітаптар, сөздіктер, құрал-жабдықтар, құрылғылар) объектелінген мәдени капитал, үшінші академиялық квалификациялар формасында болатын институционалданған мәдени капитал [6].

Сонымен «капитал» концепциясының көмегімен П. Бурдьё әлеуметтік теңсіздікті анықтаған: қоғамда агенттер бі-рінші өлшемде өздерінде бар капиталдың ортақ көлемімен, екіншіде – өз капиталының келісуімен, яғни меншіктің ортақ жиынтығындағы капиталдың әр түрлі түрлерінің қатысты салмағымен сипатталады [7].

Жалпы «мәдени капитал» терминінің өзі 1964 жылы Еуропалық әлеуметтанулық зерттеу орталығының тапсырысы бойынша Лилль университетінің студенттерін зерттеуіндегі есеп беруінде Бурдьё мен Пассерон ұсынған еді. Екі үлкен са

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 307

уалнама жүргізілген. Біріншісі 52 сұрақтан тұрады. Жасырын түрде респонденттер ұлтына, отбасылық жағдайына, жынысына, жасына, оқитын факультеті мен университетіне байланысты сұрақтарға жауап берген. Ары қарай туыстары, дінге қарым-қатынасы, екінші жоғарғы білімі мен университеттегі білім беруге қатынасы туралы сұрақтар қойылған. Бірнеше сұрақтар респонденттің философия мен әлеуметтануға көзқарасына байланысты, студенттердің зерттеуде қолданылатын техникасы мен әдістеріне байланысты сұрақтар қарастырылған. Сонымен қатар студенттердің газет пен журналдардың оқу жиілігіне қатысты сұрақтар кездесті. Ал респонденттер соңғы сұрақтарға жауап беріп, өздерінің саясат пен кәсіподақтардың қызметіне араласу деңгейін көрсеткен. Екінші сауалнама 41 сұрақтан тұрды. Алғашқы 14 сұрақ бірінші сауалнамадағы сияқты биографиялық мәліметтерге байланысты болды. Қалған сұрақтар студенттердің кино, музыка, сурет өнері мен театрға

байланысты білімдері туралы, драматургтер тізімінің ішінен респонденттер шығармашылығымен таныс драматургты таңдап, оның шығармаларын жазуға, композиторлар мен атақты әншілер туралы жалғасты. Интеллектуалды өмір мен университет пәндерінің таңдау мүмкіндіктері туралы сұрақтармен аяқталды. Бұл сауалнамалар әлеуметтанудың, мәдениет әлеуметтануы мен мәдени талдаудың мәселелерін зерттеуге қатысты болып табылады. Бұл зерттеудің басты мақсаты студенттердің академиялық құндылықтар мен институттармен қарым – қатынасына талдау жасау [8].

Бурдые мен Пассеронның зерттеуі мәдени ерекшеліктер әлеуметтік ерекшеліктерді бекітетінін және құрастыратынын көрсеткен. Сонымен қатар, мәдени ерекшеліктер бірегей әлеуметтік шығу тектің нәтижесі болып табылмайтындығы туралы айтылады. Керісінше, бұлар бір – бірінен ажыратылмайтын синонимдес ұғымдар болып табылатынғы байқалған. Кейініректе Бурдые білім беруді мәдени дифференциацияның құралы ретіндегі ролін атап кетеді.

Мәдени капитал қоғамға тән іс – әрекет пен ойларды сипаттауға қызмет етеді. Әр адам кез келген объектінің мәдени құндылығын бағалай алады. Белгілі экономист Дэвид Трос

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 308

Би жоғарыда айтылдарға сүйене отырып, мәдени капиталды иемденушіні мәдени құндылыққа ие объект ретінде, ал капиталды сол құндылық ретінде қарастырады. Барлық капитал сияқты мәдени капиталда өз кезегінде мәдени сонымен қатар экономикалық құндылық бола алатын тауарлар мен қызметтер ағымын жасай алады [9].

Ал бүгінде көптеген зерттеулер нәтижелеріне сүйенер болсақ, көптеген мемлекеттерде жоғарғы мәдениетті тұтынуға белсенді қатысатын адамдар (опера жиі баратындар, сурет өнерін жіті білетін, әдебиет пен киноматография төңірегінде сөз қозғай алатын), мәдени құндылықтарды тұтынбайтындарға қарағанда әлде қайда өмірде жетістікке жеткен болып саналады. Олар, жалпы алғанда сәтті тұрмыс құрады, некеде бақытты өмір сүреді және қаржыны жақсы табатын адамдар. Қызмет сатысында да едәуір жетістікке жетеді, денсаулығы да мықты, өмір сүру ұзақтығы да үлкен.

Негізінен мәдениеттілік пен әлеуметтанулық термин «мәдени капитал» ұғымы бір мағынада кеңінен қолданылады. Психологиялық теориялардың біріне сүйенер болсақ мәдени капитал индивидтің маңызды сипаттамалары жөнінде сигнал береді. Мысалы, сурет пен әдебиет өнеріне деген қызығушылық ақыл – ой интеллектімен байланысты. Адам ақылды болған сайын, оның қызығушылықтарының ауқымы да кеңейе түседі, өнерге де құлшынысы артады. Рухани құндылықты арттыру арқылы адам барлық салада жетістікке жетеді.

Сонымен қатар, келесі бір теория мәдениет пен жетістікке жетудің ара-қатынасын түсіндіріп береді. Осы мәселені алғаш-қылардың бірі болып зерттеген американ социологы Торстейн Веблен, ол жоғарғы мәдениетті тұтынудағы белсенділік пен өмірлік жетістіктердің байланысын түсіндіруге тырысты. Веблен өзінің теориясында әр топтардағы мәдени капитал деңгейін қарастырады [10].

Мәдени капиталға екі түрлі жолмен қол жеткізуге болады. Бір жағынан ертеректе мәдени капиталды игеруді отбасылық тәрбиеден үйрену, содан білім алу барысында оны ары қарай шыңдау. Екінші жағынан, кешірек тіл мен мәдениетке ерекше қарым-қатынас тудыратын саналы түрде оқып-үйрену. Осы

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 309

орайда білім беру процессінің алатын рөлі үлкен. Білім беру мекемелері әлеуметтік ортадан алынатын мәдени тәжірибиенің жеткіліксіз орнын толтырады [11].

Қазіргі таңда мәдени капиталға әлеуметтанулық және әлеуметтік-экономикалық зерттеулер жүргізу алдыңғы қатарға шығарылуда, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік-экономикалық трансформациялануын түсіндіруші құралға айналууда. Сондықтанда қоғамның даму перспективаларын зерттегенде әлеуметтанушылар өз зерттеулерінде басты назарын мәдени капиталдың дамуымен байланысты әлеуметтік құбылыстар мен процесстерінің өзара байланысына аударған.

Әдебиеттер

1. Арнольдov A.И. Введение в культурологию. – М., 1993.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990. – 90– 91бб.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М.: Наука, 1995.
4. Горбунова Н.В. Социальные технологии развития и саморазвития культурного капитала. – Саратов: Изд-во Саратовского государственного аграр. ун-та, 2004.
5. Гуткина И.М. К вариативности связи понятий «пространство» и «культура» / Пространство цивилизаций и культур на рубеже XXI века. – Саратов: СГУ, 1998. – Ч. I.
6. Бурдьё П. Формы капитала / П. Бурдьё / Пер. М.С. Добряков; науч. ред. В.В. Радаев // Экономическая социология. – 2005. – Т. 6. – № 3. – 60–74 бб.
7. Шматко Н.А. Анализ культурного производства Пьера Бурдьё. // Социологические исследования. – 2003. – № 8. – 115 б.
8. Роббинс Д. Происхождение, первоначальное развитие и статус понятия Бурдьё «культурный капитал» // <http://elibrary.ru/item.asp?id=9123997>
9. Дэвид Тросби. «Культурный капитал» // <http://www.artpragmatica.ru/analitics/?uid=118>
10. Культурный капитал. Почему любители оперы зарабатывают больше любителей поп-музыки? // <http://postnauka.ru/longreads/9644>
11. Пьер Бурдьё: художественный вкус и культурный капитал // http://sociologist.nm.ru/articles/burdieu_01.htm

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 310

Түйін

Мақалада мәдени капиталдың әлеуметтік-экономикалық маз-мұнына жан-жақты талдау жасалған. Мәдени капиталды алғаш зерттеген ғалымдар мен олардың берген анықтамалары айтылған. Сонымен қатар, мәдени капиталды қоғамның әлеуметтік-экономикалық трансформациялануын түсіндіруші құралы ретінде қарастырылған. Кілт сөздер: мәдени капитал, мәдениет, әлеуметтік-экономикалық зерттеу.

Резюме

В статье анализируется социально-экономическое содержание культурного капитала. Культурный капитал выдвигается на передний план социологического и социально-экономического исследования, постепенно становится инструментом объяснения социально-экономических трансформаций в обществе. Ключевые слова: культурный капитал, культура, социально-экономическое исследование.

Summary

The article analyzes the social and economic maintenance of the cultural capital. The cultural capital is put in the forefront sociological and social and economic research, gradually becomes the tool of an explanation of social and economic transformations in society. Keywords: the cultural capital, culture, socially-economic research.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 311

ЖАСТАРДЫҢ БЕЛСЕНДІЛІК ҚҰНДЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДАҒЫ ӨЗІН-ӨЗІ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ РЕТТЕГІШТІК РӨЛІ

Ж.Е. Турманова,

ҚазГЗУ, әлеуметтік-психологиялық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы, әлеуметтік жұмыс ғылым магистрі

«Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», Елбасы Н. Назарбаевтың осы жолдауында «XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар. Бұл үшін біз не істеуіміз керек?» – деген бағытының бірі жастар мәселесі деп айта аламыз [1]. Кезінде «...Мен жастарға сенемін» деп қазақтың алғыр тұлғасы М. Жұмабаев өз заманында-ақ, болшақ жастардың қолында екенін түсіндіріп, олардың болашаққа деген ұмтылысын сипаттап бергендей. Осындай қанатты сөздер елімізде болып жатқан оқиғаларға немқұрайлы қарамай, еліміздің дамуына үлес қосу әрбір жастың парызы мен міндетін нақтылаушы деп білеміз. Ел алдындағы жауапкершілікті сезініп, үміт пен сенімді ақтауға талпынып талмай еңбек ету – ел дамуына үлес қосуға белсенділік көрсету жастардың бірінші қадамы болу керек сияқты. Демек, жастар жаңа ғасырдағы жаңа қоғамның қозғаушы күші болуы тиіс десек, онда білімді жас, білікті маман болашақтың кепілі екені дау жоқ. Ал қазіргі жастардың ұмтылысы және белсенділігі қандай? Қоғамның дамуына, елдегі түрлі жағдайға өзіндік пікір қалыптастыра ала ма деген сұраққа ғылыми негізде жауап іздеп көрейік.

Жастар тез қабылдағыш топ ретінде әлеуметтік, саяси, экономикалық және басқа да қоғамның құрылымдық элементтерімен динамикалық ішкі өзгерістер және қарым-қатынас пен өзара байланыста қиындықтарды кешуде. Сонымен қатар олар қоғамдық-саяси, мәдени, отбасылық, еңбек қызметінде жан-жақты белсенділік деңгейін көрсетіп келеді. Қалыптасқан қажеттіліктерді, иемденген дағдылары, білімдері, қызығушылықтары, құндылық бағдарларына байланысты әлеу-меттік мобилділікке ие.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 312

Белсенділік категориясы жастардың танымдық және шы-ғармашылық мүмкіндіктері туралы негізгі ғылыми білім болып табылады. Қазіргі кезде белсенділіктің табиғаты туралы, алғашқы қайнар көзі, оның қалыптасуы мен пайда болуының формасы және түрі, механизмдері туралы ой-пікірлер, ұсыныстар әрекет пен сана, мінез-құлық және қарым-қатынас мәселелерін теориялық және эксперименттік зерттеулер нәтижелерінің талдамына негізделініп қалыптасуда.

Белсенділік жас адамның өмірлік әрекетінің жалпы сипаттамасы ретінде, оның негізгі қасиеті және тұрақты қалпы бола отырып көпдеңгейлі (нейрофизиологиялық, психофизио-логиялық және психологиялық-педагогикалық факторлардың өзараәрекеттестігінің күрделі жүйесін атқарушы) құрылымға ие. Белсенділіктің жан-жақтылық табиғаты оны зерттеудегі жүйелілік бағытты қолдануға негізделеді. Жастардың белсенділігін зерттеуде жүйелілік бағытты қолдануда детерминизм мен

дамудың жалпы ғылыми қағидаларын сақтаумен қатар біз сана мен әрекеттің ғылымдылықтың бірлігі қағидаларына сүйенеміз.

Белсенділіктің психологиялық-педагогикалық табиғаты тұлғаның иерархиялық құрылымына және нұсқау теориясына сүйеніп базалық құрылым жасайды. Белсенділіктің пайда болу сипаты, оның мазмұндылығының дәрежесі тұлғалық құрылымының (мотивациялық немесе инструменталдық құрылым әртүрлі өмірлік ситуациялардағы адамның мінез-құлқының тұтастылыққа жетуге қатынасын білдіре алады) қандай қасиеттен болатын даралық диспозиция типтеріне де байланысты [2; 53 б.].

Тұлға туралы американдық ілімдердің лидері Г.Олпорттың тұлғаның концептуальды теориясына келісе отырып даралық диспозицияның үш типін бөлуге болады, олар:

- кардинальді диспозиция, бұл адамның практикалық әрекетіне мәнді әсер етеді;
- орталық диспозиция, бұл тұлғаның жалпы сипаттамасын өзіне таңдап алады, және
- қайталанатын диспозиция, бұл біршама тұрақты, қара-пайым қажеттіліктермен байланысты. Диспозициялық типтерді таңдау әртүрлі бейнелі өзіндік ұйымдасушы жүйелер

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 313

тіндегі түрткінің функционалды автономия қағидасының әсерімен өлшенеді. Г. Олпорт бойынша әрбір жеке индивидуум белсенділігінің ең жоғарғы деңгейі тұлға әрекетіне оның өсуіне позитивті, шығармашыл ұмтылушы «Менінің» қатысуымен шартталады. «Мен» үшін сипатқа ие мотивацияның жоғарғы деңгейі, сезіммен оны реттеуші «Мен» етеді, яғни сол тұлғаның өзін білімді, шеберлікті, өзін-өзі тәрбиелеуді игеруде эффективті түрде қайта жасайды [2; 56 б.].

Жастардың өзіне сыни көзқараспен қарай отырып, өз мүмкіндігін өмір талабына сәйкес бағдарлай білуінің негізінде, өз мақсатын нақтылап, ойын бір тұрақты түйінге байланыстыра алу қабілеттілігі белсенділіктің белгілі-бір мәнді көрсеткішке жеткізетіндігі сөзсіз. Оның ішінде, өзін-өзі бағалау тұлғаның өзіне деген сенімін арттырып, рухани күш алады, өзінің айналасын қоршаған адамдармен қарым-қатынасын, өзіне сыни көзбен қарауын, талап қоя білуін, сәтсіздік пен жетістікке қалай қарайтындығына мүмкіндік береді. Сондай-ақ, тұлғаның өзінің іс-әрекетінің тиімділігіне және оның жеке тұлға ретінде дамуына әсер етеді, мұнда ескеретін жағдай, ең алдымен сол адамға басқалардың беретін бағалау критерийлеріне қарай қалыптасуы бұл тұлға өзін қоршаған адамдар қалай бағалайтындығына қарай өзін-өзі бағалауға бейім екендігін көрсетеді.

Белсенділікті кемелденген және дені сау тұлғаның белгісі деп санасақ, яғни біршама мәнді әлеуметтік әсерді аргумент-тейтін қимыл дей отырып, тұлға теориясының өзегі Г. Олпорт «өзінділікті» мынадай тұлғалық аспектілерден құралатынын анықтайды:

- өз дененді сезу; өзіндік біртектілік;
- өзіндік пікір айту;
- өзін-өзі бағалау;
- өзін-өзі тану және өзін-өзі рационалды басқару.

Жастардың белсенділігін арттырудағы өзіндік сана сезімнің реттегіштік ролі тұлғаның өзін практикалық және танымдық іс-әрекетінің субъектісі, жеке өзінің адамгершілік қасиеттерін, қызығушылығын, құндылығын, мұратын және мінез-құлығын тұлға ретінде ұғынуы мен бағалауында көрінеді.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 314 Жас адамның тұлғалық белсенділігінің әлеуметтік-пси- хологиялық табиғатын тұлғаның иерархиялық құрылымына байланыстырып түсіндіруді төмендегі сурет арқылы көрсетуге болады: 1– сурет Тұлға белсенділігінің әлеуметтік-психологиялық табиғаты Тұлға белсенділігін арттыру негізгі екі жолы Өзін-өзі тәрбиелеу Мемлекеттік, ұйымдық, ұжымдық қолдау Өзін-өзі тәрбиелеудің мотивтері -имандылық, әдеп, моралдық талаптар; -жарыс, бәсекелестікке түсу; -әлеуметтік ортасының және отбасының және отбасының үлгісі; - үлкендердің, қоғамның талабы; - т.б. -жағымды өмірлік қалаулар («Мен»- идеалдары); - әлеуметтік ортаның, отбасының қалаулысы болсам деген ой; -өзін-өзі сынау, бағалау; - өмірлік ұстаным; -материалдық қызығушылық; -өзін-өзі анықтау, мамандық иесі ішкі сыртқы

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 315

Өзін-өзі белсендіретін тұлға қай уақытта болмасын өзінің мүмкіндіктерін үнемі толық ашып дамытуға ұмтылушылық қасиеті тән тұлға. Осындай тұлға болып жетілуде жеткіншектер мен жасөспірімдер болашақта шығармашылыққа, толыққанды қарым-қатынас жасауға, өз ойындағысын орындауға қабілетті бола отырып, ізгілікті, тұлғалық бағдарлы тәрбие жүйесінде өзін қалыптастыра алады. Тұлға өзінің өмірлік қуатының мәнін, мақсатын жүзеге асыратын, тәндік, жандық, рухани күш-қуатын сандық және сапалық өзгеріске түсіретін ішкі объективтік процесс ретінде тұлға белсенділігін арттыруда өзін-өзі жетілдіру қызметі де өз үлесін байқатады. Бұл процесс оқу үрдісін зерттеуде ерекше мәнге ие екендігін дәлелдей отырып психологиялық-педагогикалық мәселелердің бірі етіп алға қояды.

Жас адам тұлғасы өзінің теріс қылықтарын жойып, жағымды қасиеттерін жетілдіру жөніндегі саналы, мақсатты іс-әрекеті бұл өзін-өзі тәрбиелеу болып табылады. Көп жағдайда, жеткілікті әлеуметтік тәжірибенің және психологиялық дайындықтың жоқтығынан жеткіншектер мен жасөспірімдер өз қылықтарының мотивтерін, яғни себеп-салдарын түсіне бермейді. Демек, мұндайда оларға міндетті түрде педагогикалық жетекшілік қажет. Бұлай дегеніміз, олар үлкендердің қолдауы мен көмегінсіз өзін-өзі тәрбиелей алмайды. Осыған орай тұлғалық қасиеттердің едәуір дәрежеде қалыптасқан кезең жасөспірімдік шақта өзін-өзі тәрбиелеуді адамның моральды қасиеттерінің негізгі түрі ретінде дамыту қажет. Нәтижесінде жасөспірім өзінің іс-әрекетін, ақыл-санасын іштей бақылап, бағыттай отырып, өзін-өзі бақылау арқылы жаман әдеттерден тыйылып, жақсы әдеттерін, жағымды мінез-құлқын дамытып жетілдіруге мүмкіндігі туады. Мұндай жағдайда оған ерік күш-жігерін берік ұстау, ұстамдылық, табандылық және т.б. сияқты тұлғалық сапалар маңызды рол атқарады. Бұл сапалар тұлға белсенділігін дамытудағы тұлғаның эмоциялық және әлеуметтік кемелділігінің көрсеткішін көрсетеді.

Жастардың белсенділігін арттыруда өмірлік ұстаным мен құндылықтардың ролі ерекше. Бұл тұлғаның дүниетанымдық, моральдік-психологиялық қасиеттері және оның қоғамға қарым-қатынасын білдіру арқылы көрінетін ішкі қағидасы болып табылады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 316

Өмірлік ұстаным негізінде жасөспірімдер өз әрекетін белсенді немесе баяу етіп көрсетеді. Дәлірек айтсақ, белсенді деп отырғанымыз, олар айналадағы шындықты өзгертуге үнемі ұмтылады; ал баяу дегеніміз – қалыптасқан тәртіп пен салтты және

норманы сақтаумен шектеледі. Жеке тұлғаның іс-әрекетінің белгілі бір бағыттылығы ретінде өмірлік ұстаным адамгершілік бағытта ол тұлғаның мінез-құлық жүйесінен көрініс табады, адамдардың сенімінен, ар-ожданынан, идеялық бір бағыттылығынан байқалады.

Жастық шақ кезеңіндегі өмірлік ұстанымды дамытуды алатын болсақ, оның өмірлік ұстанымның шындығын және дұрыстығын айқындау бұл қоғам прогрессінің дамуына сай келуімен өлшенеді. Жасөспірімнің тұлғалық дамуын анықтаудың ең басты белгісі оның өмір сүріп отырған қоғамдық тарихи-мәдени процестегі орнын белгілеу болып отыр. Оның тұлға ретінде қалыптасуы, ең алдымен, оның тұлға ретінде қалыптасуы, ең алдымен, оның өмірден өз орнын саналы түрде таба біліп, адаспауына байланысты. Жас адамның өмірлік көзқарасын қалыптастырушы факторлар: жеке тұлға, отбасы, қоғам, саясат, идеология және т. б. оның өмірі мен қызметі, болашақ мамандығына деген өмірлік ұстанымына әсер етеді. Жасөспірімнің белсенді ұстанымы оқу-еңбек процесінде айқындалады, шыңдала бекітіне үлкен мән беруіміз қажет.

Жас тұлғаның өзіндік өмірлік ұстанымы оның қоғамдық байлыққа деген көзқарас пікірінен, іс-әрекетінен, қоғамдық қызметінен, өмірге деген көзқарасынан білінеді, сондай-ақ іс-әрекет пен сөз ұғымының бірлігінен, адамның алға қойған мақсатты орындаудағы белсенділігінен, теориялық білім, білік, іскерлік қабілетін жүзеге асыра білуінен байқалады. Белсенділік – бұл жастардың белгілі мақсатқа ұмтылған әрекеті, мазмұнды, көлемді танымдық қолданылатын, шығармашылықты арттыратын, білімді меңгерудегі тәлімгердің өзіндік үйренуі, дағды мен шеберліктің қалыптасуы, оларды тәжірибеде қолдануға бағытталған. Бұл танымдық-ой еңбегінің төмендеуі мен тоқтап қалуынан сақтайтын, жігерлі, мақсатты бағытталған жүйе. Жас буынның өзін-өзі тәрбиелеу белсенділігін қоғамдық пайдалы жұмыстарға байланысты тапсырмалар беріп, орындау арқылы

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 317

дамытуға болады. Жастардың жас ерекшеліктері мен жеке қабілеттерін ескере отырып, барлық тапсырмалармен, яғни түрлі қоғамдық іс-әрекеттермен қамтамасыз етіп отыру керек.

Қорытынды ретінде ой-түйініміз мынаған сайып келеді: басқаға үлгі көрсететін, өзгеден өнеге үйрене білетін ұлағатты адам болашақ жастарға үлгі-өнеге көрсете алады. Осы заманғы демократиялық қоғамның жастарын бәсекелестікке табандылықпен, сауаттылықпен, ғылыми қабілеттілігімен түсе алатындай етіп тәрбиелеу білім беру жүйесінің қызметкерлерінің басты міндеттерінің бірі екені белгілі. Демек, жастардың тұлғалық белсенділігін арттырудың негізі тұлғалық сапалардың, оның ішінде өзіндік сана-сезімнің қағидаларында жататындығы айқындалды.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Халыққа Жолдауы. – Астана қаласы, 17 қаңтар 2014.

2. Шарковская Н.В. Психолого-педагогические основы активности личности. – Астана, 2002.

Түйін

Жастар – халықтың ең әлеуметтік белсенді тұлғасы болып табылады, азаматтардың ішінде болашаққа деген жарқын бейнесін ұсынушы, қоғамның даму бағытының дұрыс жүзеге асыруға қабілетті тұлға болып табылады.

Резюме

Молодежь – самая социально активная часть населения, которая представляет собой наиболее перспективную группу граждан, способных обеспечить реализацию ключевых направлений развития общества.

Summary

Youth – the most socially active part of the population which represents the most perspective group of the citizens, capable to provide realization of the key directions of development of society.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 318

ДӘСТҮР ӘЛЕУМЕТТАНУ ПӘНІ РЕТІНДЕ

М.Е. Умирзаков,

Еуразия Ұлттық университетінің әлеуметтану
мамандығы бойынша 2 курс магистранты

Жаһандану заманында біз қоғамның барлық саласының унификациялануын байқауымыз. Барлық елдерде саяси, экономикалық, әлеуметтік салалардың ортақ әлемдік стандарттары қалыптасты. Бұл үдеріс қоғамның мәдени саласын да айналып өтпеді. Жаһандану үдерісімен бірге мәдени салада «вестернизация», «американизация», «магдольнизация» деген түсініктер пайда болды. Ортақ мәдени құндылықтардың пайда болуы, әлемнің түрлі аймақтарындағы мәдени ерекшеліктерге қауіпін төндіре бастады. Бұл әсіресе Қазақстан секілді ұлттық мемлекеттерде өзекті мәселеге айналды. Себебі ұлттық дәстүрлерді конструктілеу – ұлттың мәдени тұрғыда өзінбірегейлендіру құралының бірі болып табылады [1]. Ал бұл өз кезегінде – ұлттың, мемлекеттің тұрақтылығының кепілі.

Қазақстан Республикасының президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында ұлттық экономика мен ұлттық саясаттың бағыттарын айқындап берді. Ал ұлттық саясат пен ұлттық экономика, өз кезегінде ұлттық дәстүрлерге негізделуі тиіс. Жолдауда президент қазіргі жаһандық замандағы қазақ дәстүріне келесідей баға берді: «Тәуелсіздік жылдарында, жаһандану мен вестернденуге қарамастан, біздің мәдени іргетасымыз беки түсті. Біз өзіміздің ұлттық мәдениетіміз бен дәстүрлерімізді осы әралуандығымен және ұлылығымен қосып қорғауымыз керек, мәдени игілігімізді бөлшектеп болса да жинастыруымыз керек» [2].

Әлеуметтануда біз дәстүр деп – ұзақ уақыт бойы белгілі бір қоғамда немесе әлеуметтік топта сақталатын және ұрпақтан-ұрпаққа берілетін әлеуметтік және мәдени мұраның элементтерін түсінеміз [3]. Дәстүрлер негізінен өзінің бастауын қоғамның қалыптасу кезеңінен бастау алады. Ол – ұлттың генетикалық

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 319

коды [2]. Сол қоғамның әлеуметтік-мәдени құндылықтарының сақталып, келесі ұрпаққа берілуін қамтамасыз етеді. Алайда заманның өзгеруімен, көптеген дәстүрлер сол заманға бейімделе алмай жойылып отырады. Оның орнына жаңа дәстүрлер пайда болады. Бұл дәстүрлер қалай пайда болады? Оларды кімдер құрастырады? Біз, мақаламызда, Қазақстан тәжірибесі негізінде осы сұрақтарға жауап беріп көреміз.

Қазіргі таңда жаңа қалыптасқан тәуелсіз мемлекеттің «дәстүрді құрастыру» процесстерін байқауға болады. Бұл терминді алғашқы болып Эрик Хобсбаум өзінің «Дәстүрді құрастыру» атты еңбегінде, британдық монархия мысалы негізінде ашып

көрсеткен. Дәстүрді құрастыру түсінігіне ол келесідей анықтама берген: «Бұл негізінен нақты немесе нақты емес мойындалған ережелер көмегімен реттелетін, ритуалдық немесе символдық мәнге ие қоғамдық практикалардың жиынтығы; оның мақсаты болып белгілі бір құндылықтар мен іс-әрекеттер нормасын енгізу болып, ал мақсатқа жету құралы болып – қайталану табылады» [4].

Дәстүрді құрастыру не үшін қажет, ол қалай жүзеге асады? Еуропадағы революциялардан кейін, батыс қоғамы капиталистік типке трансформациялана бастады. Ұлттық мемлекеттер пайда болды. Қоғам жаңа дәстүрлерді қажет етті, себебі жаңа модерндік қоғамға ескі дәстүрлер сәйкес келмеді. Ендігі кезекте ескі дәстүрлерді жаңа қоғамға бейімдеу мәселесі тұрды. Дәстүрлерді өзгертіп, модернизациялағанымен, көптеген дәстүрлер сол бойы жоғалып кетті.

Дәстүрді құрастыру барысында оның тарихпен байланысы болуы тиіс, яғни жаңа дәстүр қоғаммен қабылдануы үшін тарихқа сілтемесі болуы керек. Осылайша ол жаңа ұлттың, елдің, қоғамның бірлігін сақтауға септігін тигізеді. Ортақ символдардың болуы, ортақ дәстүрдің болуы, тарихтың болуы этностың бірегейлігін жоғарылатады. Ұлттық мемлекетті құрастыруда бұл үлкен мәселе.

Дәл осындай мәселелер КСРО ыдырағаннан кейін жаңа құрылған посткеңестік елдерде туындады. Дәстүрді құрастыру, негізінен, жоғарыдан төмен қарай жүреді, яғни биліктен құрастырылып, өзгертіліп, қоғамға беріледі. Бірақ қоғамда жаңа

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 320

дәстүрлер міндетті түрде қабылданады деген сөз емес. Дәстүрдің қаншалықты осы қоғамға қатыстылығы маңызды. Сондықтан дәстүрді құрастыруда жергілікті элиталардың (тарихшылар, ғалымдар, мұғалімдер, этнографтар және т. б.) маңызы зор.

Басқа тәуелсіздігін алған посткеңестік елдермен салыстырғанда, Қазақстан кеңестік мұралықтан көпұлтты қоғамға ие болды. Елде 130-дан астам ұлт өкілдері мекендеген. Титулдық этнос болып табылатын қазақ этносы жалпы халықтың жартысына да жетпейтін. Мұндай жағдайда, дәстүрді құрастыру сұрағында, басқа этностардың мүдделерін ескеру мәселесі тұрды. Сондықтан кеңестік кезеңнен қалған кейбір дәстүрлер сақталып, кейбіреулері өзгертілді.

Жыл сайын жаңа жылда, түнгі 00:00-де елдегі әр отбасы президенттің құттықтауын тыңдап, жаңа жылды қарсы алу дәстүрге айналды. Бұл дәстүр сонау кеңестік кезеңнен жалғасып келе жатыр. Дәстүрлі түрде дастархан басында, түнгі 00:00-де шампан шарабы ашылады, президент сөз сөйлейді және бұның барлығы салют атылуымен жалғасады.

Сол кезеңнен қалған тағы бір дәстүр бұл – 9 мамыр күні өткізілетін әскери парад. Жеңіс мерекесін өткізу дәстүрі аса қатты өзгертілмеген, тек белгілі себептермен сол кезеңдегідей ауқымды емес. Жаңа әскери техникалар парадымен бірге, соғысқа қатысқан ардагерлердің парады да өткізіледі. Екінші дүниежүзілік соғыс заманындағы кеңес әскерлері типіндегі шатырлар тігіліп, кеңес әскерлерінің киімін киген адамдар жүреді, сол заманғы техникалар көрмеге қойылады. Келген адамдарға экскурсия жасалып, соғыс кезеңіндегі ботқалар ұсынылады.

Бұл жерде «дәстүр» мен «салтты» ажырату маңызды. Дәстүр ретінде біз тарихи қалыптасқан, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін әлеуметтік және мәдени мұраны түсінеміз, ал салт болса, стереотипті іс-әрекеттер, яғни үнемі қайталанып отыратын, дағдыға айналған іс-әрекеттер [5]. Хобсбаум өзінің «дәстүрді құрастыру» еңбегінде салт пен дәстүрдің айырмашылығына жақсы теңестіру жасаған: «сотта «салт» – бұл төрешінің

әрекеті, ал «дәстүр» (бұл жерде құрастырылған дәстүр) – әрекетпен бірге жүретін париктер, мантиялар және сол секілді басқа да формаль

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 321

ды заттар мен ретуалданған әрекеттер. «Салттың» құлауы, ол сөзсіз онымен тығыз байланысты «дәстүрді» де өзгертеді» [4].

Жоғарыда келтірілген мысалдар – кеңес заманынан жалғасып келе жатқан дәстүрлер. Қазақстанда, негізінен, кеңестік кезеңде тәрбиеленген адамдар басым болғандықтан, сол заманда халық арасында кең тараған кейбір дәстүрлерді сақтап қалу маңызды еді. Алайда бұл жана, тәуелсіз мемлекет болғандықтан, халық еріксіз кеңестік заманға дейінгі тарихқа үніледі. Бұл жерде екі ғасыр бойы ұлттық дәстүрінен айырылған халыққа жаңа дәстүрлер мен символдар қажет болды. Титулдық этнос пайызының көбеюімен, ұлттық мемлекет құрастыру жолында, мемлекет құраушы ұлт ретінде қазақтарға ортақ дәстүрлер қажет болды. Ұлттық дәстүрлерді құрастыру үрдістері соңғы кезде кең етек алды. Бұл үрдіс қазіргі кезеңге дейін жалғасуда.

Дербес мемлекеттің белгісі ретінде мемлекеттік символдар ұлттық ерекшеліктерге негізделіп таңдалды. Қазақстанның туы мен елтаңбасында қазақ халқының тарихы мен дәстүрлерін бейнелейтін символдарды көруге болады. Тудағы көк түс түркі мәдениетінде терең символдық мәнге ие. Ежелгі түркілер аспанды тәңір-атаға балаған, ал олардың көк туы арғы ата-бабаларға деген адалдықты бейнеледі. Бүркіт бейнесі еуразиялық көшпенділердің дүниетанымында айрықша орын алады және олардың түсінігінде бостандық пен адалдық, өрлік пен ерлік, қуат пен ниет тазалығы тәрізді ұғымдармен ұштасып жатады. Тудың сабын жағалай салынған ұлттық өрнектер Қазақстан халқының мәдениеті мен дәстүрін символдық тұрғыда бейнелейді [6].

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік елтаңбасы дөң-гелек нысанды. Бұл – Ұлы дала көшпенділері айрықша қастер тұтқан өмір мен мәңгіліктің символы. Көк күмбезін еске салатын және Еуразия көшпенділерінің дәстүрлі мәдениетінде тіршіліктің негізгі бастауының бірі боп саналатын шаңырақ – киіз үйдің басты жүйе құраушы бөлігі. Өткен ғасырларда мүйіз көшпенділердің табынушылық ғұрыптарында, сонымен қатар, жауынгерлік тудың ұшына орнату үшін белсенді пайдаланылған [6].

Символдардан байқағанымыздай, тәуелсіз жаңа мемлекет өз тарихын көшпенділер тарихымен байланыстырады. Кеңестік

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 322

тарихтан қалған белгілер мүлдем көрсетілмеген. Бұл мүлдем жаңадан құрастырылған символдар болып табылады.

Кеңестік кезеңде әнұран, негізінен, Коммунистік идеологияны насихаттау тақырыбында болған. Тәуелсіздіктен кейін жана әнұран жазылды, алайда оның музыкалық композициясы өзгертілмеді. Кейіннен 2006 жылы кеңестік заманда қазақ этносының бейресми әнұранына айналған «менің елім» әні қабылданды. Жаңа қабылданған әнұранның сөздері өзгертіліп халыққа ұсынылды. Жаңа қабылданған әнұранда негізінен қазақ этносының мықтылығы мен елге деген сүйіспеншілік жырланған.

Қазақ қоғамының оянуына түрткі болған басты оқиғаларының бірі, ол – 1986 жылғы 16 желтоқсан күні болған «желтоқсан оқиғасы» болатын. Өз дәстүрінен, тарихынан,

дінінен ажыраған қазақ қоғамы, бұл оқиғадан кейін коммунистік емес, өзінің этникалық тарихына назар аудара бастады. Бұл елдегі қазақтарды біріктірді.

Желтоқсан оқиғасы қазақ қоғамының жаңа тарихында маңызды орынға ие болғандықтан, Қазақстанда тәуелсіздіктен кейін бұл оқиға қазақтардың тәуелсіздікке ұмтылысы ретінде қайта қарала басады, яғни оқиғаның қоғамды біріктіруші инструмент ретінде қолданылуын байқаймыз. Дипломдық жұмысымызда желтоқсан оқиғасын зерттеу барысында, оқиғаның тек сол оқиғаға қатысқан топтың ғана емес, бүтін барлық қазақ ұлтының бірегейлігін жоғарылатқанын анықтадық. Қазіргі таңда да оқиға қазақ ұлтының азаттыққа ұмтылысы ретінде қабылданады.

Сонымен бірге тәуелсіздіктен кейін кеңестік кезеңге дейінгі дәстүрлерде қайта құрастырыла бастады. Екі ғасыр бойы ұлттық және діни дәстүрлерден арылған халықтың әлеуметтік жадында әлі де болса сақталған болатын. Бұл дәстүрлер өздерінің бастауын тарихтан алулары керек.

22 наурыз күні дүбірлетіп тойланатын «наурыз» мейрамын атап өту дәстүрін алар болсақ, бұл күні қала толығыменен ұлттық нақышта безендіріледі, орталықтарда театрланған көріністер қойылады, ұлттық тағамдар жасалып, ойындар өткізіледі, орталық көшелерде батырлар мен ежелгі тұлғалар кейпінде шерулер өткізіледі. Мереке президенттің сөзімен және

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 323

бата оқылумен басталады. Әрине, бұл ежелгі қазақтар тойлаған наурыз мейрамынан мүлдем бөлек. Бұл – дәстүрдің жаңа қоғамға бейімделген түрі. Себебі сол кездегі қоғам мен қазіргі қоғам мүлдем екі түрлі. Ежелгі дәстүрлер қазіргі қоғамға мүлдем сәйкес келмейді, сол себептен дәстүрлер қайта құрастырылып, жаңа қоғамға бейімделеді немесе ол мүлдем ұмытылады.

Ораза айт, құрбан айт секілді діни мерекелерді атап өту дәстүрлері де трансформацияланған қоғамға бейімделуге мәжбүр болды. Садақа салудың ендігі кезде электрондық түрі пайда болды. Халықтың көпшілігі дәстүрге құрмет ретінде атап өткізеді, яғни, ислам дінінің өкілдері ретінде басты діни салттарды орындайды (құран оқыту, садақа салу, құрбандық шалу және т. б.).

Жоғарыда келтірілген дәстүрлер кеңестік кезеңге дейінгі тарихтан алынған дәстүрлер. Олар қазіргі заман талаптарына сай модернизацияланған. Әрине, ол заманда дәстүрлер өте көп болған, олардың барлығын қазіргі қоғамға алып келіп бейімдеу мүмкін емес.

Сонымен бірге салыстырмалы түрде аз уақыттың ішінде пайда болған жаңа дәстүрлер де кездеседі. Оған жыл сайын дәстүрлі түрде өткізілетін президенттің халыққа БАҚ арқылы жолдауы мысал бола алады.

Тағы бір мысал – «Қазақстан барысы» сайысы. Ұлттық күресті насихаттауға бағытталған бұл турнир ұлттық дәстүрде негізінде өткізіледі. Осы секілді жаңа құрастырылған дәстүрлердің ары қарай жалғасуы, өміршеңдігі бұл басқа сұрақ, бізді бұл дәстүрлердің пайда болуы.

Дәстүрді құрастыру өзгерген қоғамға тән құбылыс. Ескі өмір салты сақталған жерлерде дәстүрлерді құрастырудың қажеті жоқ. Мысалы ауылдық аймақтарды алар болсақ, көптеген дәстүрлер өзгеріссіз сақталған.

Бұрынғы заманғы дәстүрлер мен қазіргі заманғы дәстүрлердің басты айырмашылығы – қазіргі кезде дәстүрлерді орындау міндетті еместігінде. Ерте заманда дәстүр орындауға міндетті парыз ретінде саналатын. Қазіргі кезде дәстүр бірегейліктің

символына айналған. Оны орындау міндетті емес, алайда өзіңді сол қоғамның, ұлттың мүшесі ретінде сезінуің үшін, сол қоғамға тән дәстүрлерді, салттарды орындайсың.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 324

Сонымен, қайта құрастырылған дәстүрлер болсын, қайта қаралған дәстүрлер болсын, біздің қазіргі трансформацияланған қоғамымызға қажетті. Бұл дәстүрлер сақталуы үшін қоғам мүшелерінде «менікі» деген ұғым болуы керек, олай болмаған жағдайда, дәстүрдің қоғамда орнауы екіталай.

Біз жоғарыда келтірілген мысалдар негізінде, Қазақстан қоғамындағы дәстүрді қалыптастырудың бірнеше жолдарын қарастырдық. 1. Кеңестік кезеңдегі дәстүрлерді бейімдеу; 2. Кеңестік кезеңге дейінгі дәстүрлерді бейімдеу; 3. Жаңа дәстүрлерді қалыптастыру. Соңғы екі жолын, біз соңғы жылдары байқаудамыз.

Дәстүрді құрастыру, жоғарыда айтып кеткеніміздей, жоғарыдан төмен жүретін үрдіс. Бұл үрдіске сол қоғамның жергілікті интеллектуалды элиталары (тарихшылар, этнографтар, ғалымдар) қатысады. Алайда, бұл үрдістің кері де жағы бар, ол – қоғамды ыдырату. Ол негізінен дәстүрді құрастырушылардың мақсаттарына байланысты.

Дәстүрді құрастыру үрдісі біздің қоғамда әлі де жалғасуда. Бұл мәселе қай заманда да, қандай қоғамда болмасын, өзекті болып қалмақ. Болашақта жаңа дәстүрлердің пайда болуына куә болуымыз да мүмкін.

Әдебиеттер

1. Бурмистров С.Л. Культура как ментальный конструкт и проблемы интеркультурной коммуникации.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты 2014 жылғы халыққа жолдауы.
3. <http://socnauka.ru>
4. Изобретение традиций, Эрик Хобсбаум, 48-бет
5. <http://sotsiologia.ru>
6. <http://www.akorda.kz>

Түйін

Мақала дәстүрді құрастыру үдерісіне арналған. Ескі дәстүрлердің жаңа қоғамға бейімделу мәселесі жан-жақты қарастырылады. Автор үш тарихи кезеңдегі (Қазақ хандығы, КСРО, ҚР) дәстүрлерді камтиды.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 325

Талдау барысында бұл дәстүрлердің қазіргі трансформацияланған Қазақстан қоғамындағы бірегейлендіруші және тұрақтыландырушы функциясы анықталады. Кеңестік кезеңдегі дәстүрлер сол заманнан мұра ретінде сақталған болса, ұлттық дәстүрлер жаңадан құрастырыла бастады. Сонымен бірге екі кезеңмен байланысы жоқ, жаңадан құрастырылған дәстүрлер де көрініс тапқан.

Резюме

В статье рассматривается процесс складывание традиций. Рассматривается приспособление старых традиций в новом обществе. Автор охватывает традиции трех исторических периодов (Казахское ханство, СССР, РК). В ходе анализа определились идентификационные и стабилизирующие функции традиций в современном трансформирующемся казахстанском обществе. Если традиции советского периода сохранились как наследие, то национальные традиции начали трактоваться по-новому.

Также появились новые традиции, не имеющие отношение к двум вышеперечисленным периодам.

Summary

The article considers the process of the invention of the tradition. Discusses the adaptation of old traditions in the new society. The author covers the traditions of three historical periods (the Kazakh khanate, the USSR, the Republic of Kazakhstan). During the analysis determined the identification and stabilizing function of tradition in modern transformed Kazakhstan society. If traditions of the Soviet period have been preserved as a heritage, national traditions started to be invented by the new. Also, new invented traditions that are not related to two of the above periods.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 326

ӨМІР САПАСЫ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУДЫҢ КӨРСЕТКІШІ РЕТІНДЕ

М.К. Шнарбекова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

«Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс»

кафедрасының оқытушысы

Еліміздің «Қазақстан-2050» стратегиясы – барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін, халықтың өмір шарттарын жақсартуға және осы салада туындайтын мәселелер-ді шешуге мүмкіндік беретін жаңғыру жолы. Стратегия – күннен күнге, жылдан жылға елімізді, қазақстандықтардың өмірін жар-қын ете түсетін нақты практикалық істер бағдарламасы. Ұлттық маңызды құжат еліміздің басты мақсаттарының бірі болып табылатын азаматтардың өмір сапасы мен деңгейін жақсартуға, әлеуметтік тұрақтылық пен қорғалуды нығайтуға бағытталған [1].

Қазіргі кезде өмір сапасы идеясы – әлеуметтік саясат контекстінде ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады, себебі қоғам мүшелерінің барлығына социум өміріне қатысуға тең мүмкіншіліктер мен шарттар жасау – барлық дамушы елдерге тән алдыңғы қатарлы міндеттердің бірі болып табылады. Экономикалық дағдарыс шарттарында өмір сапасын жоғарылату мәселелері стратегиялық мән мен өзектілікке ие, сонымен қатар, мемлекеттік және муниципалдық басқарудың стратегиялық мақсатына айналды.

Өмір сапасы категориясының қалыптасуы, өмір деңгейінің көрсеткіштері халықтың өмір шарттарын бағалауға жеткіліксіз болғандықтан, экономикалық жоғарылау мен әлеуметтік дамуды, ғылыми техникалық даму мен экономиканы, әл-ауқаттың материалдық және материалдық емес көрсеткіштерін сипаттайтын бір ортақ категорияға қажеттілік туындайды. Басқаша айтқанда, қоғам дамуын тек сандық, экономикалық көрсеткіштер арқылы бағалау емес, сонымен бірге, әлеуметтік индикаторлар негізінде бағалау қажеттілігі туындайды. Осындай индикаторларды қамтитын күрделі әлеуметтанулық категория «өмір

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 327

сапасы» болып табылады. Аталмыш категория өмір шарттарын, тұрмыстық жағдайларды, дүниетанымдық көзқарастарды, қоршаған орта, мінез-құлық, жеке адамның еңбек іс-әрекет, әлеуметтік таптар, әлеуметтік топтар мәселесін қамтиды.

Өмір сапасының алғашқы тұжырымдамалары негізінен американдық және батыс германдық әлеуметтануда қалыптасады. Өмір сапасын социологиялық талдауда ерекше

мән адамдардың әлеуметтік сезімдеріне, олардың қоғамдағы жағдайына деген көзқарастары, халықтың әлеуметтік өзгерістерге реакцияларына аударылады.

Американдық зерттеуші О. Тоффлер осы категорияны өмір стандарттарының логикалық және тарихи нәтижесі ретінде, яғни, «тұтынушының негізгі материалдық қажеттіліктерінің» қанағаттану деңгейінен «тұлғаның өзге сұлулық, мәртебе, индивидуализация мен сезімдік қатынастарды» қанағаттану деңгейіне өту кезеңі ретінде қарастырады. Негізінен, оның өмір сапасы категориясына көзқарасы адам мен қоршаған орта арасындағы теңдікке негізделген. О. Тоффлер теориясының негізгі ерекшелігі – өмір сапасы категориясының мазмұнын айқындауда психологиялық критерийлерді қарастыруы. Ол өмір сапасын жақсы көңіл-күймен, эстетикалық қажеттіліктердің қанағаттануымен шектей отырып, «өмір салтымен» сәйкес-тендіреді [2].

Өмір сапасы мен өмір деңгейі тығыз байланысты, дегенмен, өмір сапасы ауқымды түсінік ретінде адамдар қажеттіліктерінің кең спектріні қамтиды.

Өмір деңгейі адамның тұтыну саласындағы өмір шарттарымен айқындалады және адамның жалпы әл-ауқатының әлеуметтік – экономикалық көрсеткіштерімен өлшенеді. Бұл көрсеткіштер табыс, тұтыну, тұрғын үй мәселесі, білім беру, денсаулық сақтау салалары және т.б. Олар статистикалық көрсеткіштер жүйесімен бірге субъективті бағалау пікірлері арқылы өлшенеді.

Өмір сапасы адамның өмір шарттарының ауқымды жүйесін және өмір деңгейін, сонымен қатар, қоршаған орта экологиясына, әлеуметтік әл-ауқатқа, саяси жағдайға, психологиялық жайлылыққа жататын құрылымдарды да қамтиды. Өмір сапасын өлшеу үшін жан-жақты, нақты статистикалық мәліметтердің өзі

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 328

жеткіліксіз, аталмыш көрсеткіштер адамдардың қажеттіліктері мен субъективті бағалауларының сәйкестілігін айқындау қажет. Негізінен, өмір сапасы – тұлға қажеттіліктері мен өз өмірін субъективті бағалауына тәуелді объективті – субъективті сипаттамасы. Өмір сапасының кейбір объективті құрамдас бөліктері адам санасында нақты бейнеленуі мүмкін, екіншілері салыстырмалы, ал үшіншілері тәжірибе деңгейіне, мәдени капиталға, құндылықтарға байланысты өзекті болмауы мүмкін. Субъективті бағалау маңыздылығы ерекше, олар аймақтар, әлеуметтік, демографиялық топтар бойынша жіктелуі мүмкін және қоғамның көңіл-күй бейнесін жасауға мүмкіндік береді. Өмір сапасының субъективті бағалауын өлшеу қоғамда әлеуметтік қысымның пайда болуы мен қалыптасуы туралы мәліметтер береді.

Жоғарыда айтылғанның негізінде өмір сапасына мынадай анықтама беруге болады: «өмір сапасы» – объективті көрсеткіштер мен адамдардың мәдени ерекшеліктеріне, құндылықтық бағдарларына және қоғамдағы әлеуметтік стандарттарға тәуелді өзінің жағдайын қабылдаумен материалдық, әлеуметтік және мәдени қажеттіліктерінің қанағаттануын субъективті бағалау негізінде сипатталатын халықтың өмір шарттарының жүйелі сипаттамасы.

Көптеген әдебиеттерді талдау «өмір сапасы» түсінігінің біржақты қарастырылмайтынын айқындауға мүмкіндік берді. Негізінде көзқарастарды үш топтамаға бөлуге болады.

Бірінші топ зерттеушілердің пікірі бойынша, өмір сапасы – бұл индивидтің, әлеуметтік топтардың және қауымдастықтардың өздерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру кезінде пайдаланатын материалдық және рухани құндылықтарды

сипаттайтын экономикалық категория. Олардың көзқарастары бойынша, бұл категорияның мәні өмірлік әл-ауқат көлемін айқындайтын сандық көрсеткіштер жүйесімен сипатталады.

Екінші топтың авторлары өмір сапасын материалдық, рухани және әлеуметтік қажеттіліктердің қанағаттану деңгейі ретінде қарастырады. Бұл категорияны олар негізінен, халық өмірінің әлеуметтік көрсеткіштерімен сипаттайды, яғни «жаңа адамның қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік, рухани және материалдық қажеттіліктердің үйлесімді дамуы».

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 329

Зерттеушілер негізінен қоғам мүшелерінің әлеуметтік күйін, адамдардың өндірістік қатынастарының әлеуметтік нәтижелерін қарастырады.

Үшінші топ өмір сапасын халық және оның жеке топтары үшін жасалынатын өмірлік құндылықтар жүйесін қолдану саласында қалыптасатын өндірістік қатынастарды сипаттайтын категория ретінде қарастырады.

Мәні бойынша өмір сапасы – өзінің күнделікті қажет-тіліктерін қанағаттандыру кезінде индивидпен (отбасымен, әлеуметтік топпен, қоғаммен) қолданылатын материалдық және рухани мүдделерді сипаттайтын әлеуметтік-экономикалық категория. Осы зерттеуде өмір деңгейі тікелей тұтыну саласымен бірге қарастырылады. Ол негізінен экономикалық құндылықтармен байланысты, яғни өндірістің қызмет етуімен қанағаттандырылатын барлық қажеттіліктер.

Өмір деңгейін тұтыну саласымен шектей отырып және оны адамның басқа іс-әрекет саласынан бөле отырып, біз адамдардың басқа іс-әрекет аспектілерін қарастырмаймыз деген сөз емес. Керісінше, әлеуметтік-экономикалық категория ретінде өмір деңгейінің өндіріс, алмасу, саяси өмір және т.б. үрдістер кезінде қалыптасатын қоғамдық қатынастардың жиынтығымен байланысты. Өмір деңгейін тұтыну саласымен шектеу оны өлшеу, салыстыру және болжау үшін практикалық міндеті бойынша қажетті конструктивті бағыт деп есептейміз.

Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерде «өмір сапасы» түсінігімен қатар, «әл-ауқат» термині кеңінен қолданылады, ол өмір сапасы секілді алуан түрлі зерттеушілермен түрліше түсіндіріледі. Бір топ авторлар оны халықтың өмір үшін қажетті әр түрлі физиологиялық, рухани және әлеуметтік қажеттіліктердің материалдық және рухани құндылықтармен қамтамасыз етілуі ретінде қарастырады.

Өзге ғалымдар әл-ауқатты халықтың әр-түрлі қажетті-ліктерінің қанағаттану деңгейі ретінде немесе өмірлік құнды-лықтардың жиынтығы ретінде қарастырады. Біздің пікіріміз бойынша, «өмір деңгейі» және «әл-ауқат» категориялары бір-біріне сәйкес келмейді, егер әл-ауқат өмір деңгейімен салыстырғанда, өмірлік құндылықтар жүйесінің әлеуметтік-экономикалық фор

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 330

масы, яғни ол өндіру мен иелену кезінде қалыптасатын қоғам-дық қатынастарды айқындайды. Бұл категория индивидтің даму қажеттіліктерін сәйкестендіру элементтерін қамтиды.

Халық әл-ауқаты материалдық құндылықтар мен қыз-меттермен қатар, индивидтің физикалық, мәдени және интел-лектуалдық даму индикаторларын сипаттайды: денсаулық, мәдениет және білім деңгейі.

Әдебиеттерде, әсіресе, философиялық әдебиеттерде, өмір деңгейін тәуелсіз категория емес, тек өмір салты категориясының құрамдас бөлігі ретінде қарастыратын көзқарас кеңінен таралған. Өмір салтында адамның әлеуметтік келбеті, оның қоғамдық жүзі, іс-әрекетінің әдістері, сонымен бірге, адамдардың мінез-құлқын айқындайтын өмірлік мақсаттары, нормалары мен ұстанымдары, еңбек ұжымындағы, отбасындағы, өндірістегі және тұрмыстағы қарым-қатынастарда көрініс табады. Өмір салты категориясы адамның тікелей немесе жанама түрде оның еңбек сипаты мен шарттарына, материалдық құндылықтар мен қызметтерге қажеттіліктердің құрылымына талаптарын айқындайтын қоғамдық қатынастар жүйесіндегі адамның мәртебесін сипаттауға бағытталған.

Әрине, өмір сапасы өмір салтына орасан әсер етеді. Белгілі бір әлеуметтік топтың бос уақытын өткізуі, өзінің мәдени және білім деңгейін жоғарылатуы, өзгелермен қарым-қатынасқа түсуі, демалуды ұйымдастыру және т. б. өмір салты мен өмір сапасы оның мүмкіншілігіне тәуелді.

Өмір салты құрылымында халықтың іс-әрекет түрлері екі үлкен топты құрайды:

1. жұмыс уақыты кезіндегі іс-әрекет;
2. бос уақыт кезіндегі іс-әрекет.

Іс-әрекеттің ішкі құрылымының формасы арқылы жұмыс уақытында еңбек саласына, әлеуметтік топқа, еңбекті ұйымдастыруға қарай жұмысбастылықтың сипаттамасы айқын-далады. Жұмыс уақыты кезіндегі іс-әрекетті терең зерттеу өмір салтының маңызды сипаттамаларының бірі болып табылады. Сонымен қатар, жұмыс уақыты кезіндегі іс-әрекет формалары мен өндірістегі еңбек өнімділігі бос уақыттағы іс-әрекеттің бірқатар түрлеріне әсер етеді, оның құрылымы өмір салтында

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 331

отбасылық-тұрмыстық, мәдени, бос уақыт, қоғамдық және т.б. іс-әрекеттің орны мен мәнін айқындайды.

Өмір салтының көрсеткіштері мынадай негізгі іс-әрекет салалары негізінде жүйеленеді, еңбек, тұрмыстық сала, қоғамдық – саяси өмір, мәдениет. Сәйкесінше, өмір салтының құрамдас бөліктері айқындалады: өндірістік іс-әрекет саласындағы қатынастар, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру нысандары, әлеуметтік-саяси қатынастар, рухани іс-әрекет.

Жоғарыда айтылған негізінде, біз академик А.К.Кошанов-тың анықтамасын қолдаймыз: «өмір салты қоғамдық, топтық және жеке мүдделер мен қажеттіліктердің жүзеге асырылу үрдісі кезінде материалдық және рухани құндылықтарды тұтыну, бөлу саласында қоғам мүшелерінің іс-әрекетінің белгілі бір әдістері мен нысандарының жиынтығын айқындайтын саяси-экономикалық категория ретінде сипатталады».

Сонымен қатар, халықтың өмір сапасы өзгермелі және динамикалық, ал өмір салты керісінше, тұрақты болады және өзгерістердің баяулығымен сипатталады.

Өмір салтымен салыстырғанда, өмір сапасы қысқа тарихи уақытта және бір әлеуметтік жүйе шеңберінде өзгере алады. Мысалы, қысқа мерзімді экономикалық дағдарыстар кезінде халықтың өмір сапасы біршама төмендейді, ал өмір салты, яғни осы қоғамға тән адамның мінез-құлқы елеулі өзгерістерге ұшы-рамайды.

Өмір шарттары – өндірістің қоғамдық және жеке факторларын, өндіріс әдістерін, географиялық және демографиялық ортаны, әлеуметтік, идеологиялық, саяси шарттар мен қатынастарды және т. б. қамтитын біршама ауқымды категория.

Профессор Аитов Н.А. өмір шарттары ретінде өмір салтына енетін қоғам тарапынан индивидке алуан түрлі іс-әрекетін жүзеге асыруға берілетін мүмкіншіліктерді қарастырады. Осындай тар анықтаманың өзінде автордың пікірі бойынша, өмірдің маңызды факторларына өмір деңгейі (табыстар мен қоғамдық тұтыну, соның ішінде баспана мен қамтамасыз ету сапасы), тұлғаның жан-жақты дамуында барлық қажеттіліктерінің қанағаттану деңгейі (еңбек, бос уақыт, білім мен мәдени демалыс-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 332

ты алу мүмкіншілігі), адамның ертеңгі күнге деген сенімділігінің деңгейі (уақтылы және мамандандырылған медициналық көмек, жұмыспен қамтамасыз етілу, қылмыспен нашар әлеуметтік-психологиялық қысымнан туындаған күйзелістік жағдайлар) енеді.

Өмір сапасының тұтынудың тұлға дамуына әсері, адам-дардың мінез-құлқы мен әлеуметтік көңіл-күйі, қанағаттану деңгейі мен қажеттіліктердің даму деңгейі т. б. бірқатар әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық аспектілері XIX ғ. аяғында және XX ғ. басында атақты экономистердің пәні болған. Олар (Т. Веблен, В. Парето, Т. Гобсон және т. б.) осы мәселені негізінен экономистік және әлеуметтанулық және этикалық бағыттар бойынша зерттеді.

Т. Веблен салыстырмалы пайдалылық теориясын сынай отырып, тұтыну сипаттамасына мәртебе мен қоғамдағы жағдай, сәйкестендіру, бейнелі материалдық тұтыну мен демонстративті шығындалу әсер етеді деп атап өткен, яғни заттарды тек олардың бағалары мен мәртебесі үшін құрметке ие болу амалы ретінде иелену [3]. Осы көзқарасты басқа ғалымдар қолдады, солардың ішінде, Д. Гобсон пікірінше, тұтыну сипаттамасы көптеген жағдайларда рационалдылықпен емес, ал мәртебемен, дәстүрмен және тиімділіктің шынайы емес нормаларымен айқындалады [4].

Белгілі бір қоғамдағы халықтың өмір сапасы сонымен бірге, сыртқы қауіпсіздікпен, әлеуметтік инфраструктураның дамуымен, әлеуметтік топтар мен қауымдастықтардың арасындағы қатынастармен, ұлтаралық қатынастар мен өзге факторлармен айқындалады. Өмір сапасы әлеуметтік категория ретінде кең және ауқымды түсінік, өзінің мәні бойынша, өмір шарттарымен байланысты. Өмір шарттарын кең мағынада қарастырғанда, біздің көзқарасымыз бойынша, өмір шарттары көптеген шынайы шарттарды қамтуына байланысты әлеуметтік-экономикалық категория бола алмайды.

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес өмір сапасын, біздің көзқарасымыз бойынша, мынадай индикаторлар сипаттайды:

- Өндірістің даму деңгейімен сәйкес материалдық қоғамдық әл-ауқат (қажеттіліктердің қанағаттануы мен дамуын қамтамасыз ететін табыс, тұтыну);

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 333

- Әлеуметтік әділеттілік нормаларының сақталуы (қоғам-ның басым көпшілігінің құндылықтық көзқарастарымен сәй-кестілігі);

- Жұмыссыздықтың табиғи шарттарында жұмысбастылық, кәсіпкерлікке және еңбек іс-әрекетіне еркіндік;

- Тұлғаның жан-жақты дамуына қажетті шарттармен қамтамасыз етілуі (білім беру, мәдениет және т. б.);

- Қоршаған ортаның жағдайы;

- Сыртқы саяси жағдай;

- Ішкі саяси жағдай (азаматтық және ұлтаралық ынты-мақтастық, әлеуметтік бейбітшілік);
- Құқықтық қорғаныс және жеке өмір мен мүліктік қауіпсіздік;
- Халықтың, отбасының, некелік қатынастағы одақтардың, аналар мен балалардың денсаулығын қорғау;
- Өндірістің әлеуметтік факторлары (әлеуметтік серіктестік, әлеуметтік-психологиялық климат, еңбекті қорғау жағдайы және т. б.);
- Зейнеткерлікке шыққанда, жұмыссыздық болған жағдайда және уақытша жұмысқа қабілетсіз болған жағдайда әлеуметтік қорғанысқа сенімділік.

Әрине, халықтың өмір сапасының мазмұнын жоғарыда айтылған құрамдас бөліктермен шектей алмаймыз.

Әрине, қоғамдағы трансформациялық өзгерістер қазіргі зерттеушілердің «өмір сапасына» деген көзқарастарыне әсер етеді. Сәйкесінше, қазақстандық қоғамдағы өмір сапасы критерийлерінің өзгеруіне әкеледі. Осы критерийлер тек қоғамның «жоғарғы» және «төменгі» таптарының арасындағы әлеуметтік алшақтықты жоюмен шектелмейді, кең мағынада айтқанда, индивидтердің маргинализациялау деңгейін анықтауды да қамтиды. Әр түрлі топтарға жататын адамдар өмір сапасын жақсарту мүмкіншіліктерін түрліше меңгереді, сәйкесінше, қоғамның әлеуметтік трансформациялануында әр түрлі деңгейде белсенділікті көрсетеді. Қазіргі шарттарда еліміздегі мұхтаж адамдарға әлеуметтік көмекті ұйымдастыру үшін халықтың өмір сапасы мен әл-ауқаты туралы нақты және толық ақпараттарға негізделген әлеуметтік бейімдеу мен оңалту бағдарламалары арқылы жүзеге асырылады.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 334

Әдебиеттер

1. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» 17 қаңтар 2014.
2. Тоффлер Э. Шок будущего / Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса / Пер. с англ., вступ. ст. С.Г. Сорокиной; Общ. ред. В.В. Мотылевой. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
4. Гобсон Дж. Проблемы бедности / Пер. с англ. – М.: URSS: [ЛИБРОКОМ, 2011]. – 211 с.

Түйін

Мақалада «өмір сапасы» терминінің әлеуметтануда қалыптасуына әсер еткен негізгі шарттар, осы категорияны зерттеудің алуан түрлі әлеуметтанулық тұжырымдамалары қарастырылған. Сонымен қатар, өмір деңгейі, өмір салты, өмір шарттары, әл-ауқат секілді категориялармен өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтары талданған.

Резюме

В статье понятие «качество жизни» рассматривается в социологическом аспекте и анализируется современное благосостояние казахстанского общества. А также анализируются различные концепции и направления социологического изучения качества жизни. Определяются критерии разграничения таких понятий, как: качество жизни, уровень жизни, благосостояние, стиль жизни, условия жизни и т. д.

Summary

In the article the concept of «quality of life» consider in the sociological aspect and the current welfare Kazakh society is analyzed. Different concepts and approaches to the

sociological study of quality of are considered as well. Criteria of differentiation of concepts such as quality of life, standard of living, welfare, lifestyle and living conditions are defined.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 335

ӘЛЕУМЕТТІК КӨҢІЛ-КҮЙ КАТЕГОРИЯСЫ: ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

М.К. Шнарбекова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

«Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс»

кафедрасының оқытушысы,

А.Б. Алтынбеков,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ PhD-докторанты

«Көңіл-күй» категориясын ғылыми тұрғыдан зерттеу ХІХ ғғ. аяғынан бастау алып, Т. Адорно, Э. Эриксон, Д. Кэмпбелл, М. Шериф, К. Левин, С. Халл, Э. Толмен, К. Чемберлен, В. Хесле, С. Москвич, Н. Луман, М. Шелер және Г. Таджфел еңбектерінде кеңінен қарастырылған.

Әлеуметтік көңіл-күй түсінігі екі мағынаны қамтиды: пси-хологиялық және әлеуметтік. Әлеуметтік көңіл-күйді зерттеудің алғышарты ретінде ғалымдардың әлеуметтік – психологиялық феномендерді, соның ішінде, көңіл-күйді қарастыратын бағыт-ты жатқыздыруға болады. Сезімдердің маңыздылығының салыс-тырмалығы туралы жеке пікірлерді ежелгі ойшылдарының еңбектерінен табуға болады.

Ежелгі Шығыста адам жаны, оның эмоционалдық, рухани әлемі Сансараның шектеусіз тізбегінің бір бөлігі ғана болған. Осындай түсініктеме бойынша, көңіл-күй жағдайға емес, сана типіне байланысты. Осы кезеңде индивидтің материалдық және рухани – эмоционалдық мәндерінің арасында нақты шектеу болады.

Даосизм бойынша, көну және өкіну сезімдерін сезіну үшін қатыгез қарым-қатынас керек, себебі тек ол ғана индивидуалдық көңіл-күйді басып, қоғамдық көңіл-күйдің тұрақтылығын қам-тамасыз етеді [1].

Ежелгі Қытай идеологиясы көңіл-күйдің өзгергіштігіне ерекше мән береді, консервативті тәртіпке кері әсер ететін жағдайлар шынайы қауіп ретінде қарастырылады.

Аристотель пікірі бойынша, адамдарың сезімдері мен көңіл-күйі мемлекеттің саяси өмірінің «рухына» сәйкес айқын-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 336

далады. Ол дауыс беру құқығы тек ерікті адамдарда болады, себебі құлиеленушілік адам табиғатына жат нәрсе. Сәйкесінше, қоғамдық пікір де тек бинарлы, сонымен қатар, ерікті адамдардың қоғамдық пікірі «шарт» бойынша басымдылыққа ие.

Платон моделі де ұқсас болып келеді, ол көңіл-күйді еске түсіруге ықпал жасайтын ойлар айналымының диалектикасының нәтижесі ретінде қарастырады [1].

Пифагор бойынша, көңіл-күй – музыканы, түсініксіз және сана деңгейінде айқындалған әлемдік тұрақтылықтарды сезіну ортағасырлық реализмде – көңіл-күй абстракты рухани құндылықтарға тәуелді болады. Ф. Аквинский, А. Блаженный адамдар мен әлеуметтік топтар көңіл-күйіне теологиялық анық-тама береді [2].

Стоицизм парадокстерінің бірі: кез-келген нәрсені қабылдау оны қайтару болып табылады. Р. Декарт ғылыми ойлау негізіне түсініктілік немесе тікелей нақтылық

қағидаларын енгізу керектігін айқындаған, яғни өзгелердің пікірі мен көзқарастарын қабылдау емес, керісінше, өзіндік индивидуалдық пікірді қалыптастыру [3].

Т. Гоббс бойынша, көңіл-күй қанағаттандыру және қанағат-танбау сезімдерін қалыптастыратын қабылдаудың жиынтығы [4].

XX ғ. 30 жж. К. Левин әлеуметтік-психологиялық мәселлерді талдау үшін бірқатар түсініктерді енгізді және оны кеңінен пайдалана бастады: «мәдени атмосфера», «әлеуметтік атмосфера», «топтың жалпы атмосферасы», «топтық климат», «әлеуметтік климат» [5].

К. Левин «әлеуметтік атмосфераны» кез келген әлеуметтік-психологиялық жағдайдың маңызды динамикалық сипаттамасы мен жалпы сипаттамасын бейнелейді және жеке жағдайлардың фоны болып табылады. «Әлеуметтік атмосфераны», «әлеуметтік климатты» бейнелеу үшін К. Левин екі үлкен сипаттаманы пайдаланған:

- топтың құрылымдық, мінез-құлықтық, институционалдық сипаттамалары
- мысалы, көшбасшының билік құзыреттілігінің көлемі, шешім қабылдау процедуралары, топ ішілік мәртебені бөлу, топ мүшелерінің арасындағы өзара қарым-қатынастың мінез-құлықтық ерекшеліктері және т. б.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 337

- эмоционалдық сипаттамалар – «индивидті қоршаған ортада, социумда басымдылыққа ие сезімдер» [6].

«Әлеуметтік климат» түсінігін К. Левин салыстырмалы кең пайдаланды: кіші және үлкен топтарды, сонымен қатар, қысқа мерзімді жағдайлар мен ұзақмерзімді тенденцияларды сипаттау үшін. Климаттың эмоционалдық құрылымдардың өзгерістерін К. Левин топшілік үрдістермен, топаралық өзара қатынастарымен және психологиялық емес сипаттағы әр түрлі факторлардың-экономикалық, саяси және т. б. әсерін байланыстырған.

К. Левин теориясының артынан Ж.де Ривер өзінің «эмоцио-налдық климат» концепциясында қоғамның эмоционалдық климатын «мінез-құлық ортаның» бір аспектісі ретінде қарастырады және ол адамдардың іс-әрекеті мен қабылдауына, саяси бірлік пен қоғамның мәдени тұтастығына елеулі әсер етеді, - мысалы, адамдардың саяси бастамаларды қолдауына немесе қабылдамауына, мәселелерді келісім арқылы немесе керісінше, қақтығыстар арқылы шешуіне әсер етуі және т.б. [7].

Сонымен қатар, К.Левинмен салыстырғанда Ж.де Ривер «эмоционалдық климат» түсінігіне бірқатар шектеуліктер жасайды. Ж.де Ривер «эмоционалдық климатты» қоғамдағы барлық эмоционалдық қатынастармен сәйкестендірмейді. Эмо-ционалдық климатты эмоционалдық әлемнің өзге құбылыс-тарынан бөліп алу үшін ол екі талапты ұстанады: эмоция құрылымы және олардың тұрақтылығы. Ж.де Ривер құрылымдық көзқарас бойынша эмоционалдық климат пен эмоционалдық атмосфераны жіктейді (немесе ұжымдық көңіл-күй мен ұжымдық сезім). Д.же Ривер бойынша, эмоционалдық климат – қоғам мүшелерінің арасындағы эмоционалдық қатынастардың сипаттамасы, (олардың бір-біріне көмектесуге немесе көмектеспеге деген бейімділіктері), ал эмоционалдық атмосфера ортақ құбылыс бойынша ортақ уайымдау.

Д.же Ривер уайымдаудың тұрақтылығына байланыс-ты эмоционалдық климатты эмоционалдық атмосфера мен эмоционалдық мәдениеттен бөлу қажеттілігін айқындайды. Эмоционалдық климат эмоционалдық атмосферамен салыс-тырғанда тұрақтылығы жоғары, ал эмоционалдық мәдениеттен

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 338

төмен: эмоционалдық климат бір адамның өмірінде бірнеше рет өзгеруі мүмкін, ал эмоционалдық мәдениет өзгеріске ұшырауы үшін ұрпақтың ауысуы қажет [7].

Әлеуметтік көңіл-күйдің пәндік және нақтық көрінісіне құндылықтық бағыттар жатады, қоғамның қайта жаңғыруында адамның қатысу деңгейін сипаттайтын оның белгілі бір деңгейде материалдық жүзеге асырылуы. Қоғам құндылықтары мен тұлғаның құндылықтық бағыттарының әлеуметтік функциялары әлеуметтанулық ойлардың классиктері М. Вебер, Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, П. Сорокин және т. б. еңбектерінде талданған.

М. Вебер бойынша, бұхараның пікірі мен көңіл-күйі әлеуметтік іс-әрекеттің негізгі сипаттамасы болып табылатын белгілі бір әлеуметтік-мәдени кангломератты қалыптастырады. М. Вебер еріксіз ойлау конструкциялардың ғылыми абстракцияларының орнын өзгертуге талпыныс жасады, ол тек жеке факторларды жүйелеу мен түсінудің құралы, ол арқылы тарихшы шынайылықты салыстырады. М. Вебер үшін қоғамдық көңіл-күй басқаға деген субъективті пікір мен бағытқа байланысты әлеуметтік іс-әрекеттердің құрылымын бейнелейді [8].

Э. Дюркгейм бойынша, кез келген қоғамның негізі қоғамдық маңызды, ұжымдық түсініктер деп атап өткен [9]. Қоғамдық дамудың негізгі құрамдас бөлігі халық тығыздығы және қауымдастықтардың даму жолдарын факторы ретінде қарастыра отырып ұжымдық сананы бөлген. Қоғамдық көңіл-күйді айқындайтын маңызды факторлардың бірі – әлеуметтік солидарлық. Қазіргі кезде солидарлық еңбек бөлінісіне, яғни өмірге қажетті заттарды достық серіктестік негізінде табуға негізделген және «органикалық» сипатта болады. Басқаша айтқанда, қоғамдық немесе ұжымдық көңіл-күй қоғамның дамуы мен гүлденуін қамтамасыз ететін адамдардың басын қосатын түрткі болады; осы мәнде көңіл-күй макроқұрылымның диалектикасының мәні болады. Дж. Фишер және К. Чон көзқарастары бойынша, «Э. Дюркгеймнің пікірі эмоциялар туралы әлеуметтанулық теорияларда негізгі рөлді атқарады және атқаруы керек».

Өзінің «Әлеуметтану әдістері» еңбегінде Э. Дюркгейм әлеуметтік факторларға «бір сәтті толқулардан», «көп адамдар-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 339

дың жиналысындағы энтузиазм, жанашырлық, түсінбестіктен» бастап тәрбиелеу үрдісі барысында қалыптасатын «сезіну» әдістеріне дейін» кең ауқымды эмоционалдық құбылыстарды жатқызды [10].

«Өзін-өзі өлтіру» еңбегінде Э. Дюркгейм экономикалық конъюктураның динамикасымен байланысты, әсіресе, агрессив-тілікпен және апатиямен байланысты қоғамның кейбір эмоционалдық күйлерін сипаттап берген [11]. Өзінің кейінгі еңбектерінде «Діни өмірдің элементарлық бөлімдері» (1912) Э. Дюркгейм эмоцияларды «әлеуметтік желім» және қоғамдық эволюция кезінде әлеуметтік шынайылықты құрылымдаудың маңызды факторлардың бірі ретінде қарастыруға бейім еді.

Бихевиористік бағыттың жақтаушылары Б.Ф. Скиннер және Г. Маркузе бойынша, адам мінез-құлқының өзгеруі, тұлғаның ұстанымдарының өзгеруі, өзіндік құрмет сезімдерінің қалыптасуы, түрткілер, жауапкершілік сезімінің жоғарылауы, уайымшылдықтың төмендеуі өмір сапасын жетілдіруді қамтамасыз етеді, сондықтан да ол – әлеуметтік феномен.

Субъективті бағыттың өкілдері (К. Терюн, С. Маколл, П. Конверс, А. Кэмпбелл) бойынша субъектінің санасының күйі өмір сапасының көрсеткіші болып табылады. Аталған авторлар өмір сапасы түсінігін «бақыт» түсінігімен, жалпы өмірмен қанағаттанушылықпен сәйкестендіреді.

Дж. Ван Гиг көзқарасы бойынша, әл-ауқат күйі, тұлғаның әлеуметтік сезімі өмір сапасын айқындауда және өмірдің құқық-тық, азаматтық аспектілерімен қанағаттанушылығын айқын-дауда маңызды рөл атқарады.

Осы контексте нақты қоғамда басымдылыққа ие әл-ауқат көрсеткіштерін материалдық қамтамасыздықпен сәйкестендіруге негізделетін, салыстырмалы кедейшілік концепциясын қарастыру маңызды.

Салыстырмалы кедейшілік концепциясының негізін салушы И. Таунсенд өзінің кедейшілікті талдау негізіне «тұлғаның, отбасының немесе топтың қауымдастық, толығымен ұлттың фонындағы көрінетін және дәлелденетін тиімсіз жағдайы» ретінде түсінілетін біздің сезінетін шеттеуліктермен, көпөлшемді депривацияны жатқызамыз. «Көпөлшемді депривация» терми-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 340

нін П. Таунсенд тамақтану, киім, баспаналық шарттар, ұзақ уақыт қолданатын заттар, өмір сүру орны мен шарттары секілді көрсеткіштерден тұратын, жұмысбастылық, бос уақытты өткізу, білім секілді көрсеткіштерді қамтитын «материалдық депривация» жүйесі ретінде енгізген. Салыстырмалы кедейшілік сақталып отырады, себебі теңсіздік қазіргі қоғамның ажырамас бөлігі. Осылайша әлеуметтік көңіл-күй немесе қоғамдағы әл-ауқат индивидті қоғамның өзге мүшелерімен сәйкестендіруге және салыстыруға негізделеді [12].

Жоғарғы рационалдық интуиция немесе қоғамның «идея-листік» әмбебап жүйелері арқылы қоғамдық сананы түсіндіруді американдық әлеуметтанушы П.Сорокин ұсынды [13].

П. Сорокин пікірі бойынша, оның жеке көріністерінен асатын әлеуметтік-мәдени шынайылық шексіз әр түрлілігімен сипатталады: ол сезімдердің шынайылығын, рационалдық инте-лектіні және жоғары рационалды интуицияны қамтиды.

Иррационалды, мистикалық бағыт осы мәселені логикалық механизм арқылы ашу мүмкінсіздігін қолдайды, қоғамдық көңіл-күй табиғатында мистикалық және жоғары жаратылыстанулық бастама жатыр.

Қоғамдық көңіл-күйді интерпретациялау рухани феномен-дердің, соның ішінде қоғамдық көңіл-күй, шексіз айналмасын сипаттайтын тарихи айналма теориялары шеңберінде қарастыру тән.

Әлеуметтануда және әлеуметтік психологияда көңіл-күйді талдау көбіне топ мінез-құлқын талдаумен байланысты. Адамдардың белгілі бір бұқаралық іс-әрекеттерін сипаттайтын эмоционалдық күйлерді талдау Г. Лебон, Г. Тард, З. Фрейд, К. Юнг, Х. Ортеги-и-Гасет, Л. Фриман, Н. Фуут, К. Харт, У. Липпман және т. б. еңбектерінде көрініс табады.

Мысалы, Г. Лебон бұқараның рухани бірлік заңдылығын қалыптастырған. Оның пікірі бойынша, бұқара – бейсаналы құбылыс. Индивидті оның саналы тұлғасы жоқ болатын күйге әр түрлі әдістер арқылы әкелуге болады. Ағымдағы бұқараның арасында белгілі бір уақыт болғаннан кейін, олардың әсерінен, идвивид гипноздалған тұлға күйіне дейін жетеді.

XIX ғасырдың аяғында Г. Тард өзінің «Әлеуметтік логика» еңбегінде қоғамның эмоционалдық атмосферасы феноменін

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 341

түсіну үшін маңызды бірнеше негізгі ойларды қалыптастырды. Негінен, «эмоционалдық (психологиялық және т. б.) атмосферасы/климат» терминін Г. Тард пайдаланған жоқ, көбіне сезімдердің әлеуметтік жүйесін пайдаланды. Эмоциялар мен көңіл-күй Г. Тард бойынша, қоғамның тұрақтылығы айқындалатын әлеуметтік бастамасының маңызды элементтерінің бірі.

Қоғамды қамтитын эмоциялар мен көңіл-күй өзара байланысты, сондықтан «ойлар мен сенімдердің әлеуметтік және индивидуалдық жүйелері, ынта мен қалаудың әлеуметтік және индивидуалдық жүйелеріне» сәйкес «сезімдердің әлеуметтік жүйесін» қалыптастырады. Жеке сезімдердің арасындағы байланыс жүйелігі Г. Тард пікірінше, белгілі бір құбылыстың құндылығы мойындалатын не басқа да сезімдердің (мысалы: біреудің мақтанышы, біреудің қызғанышы және т. б.) себепкері болатын қоғамда ортақ құндылықтақ парадигма бар.

«Сезімдердің әлеуметтік жүйесі» қоғамның және сәйкес әлеуметтік құрылымдардың өзгеруі мен күрделенуіне байланысты құндылық және мазмұндық жағынан өзгеруі мүмкін. «Сезімдердің әлеуметтік жүйесінің» өзгерістері, өз кезегінде қоғамдық дамудың міндетті шарты болып табылады. Қоғамда эмоционалдық атмосфераның құрылымдық өзгеруіне (симпатия мен антипатия балансының өзгеруі және т.б.) әкелетін факторлар болады. Мұндай факторларға саяси толқулар мен саяси сайлау науқандары жатады. Сонымен қатар, қоғамда «әлеуметтік жүректің» «реттеушілік» рөлін атқаратын факторлар болады. «Реттеушілер» жеке индивидтер мен топтардың көңіл-күйлерін синхронизациялануын қамтамасыз етеді. Мұндай «реттеушілерге» Г. Тард белгілі бір уақыт аралығында өмір сүретін харизматикалық көшбасшыларды (діннің негізін салушыларды, апостолдар, реформашылдарды), кезекті қоғамдық іс-шараларды және т. б. жатқызады. Г. Тард теориясының негізгі түсініктерінің бірі – жұғушылық, көңіл-күйдің бір әлеуметтік топтан екіншісіне берілуі [14].

Г. Лебон мен Г. Тард теорияларын талдай отырып, психо-логиялық ғылымдардың докторы Н.Е. Симонович мынадай қорытындыға келеді: қоғамдық көңіл-күй белгілі бір сипаттамаға ие болады. Бұл топта ерекше көрінетін индивидтердің руха

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 342

ни біртұтастығы (Г.Лебон), немесе белгілі бір мінез-құлықты жұқтыру механизмі болуы мүмкін (Г.Тард).

Әлеуметтік көңіл-күйді оның жалпы психологиялық негіз-дерінсіз, оның генезисінің, қызмет етуінің және дамуын негізгі заңдылықтарын есептемей әлеуметтанулық қарастыру мүмкін емес. Осы мәнде зерттеу үшін Ч. Кули, Дж. Мид, Р. Линтон рөлдік теориясы мен Т. Парсонс пен Р. Мертонның функционализм теориялары ерекше құндылық. Ғалымдардың ғылыми жұмыстарына негізделі отырып, индивидтің әлеуметтік се-зімдері оның өмір сүру кезінде берілген рөлдерді қандай деңгейде меңгеруіне, бір рөлден екіншісіне ауысу дайындығына тәуелді деп айтуға болады. Егер рөлді меңгеру үрдісі белгілі бір қиындықтармен жүзеге асырылған болса, рөлдік қысым қалыптасады, ол адекватты емес рөлдік дайындықпен, осы рөлді орындау кезінде туындайтын рөлдік қақтығыспен және сәтсіздіктермен күшейе түседі.

Л. Уорд – американдық әлеуметтанудағы психологиялық эволюционизмнің негізін салушы, оның пікірі бойынша, әлеуметтану негіздеріне психология қағидалары енгізілуі керек. Қоғамдық өмірдің психологиялық механизмдерін талдауға ол өзінің негізгі ғылыми еңбектерін арнаған. Ол оларды «табиғи» прогресс (эволюцияның жалпы заңдылықтарының жүзеге асырылуы) және «жасанды» (адамдардың белсенді іс-әрекеті) деп екіге бөледі.

Л. Уорд ең алдымен, қоғамды қозғалысқа келтіретін қоғам дамуының субъективті, белсенді жақтарына ерекше қызығушылық білдіреді. Қоғамдық өмірдің негізгі факторы ретінде Л. Уорд адамдардың қалауын қарастырды (аштық, сексуалдық қызығушылықтар), олардың негізінде күрделі қажеттіліктер қалыптасады: интеллектуалдық, адамгершілік, эстетикалық. Қоғамдық өмірде сонымен қатар, саяси өмірде маңызды рөлді ақыл емес, эмоциялар атқарады. Л. Уорд сезімдері күшті болған адамдар тарих қозғалысына елеулі әсер етеді деп есептеген.

Осылайша «әлеуметтік көңіл-күй» ғылыми термин ретінде алуан түрлі бағыттағы ғалымдармен белсенді түрде ХІХ ғасыр-дың аяғынан ХХ ғасыр бойы зерттелініп келе жатыр және ХХІ

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 343

ғасырда да жалғасады, себебі, әлеуметтік көңіл-күйдің құрылымы мен топтамасымен байланысты көптеген мәселелер пікір-талас туғызады және анық болмайды. Осы түсініктің күрделілігі, талдаудың қалыптасқан теориялық-әдістемелік негіздерінің жоқтығы, әлеуметтік көңіл-күй мониторингісі мен айқындаудың құрал-саймандардың жетілмегендігі концептуалдық жаңа жүйе-лік негіздердің тереңдігін қажеттілігін қамтамасыз етеді.

Қазіргі кезде әлеуметтану әлеуметтік көңіл-күйді түсінудің өзіндік бағытын қалыптастырады. Бұл категория – қазіргі әлеуметтанудың ажырымас бөлігі. Осы әлеуметтік құбылыстың көп жақтылығы оның әлеуметтанудағы көп анықтамалығына негіз болады.

- Әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық бағыттардың біртұтастығына ерекше мән беріледі;

- Тұлғаның және әлеуметтік топтың өмір шарттарына деген тұрақты эмоционалдық-психологиялық жауап қайтаруы. Осы кезде субъектінің белсенділігі, оның өзіндік актуализацияла-нуы, оның әлеуметтік үрдістерге ену сипаттамасы айқындалады,

- Әлеуметтік субъектілердің өзіндік мүмкіншіліктерін бағалау және өмірінің әр түрлі аспектілерімен қанағаттану деңгейінің арасындағы өзара байланыстың интегралдық сипаттамасы.

«Әлеуметтік көңіл-күй» түсінігінің эмпирикалық интерпретациясы әлеуметтік көңіл-күй деңгейін, сипаттамасын талдау-ға және бағалауға мүмкіндік беретін нақты индикаторларға, көрсеткіштерге шығуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік көңіл-күйдің индикаторы ретінде өмірдің әр түрлі аспектілерімен қанағаттану/қанағаттанбаушылық деңгейі, ертеңгі күнге деген сенімділік/сенімсіздік, уайымдататын маңызды мәселелер, экономикалық және саяси реформалардың әлеуметтік маңыз-дылығы туралы бағалау, саяси құрылымдарға қатынас.

Қазақстанда 2004 жылдан бастап отандық социологиялық ғылымда және саяси алаңда әлеуметтік көңіл-күй категориясы қоғамдық-саяси жағдайдың интерпретациясы ретінде бекітіледі. Әлеуметтік көңіл-күй, таңдаулар мен түсініктердің құрылымының

және факторлардың негіздемелері қалыптаса басталады. Қазақстанда қоғамдық көңіл-күй мен қоғамдық рух феноминологиясына қызығушылық қалыптаса бастайды.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 344

Осылайша, әлеуметтік көңіл-күй түсінігі психологияға жақын, тіпті медицинаға және әлеуметтік медицинаға жақын. Әлеуметтік көңіл-күй – социологиялық диагноз қойылатын нақты индикаторлар негізінде өлшенетін белгілі бір тарихи кезеңдегі қоғамдық ағзаның күйі.

Американдық әлеуметтанушы Л. Уорд «Тарихтағы барлық елеулі қозғалыстардың қозғаушы күші күшті сезімдер, тек ақылмен адамдардың көп бөлігін көтеру мүкін емес», – деп жазған.

Әдебиеттер

1. Яковлев С.П. Общественное настроение как объект изучения социологии духовной жизни: Дис... канд. социол. наук. – Тамбов, 2004. – 169 с.
2. Аквинский Ф. Доказательство бытия Бога в «Сумме против язычников» и «Сумме теологии». – М.:ИФРЛН, 2000. – 531с.
3. Гайденок П.П. Эволюция понятия науки (формирование научных программ нового времени XVII–XVIII вв.). – М.: Наука, 1987. – 447 с.
4. Гоббс Т. Человеческая природа / Гоббс Т. Соч. в 2-х т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1991. – 622 с.
5. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб.: речь, 2000. – 408 с.
6. Урнов В.Ю. Эмоции в политическом поведении. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 240 с.
7. Rivera de, J., Paetz, D. Emotional Climate: Social structure and emotional dynamics // International review of studies on emotion / Ed.by K.T. Strongman. – John Wiley & Sons Ltd. – 1992. – Vol. 2. – P. 197–218.
8. Вебер М. Избранное. Образ общества / Пер. с нем.; отв.ред. и сост. Я.М. Бергер [и др.]. – М.: Юрист, 1994. – С. 309–439.
9. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод и предназначение. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
10. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с франц. и послесловие А.Б. Гофмана. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
11. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Под. ред. В.А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
12. Townsend P. Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living. – Harmondsworth: Penguin Books, 1979. – 245 p.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 345

13. Sorokin P. Society culture and personality. Their structure and dynamics: A system of general sociology. – N.Y.: Cooper Square Publishers, 1962. – 742 p.

14. Тард Г. Социальная логика. – СПб: Социально-психологический центр, 1996. – 410 с.

Түйін

Мақалада әлеуметтік көңіл-күй категориясына байланысты социологиялық тұжырымдамалар хронологиялық деңгейде талданған. Олардың негізгі мазмұны айқындалды және өзара салыстыру жүргізілді. Өмір сапасының субъективті

индикаторы ретінде халықтың әлеуметтік көңіл-күйіне әсер ететін негізгі факторлар айқындалды.

Резюме

В статье в хронологическом порядке анализируются социологические концепции социального самочувствия населения. Раскрывается их суть и проводится сравнительный анализ концепций социологов. А также определяются факторы, влияющие на социальное самочувствие населения.

Summary

In the article in a chronological order sociological concepts of social well-being of the population are analyzed. Their essence is revealed and held comparative analysis of concepts of sociologists. And also factors the population influencing social well-being are defined.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 346

ҰЛТ ЗИЯЛАРЫНЫҢ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ЖӘНЕ ЖАСТАР

Б. Әди,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық
университетінің 2-курс магистранты

Қазіргі таңдағы еліміз тәуелсіздігінің нығаюының басты бір шарты – мәдени, рухани саламыздың өркендеуі мен дамуы болып табылады. Этномәдениеттің маңызды бір саласы болып табылатын бейнелеу өнерінің тарихи тамырлары зерделеніп, оның ұлттық рух шеңберінде дамуы үшін терең астарлы мәдени философиялық көркем шығармалардың тууы, көрерменіне айтар тағылымы мен көзқарастарын анықтау, зерттеуді талап етері шындық. Қазіргі заманғы жаһандану үрдісі тұрғысынан қарағанда ұлттық құндылықтарымызбен, ұлттық өнер туындыларын тарихи-әлеуметтік тұрғыда қайта жаңғырту жастардың рухани-мәдени дамуы үшін қажет.

Қазақ бейнелеу өнерінде дара тұлға атанған айтулы сыршыл суретші, реалистік мектептің дәстүрін жалғастырушы Жұмақын Қайранбаевтың алар орны ерекше. Өнерде өзіндік қолтаңбасымен дараланған қылқалам иесі өмірді, дүниені түс бояулар арқылы қабылдап өз ой сезімін, толғаныстарды бояулар тілімен жеткізген шебер. Бойында табиғат берген таланты бар Жұмақын мектеп бітіргеннен кейін, осы өнердің әліппесін танып, жазу сауатын меңгеру үшін, Алматыдағы Көркемсурет училищесіне келіп оқуға түседі. Өз мамандығының қырымен сырын жетік білу үшін күні-түні еңбек пен талантын шыңдай отырып, өнердің биік шыңдарынан көрінеді.

Тәуелсіздік жылдарындағы пейзаж жанрының қалыптасуы мен оның зерттелуі көңіл аударарлық жайт. Себебі бұл күнде көп жас суретшілердің батыс авангартына еліктеп, кәсіби шеберлікке мән берілмеуінен, көрерменді тұщымсыз туындыларымен жалықтыруда. Әрбір суретшінің қалыптасқан өзіндік стильмен бағытына байланысты туындылары айырықша танымдық сипатқа ие.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 347

Қазақстан бейнелеу өнерінің тарихы өзінің ғасырға жетер-жетпес уақыт аралығында орын алған біршама оқиғаларымен сипатталды. «Қазақстанның кәсіби бейнелеу өнерінің тарихы ұлы «Октябрь революциясынан кейін басталады» деген тұжырымда аталған уақыт өлшеміне сай келеді. Осыдан келе, Қазақстан бейнелеу өнері басқа елдермен салыстырғанда жас өнер екенін байқауға болады. Сондықтан да оның

толық зерттелмеген, теориялық және практикалық негіздерінде игерілмеген тың проблемалары баршылық. Жаңа заманда ғылыми-техникалық прогресс негізінде пайда болған жетістіктер күнделікті үйреншікті қалыпқа енген шақта, ата-бабаларымыз тудырған байырғы халықтық дәстүрлі мәдениетке, соның ішінде кол өнерге, сәулет, ою-өрнекке деген көзқарасымыз өзгерді. Көнеден қалыптасқан ой пікірімізді, санамызды, өзгерткен жаңа заман өзінің әлеу-меттік, мәдени өмірінде жаңа құндылықтардың пайда болуымен ерекшеленді. Әлемдік мәдениетпен тығыз байланысқан біздің дәстүрлі өнер басқаша формада түрленіп, жаңаша қалыпқа ие болды. Соның ішінде бейнелеу өнері мен халықтық дәстүрлі өнер өзара тоғысу мен өзара ықпал әсерінің негізінде дамып отырды. Бейнелеу өнерінде халықтық, ұлттық негіздер тақырып, сюжет, колорит, пластика, кеңістік және архитектуроналық шешім көріністерінде орын алды.

Қазақстан Республикасы егемен ел болғанша жетпіс бес жыл аралығында әр кезеңді бастан өткерген еліміздің бейнелеу өнері бүгінде алды. Кәсіби кескіндеме мектебін қалыптастыруда еңбек еткен суретшілердің көш басында Ә. Қастеев тұрса, одан кейінгі буын суретшілердің қатарында Қ. Телжанов, М. Кенбаев, С. Мәмбеев, С. Айтбаев, Ж. Шарденов, Л. Леонтьев, Н. Нұрмұхаммедов, А. Ғалымбаева, Г. Ысмайлова т. б. суретшілер болды. Жалпы, Қастеевке дейінгі қазақ суретшілері мен онымен бірге замандас болған суретшілердің де белсенділігін айта кеткен жөн болар. XIX ғасырда аққан жұлдыздай қазақ көгінде жарқ етіп өткен ғұлама ғалым Шоқан Уәлихановтың бізге жеткен графикалық және акварельдік суреттерінен-ақ ғалымның қазақ бейнелеу өнерінің фундаментальді тұлғаларының бірі деуге болады. Шоқанның інісі Мақы Уәлиханов та кәсіби суретшілікпен айналысқан деген тұжырым бар. Бертін келе, Ә. Қастеевпен замандас болған О. Таңсықбаев, Ә. Ысмайлов, ағайынды Қожы-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 348

ковтардың да отандық бейнелеу өнерінде алатын орнын ерекше атап өтуге тұрарлық.

Бүгінгі күнге дейін кәсіби бейнелеу мектебінің негізін қалауда еңбек етіп жатқан отандық шеберлер алдыңғы буын ағалардың салып кеткен ізін жалғастырып, жаңаша құндылықтарды игеру жолында өзіндік көзқарастар қалып-тастырып келеді. 1990 жылдардың басынан бастап әр суретші өнердегі өз бағытын анықтағандай болды. Себебі, суретшілер өздерінің көркем іс-тәжірибесіне, машықтылығына, біліміне, дарындылығына, рационалды не иррационалды ойлау қабілетіне орай, яғни, өздерінің табиғи бейімділігіне байланысты реалистік не авангардистік шығармаларын жаза бастады. Көркем өнер мен мифологияға, фольклорға бай халқымыздың мәдени мұрасы, философиялық ой-санасы, дүниетанымдық түсініктері суретшілер үшін әрі тың, әрі сарқылмас мол қазына еді» [1, 65, 66 бб.]. Осыдан келе, Кеңестік кескіндеме өнерінің әсерімен қалыптасқан Қазақстандық кескіндеме өнері аталмыш ұлттық құндылықтардан, және ұлттық тамырдан айырыла қоймағанын байқауға болады. Республикамыздың мәдени өміріне түбегейлі әсер еткен «еуропалық классикалық реализм» негіздері ұл-тымыздың рухани, әрі мәдени тыныс тіршілігіне етене сіңіп кеткеннің өзінде тамырымыздан ажырата қойған жоқ.

Уақыт пен қоғам арнасында зулап өткен өмір белестерін саралай келе, отандық суретшілерді үш буынға бөліп, олардың білімдік деңгейлерін салыстырып көрейік. Бірінші, жоғарғы сатыдағы буын өкілдері, яғни қазақ бейнелеу өнерінің ақса-қалдары мен ардагерлері. Олардың 70% 1960–80 жылдар аралығында Мәскеу мен Ленинградта оқығандар. Екінші, ортаң-ғы сатыдағы буын өкілдері. Олардың да 40% ғана жоғарыда

аталған шаһарларда білім алғандар қатарында. Ал үшінші, төменгі сатыдағы буын өкілдері, яғни 1995–2008 жылдары білім алып шыққан бүгінгі жастар. Бұлардың 5% ғана Мәскеу мен Санкт-Петербургта, немесе өзге шетел мемлекеттерінде өз қаражатына оқып жатқандар, қалғандары отанында білім алып жүргендер. Алдыңғы екі буынның арасында аса көп айырмашылық байқалмайды. Ал, соңғы буын өкілдері жаңа заманға қадам басқан жас буын өкілдері.

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 349

Ж. Қайрамбаев Кеңес Одағы тарамай тұрып, білімін өзге елде шыңдаған суретшілердің бірі болды. Европаның дәл іргесінде батыстық мәдениетті санасына сіңіріп келген суретші өзінің табиғи болмысын жоғалтпай, екі жақтың синтезін өз шығармашылығында көрсете білді. Отыз жылға жуық ұстаздың қызметті шығармашылығымен ұштастырып жүрген Жұмақын Қайрамбаев бүгінгі буын өкілдерінің аяқ алысынан хабардар, олардың көпшілігінің шығармашылық жолымен жете таныс. Ұстаз өнерінен сусындаған шәкірттердің әрқайсысының салып келе жатқан өзінше іздері бар, өзгелердің жолын қайталамайтын бағыттары бар. Талай жылдар шәкірт тәрбиелеуде, сурет заңдылықтарын жете меңгерген кәсіби мамандарды даярлауда суретші-ұстаздың сіңірген еңбегі зор. Өміріндегі қызыметінің бір қыры-ол өз тірлігінің 27 жылын оқытушылық жұмысқа арнайды. Т.Жүргенов атындағы Ұлттық Өнер академиясында ұстаздық етіп келеді. Ленинград институтын бітіре салысымен бірден оқытушылық жолға түседі.

Бүгіндері халқымыздың көптеген тарихи тұлғаларының қайта оралуы суретшілерді де бей жай қалдырған жоқ. Суретші-нің «Абылай» «Кенесары», «Райымбек батыр», «Менің Абылайым» атты қазақ ардақтыларының портрет плакаттарын жасады. Автордың шығармашылығында көркемдік тілінің ерекшелігі-не тоқталмай кетпеуге болмайды. Кескіндеме өнерінің, «Тілсіз тілі-түстер» бояулардың өзара қатынасы. Жұмақын туындыларында тақырыпты бейнелеу ақ пен қара, жасыл мен қызыл, көкпен қызғылт, күлгін мен сары сияқты қарама қарсы түстердің қайшылығына құрылып, ақ пен көлеңкенің қарсылығы арқылы шешіледі пасторальдық тақырыптағы еңбектерінде бұл әдіс кейде сюжеттің ішкі мәніне онша келісім таппай жатқанын кездеседі.

Еуропа мен орыс өнерінің әдістерін ұлттық сипатпен ұштастыра білген суретші өз шығармашылығын өткен ғасырдың соңғы жиырма жылдығында қалыптастырса да, күні бүгінге дейін оны жаңаша тәсілдермен дамыту үстінде. Туындылары өзіндік орындалу тәсілімен ерекшеленеді. Көркем бағыттарда өзін жан-жақты сынап көрген суретші қалыптасқан қолтаңбасын өзгертпей, шығармашылық жолында шеберлігін шыңдап жүр. Суретші туындыларындағы тақырыбы, сюжет-

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 350

тік көрінісіндегі мән мағынасы мен көркемдік идеясы өзгеше үн катып, басқа қылқалам шеберлерінің туындыларынан дараланып тұрады. Бейнелеу өнерінің барлық жанрында қылқаламымен бейнелеп жүрген Жұмақын Қайрамбаев портрет, пейзаж, жануарлар дүниесін және тұрмыстық жанрда болсын өзіндік ұлттық накышын, өзіне тән түстік ерекшелігін сақтайды. Ұлттық әуен шебердің творчествосында өзекті мәселеге айнала отырып, көрерменге суретшінің тілімен үндеседі. Оның туындыларының басым бөлігінен терең философияны байқауға болады. «Шығармаларының сыртқы көрінісі сюжетінің қарапайымдылығымен, нәзіктігімен

ерекшеленсе, ішкі құрылымы терең философиялық мазмұнға негізделген» [2, 8 б.]. Суретшінің дүниеге көзқарасы мен өмір жайлы ой- пікірі сұлулыққа деген құмарлықпен астасып жатады. Ж. Қайрамбаев бір сөзінде: «Алғаш сурет сала бастаған кезден мен әр нәрсені анық мағына ретінде ғана емес, әсемдіктің, сұлулықтық бір көрінісі ретінде қабылдап, мәнін ашуға тырыстым»[3,101] деген еді. Сұлулықтың мәнін, әсемдіктің көрінісін өзіндік сезім түйсігімен ашуға тырысқан суретші шығармашылығына осы түсінікті арқау ете отырып, жан-жақты көрсете білуге тырысады.

Суретшінің өзіндік қ

II ФОРУМ МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА 600

Научное издание

II ФОРУМ

МОЛОДЫХ СОЦИОЛОГОВ КАЗАХСТАНА

(в рамках V Конгресса социологов Казахстана
«Стратегия «Казахстан-2050: социальное
развитие общества» и V Конгресса социологов
тюркоязычных стран «Национальные стратегии
развития тюркоязычных стран»)

Баяндама авторларының стилистикасы мен орфографиясы сақталған.

Стилистика и орфография авторов докладов сохранены.

Компьютерный дизайн и верстка: Ж.А. Рахметова

Подписано в печать 09.04.2014. Формат 60/901/16

Усл. п.л. 37,62. Тираж 500. Печать офсетная.

Отпечатано в типографии «ИП Волкова Н.А.»

г. Алматы, пр. Райымбека, 212/1